

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу

НАРОДНА
БИБЛИОТЕКА
БОР

Година 22, 2021, број 41

ISSN 1451-2378 = Бележница

COBISS.SR-ID 24403471

Изази два пута годишње

За издавача

Весна Тешовић

Главни и одговорни уредник

Виолета Стојменовић

Телефон: 030/458-120

e-mail: nbbor@mts.rs

Лектура и коректура

Ана Јанковић

Дизајн корица

Новица Станковић

Драган Стојменовић

Штампа

„Терција Бор”

Тираж

300

Редакција

Ана Јанковић

Драгица Радетић

Горан Миленковић

Драган Стојменовић

Табле

Овај број *Бележнице* илустрован је фотографском грађом из фото-колекција Завичајног одељења Народне библиотеке Бор.

БЕЛЕЖНИЦА

Часопис за библиотекарство, књижевност и културу
Година 22, 2021, број 41

ЖИВОТ БИБЛИОТЕКЕ

Ана Јанковић

ПРВИ ВИРТУЕЛНИ СУСРЕТ БИБЛИОТЕКАРА ИЗ БИВШИХ ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕПУБЛИКА
И ДРУГИ ФЕСТИВАЛ БИБЛИОБУСА У СРБИЈИ..... 5

Анђела Стошић

ВИЗИОНАРКА МЕЂУ БИБЛИОТЕЧКИМ ПОСЛЕНИЦИМА: ЉУБИЦА МАРКОВИЋ (1895–1947)..... 15

Горан Миленковић

ALEKSANDAR MILLES 21

Наташа Петровић

ПОГЛЕД НА ДУНАВ..... 25

Наташа Ј. Симић

ОТРГНУТ ОД ЗАБОРАВА: БИОБИБЛИОГРАФИЈА ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА..... 28

ШТА СЕ ДЕШАВА

Јелица Јовановић

ИНФРАСТРУКТУРИРАЊЕ РЕГИОНА: ГРАД БОР 63

Роберт Бобнич, Каја Кранер

„ГОРИБОР”: ПОЛИТИЧКА ЕКОНОМИЈА ИНФОРМАЦИОНИХ ТЕХНОЛОГИЈА (ИТ) У СФРЈ 71

КЊИГЕ, КЊИЖЕВНОСТ

Роза Ауслендер

„КО ЋЕ МЕ СЕ СЕТИТИ”: ИЗБОР ПЕСАМА
(с немачкој превела Јелена Радовановић)..... 79

Драгица Радетић

ЧИТАТИ, ПАМТИТИ, ЗАБОРАВЉАТИ... 87

ПРИКАЗИ, ЧИТАЊА, РАСВЕТАЉЕЊА

Виолета Стојменовић

„ХОТЕЋИ НАГРАДУ СТЕБИ”
(Жарко Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века*, Панчево, Градска библиотека, 2019)..... 93

Јелица Илић

ОД ТЕЛЕВИЗИЈСКЕ ЕМИСИЈЕ ДО КЊИГЕ
(Ирена Јовић Станојевић, *Ноћу пред ноћу кроз варош Зајечар*, Зајечар 2020) 99

НА НАШОЈ СТАЗИ**Драган Стојменовић**

„У СУСРЕТ” СТОГОДИШЊИЦИ ПОВРШИНСКЕ ЕКСПЛОАТАЦИЈЕ РУДЕ У БОРУ 103

ИЗБОР БЕЛЕЖНИЦЕ**Ана Коларић**

ЖЕНСКИ ПОКРЕТ (1920–1938): БИБЛИОГРАФИЈА

(Јованка Пољак, Оливера Иванова: *Женски покрет : (1920-1938) : библиографија*, Београд, 2019).....123**Весна Тешовић**

ЧУВАРИ БАШТИНЕ

(Нагаша Стоиљковски, Предраг Јеремић: *Каталоги стварих и рејских књига**Градске народне библиотеке „Жарко Зрењанин”, Зрењанин, 2020*).....126**Ирена Зечевић, Александар Радовић**

КРУШЕВАЧКА КУЛТУРНА БРОЈАНИЦА

(Савремена библиотека, бр. 37 (2020)) .....129**СТВАРИ КОЈЕ СУ ПРОШЛЕ**

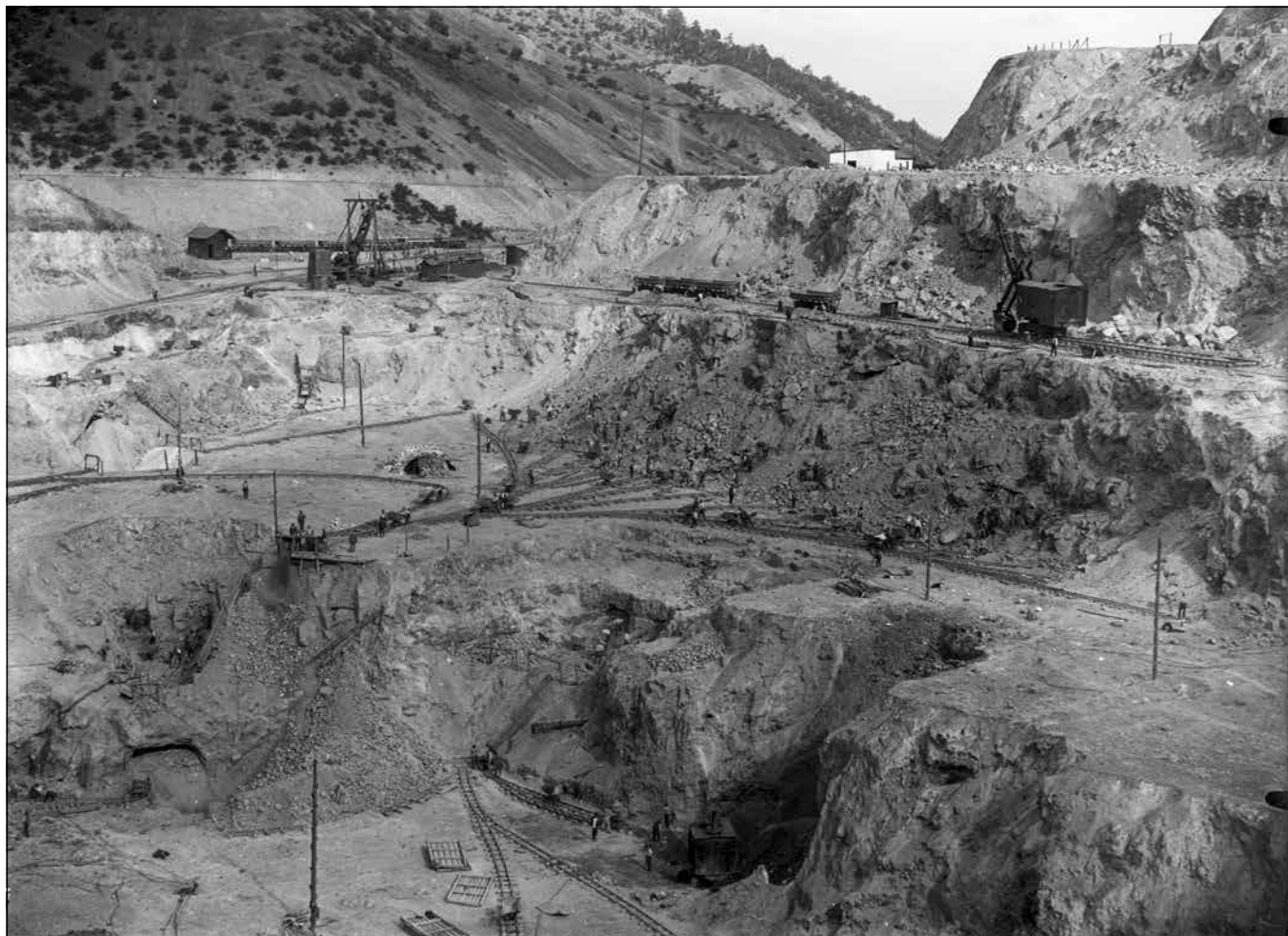
ОСМИ КОНТИНЕНТ 135

Раде Драинац

АНКЕТА У БОРСКОМ РУДНИКУ.....136

УМЕСТО ЛЕТОПИСА.....141

УПУТСТВО АУТОРИМА 143

Живот библиотеке

Ана Јанковић, Народна библиотека Бор

Први виртуелни сусрет библиотекара из бивших југословенских република и Други фестивал библиобуса у Србији

Кладово, од 14. до 16. октобра 2020. године

Увод

Прошла, 2020. година јесте била тешка свима и ма колико се чинило да је изгубљена у времену које је протичало у измењеним условима живота и рада – било је и добрих и светлих тренутака (говорећи са професионалног становишта), које можемо издвојити из мноштва лоших и сећати их се са радошћу и задовољством. Да протекла није била „година коју је појела корона”, барем када је реч о библиотечко-информационој делатности, сведоче бројне акције и идеје које су библиотекари широм света, а што је нама овде најважније – и у Србији, применили у пракси не би ли ублажили привремено затварање библиотека као последицу пандемије вируса короне и омогућили својим корисницима да и даље, у границама могућности због спровођења епидемиолошких мера, користе библиотечке услуге.

Овде се библиотечка заједница у Србији показала као веома сложна у смислу да се у оквиру струке организовала да би библиотекари помогли једни другима различитим искуствима у раду у новој реалности, спремни да прихвате измењене услове рада и прилагоде се ситуацији која у библиотекама, поготово јавним, није уобичајена: да се са корисницима комуницира ограничено, онлајн или на неки други начин који је, нажалост, онемогућавао кориснике да долазе у библиотеку и несметано користе све њене ресурсе. И комуницирање између библиотекара, стручни састанци, скупови, конференције и сл., из физичког простора делимично или у потпуности пресељени су у виртуелно окружење помоћу различитих програма који омогућавају видео и аудио комуникацију више учесника истовремено.

Организовати међународну конференцију на овом тада још увек недовољно познатом „терену” била је изнуђена али храбра одлука одговорних у Библиотеци „Центар за културу” у Кладову. Други фестивал библиобуса у оквиру кога је одржана Међународна конференција „Покретне библиотеке на путу до удаљених корисника”, која иначе окупља бројне учеснике и госте

из земље и иностранства, у условима пандемије није могла бити организована на класичан начин а да буде безбедна за здравље присутних. Зато су се организатори определили за *хибридну* конференцију која се одвијала у виртуелној конференцијској *дворани* преко платформе „Зум” (Zoom), у којој су се окупили малобројни присутни у сали хотела „Ђердап” и још много више гостију и учесника, колега из Републике Северне Македоније, Црне Горе, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине, Шпаније, Мађарске, Холандије, Румуније, Бугарске и Србије, који су стручна излагања пратили онлајн.

Успех прошлогодишњег, Првог фестивала библиобуса у Кладову, као и закључци проистекли са међународне стручне конференције „Представљамо вам нашу покретну библиотеку” о томе „[...] да је, пре свега, свима који у свом делокругу рада имају покретне библиотеке неопходна стручна едукација и да су овакви догађаји право место да се упореде и размене искуства, те да свакако треба одржати редовитост и континуитет стручног окупљања и представљања служби покретних библиотека ради унапређивања њиховог рада, али и успостављања партнерстава [...]” као и лепа јубилеј – 10 година постојања и успешног рада библиобуса у Кладову, били су и више него добар подстрек и повод да се на истом месту, у *ироширеном сасијаву*, јер су се придружиле и колеге из Републике Северне Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине, организује и Други фестивал библиобуса у Кладову, који ће, по свему судећи, посебно по ентузијазму и професионалности и домаћина и гостију-учесника прерасти у редовну манифестацију у Србији.

Подршку за одржавање Фестивала библиобуса и ове године пружили су Министарство културе и информисања Републике Србије, Општина Кладово, као и бројни спонзори и пријатељи библиотеке.

Библиобус: невероватно путовање

Фестивал је и ове године отворен на живописном дунавском пристаништу и кеју близу библиотеке, где су гости фестивала и конференције, као и грађани, могли да разгледају изложене библиобусе (овога пута паркирани и отворени били су само домаћи – кладовски, крушевачки и „стари” алексиначки; пријепољски је најстарији и не може на тако дуг пут, а Алексинчани су управо завршавали опремање своје нове библиотеке на точковима, новог комбија који је купљен и опремљен за потребе пружања библиотечких услуга захваљујући Конкурсу за суфинансирање мера популационе политике за 2020. годину Министарства за популациону политику и демографију и који ће сигурно са поносом представити на идућем фестивалу; остале колеге – прошлогодишњи и овогодишњи нови учесници конференције – у оквиру чијих библи-

отека функционишу и библиобусне службе, обећале су да ће доћи на наредни фестивал, уколико се оконча светска здравствена криза).

Због опасности од ширења вируса, ове године није било деце на отварању Фестивала, али је за њих организовано дружење са писцем Мирком Марковићем на тему „Читање у ковид боци“, као и литерарни и ликовни конкурс на тему „Мој библиобус“, а најуспешнијим учесницима поклоњене су лепе књиге.

Књиге је на поклон добила и Библиотека „Центар за културу Кладово“ и то од Француског института у Београду, који је у част дугогодишње изузетно добре сарадње и десетогодишњице како библиобус (донација француске покрајине Вандеје) крстари путевима кладовске општине, поклонио 100 књига на српском и француском језику.

Стручна конференција на тему „Покретне библиотеке на путу до удаљених корисника“ одвијала се два дана: у сали хотела „Ђердап“ била је организована видео-конференција помоћу програма Зум, коју су, због поштовања прописаних мера заштите против вируса короне, пратили малобројни присутни гости и учесници са својим презентацијама у сали, док су сви остали учесници своје радове изложили онлајн, такође пратећи конференцију преко Зума, али свако у својој библиотеци.

Конференција је свечано отворена наступом Етно групе „Гривна“, чији су чланови ученици Основне музичке школе „Константин Бабић“ из Кладова.

Модератори конференције биле су Драгица Радетић (руководилац Матичне службе Народне библиотеке Бор) и Жаклина Николић (директорка Библиотеке „Центар за културу“ Кладово). Да би сви гости и учесници могли лакше и опуштеније да прате конференцију, помогли су преводиоци Мирјана Гавриловић (румунски језик) и Миљан Матовић (енглески, француски и шпански језик).

Свим учесницима, путем видео-снимка, обратио се прво Мануел Буар, саветник за сарадњу и културу Амбасаде Француске у Србији и директор Француског института у Београду, честитајући домаћинима добру организацију и истрајност у промивисању библиобусних служби које корисници у Француској веома цене и које су веома популарне.

У својој презентацији „10 година рада библиобуса у Кладову“, Жаклина Николић је прво истакла богату историјску и културну баштину Кладова и околине, а потом и свестран рад Библиотеке „Центар за културу“ Кладово. Нарочито је занимљиво било чути како је мало место на обали Дунава, као што је Кладово – добило од Француске изузетно вредну донацију: библиобус. Библиобусна служба у Кладову је брзо заживела, добила своје кориснике, па је нови, савремени библиобус, осим по територији општине, кренуо и на дужа путовања, обилазећи

фестивале библиобусâ у Словенији, Хрватској и Мађарској. Остварени су драгоцени контакти са колегама широм Европе са којима се и данас размењују искуства и међусобна подршка. Кладовски библиобус сада већ 10 година обилази 12 насеља у општини, осим књига, довози деци слаткише за Нову годину, неретко и пошту, популарише читање, организује дружења, спаја људе. О сарадњи француске покрајине Вандеја и кладовске библиотеке, а пре тога Франкофоног удружења у овом месту, као и о француским библиобусним службама које се на нивоу државе, дакле – институционално, а не захваљујући ентузијазму појединаца, организују од 1986. године, говорила је професор француског језика и библиотекар Драгана Стојковска из Кладова у својој презентацији „Покретна библиотека – библиотека доступна свима”.

Након презентација домаћина, представиле су се, преко видео-конференције, колеге из Универзитетске библиотеке „Гоце Делчев” у Штип, библиотекар Тодор Џидов (тема презентације „Мобилне библиотеке доступне удаљеним корисницима”) и Ивана Стојанова („Инфобус у руралним срединама”), говорећи о својим искуствима и раду у покретним огранцима, а потом и колеге из Народне библиотеке Бијело Поље – Един Смаиловић и Сека Локтионов, који су представили своју покретну библиотеку Инфобус, прву такву у Црној Гори, која ради од 2003. године захваљујући Институту за отворено друштво у Будимпешти. Бјелопољски библиобус опремљен је књигама и часописима, има компјутер, ТВ и радио-опрему и приступ интернету – дакле, то је покретна библиотека прилагођена савременим библиотечким стандардима. Обилази више од 30 стајалишта од којих су нека удаљена и 40-ак километара и има добру сарадњу са основним школама на територији Бијелог Поља; организују се бројни курсеви и радионице. Најбројније групе корисника су деца предшколског узраста, затим ученици основних и средњих школа, студенти, домаћице и пензионери.

Уследила је занимљива презентација која није била уско повезана са библиотекарском струком, али је присутнима била подједнако занимљива јер је тема била „Конверзија возила у покретну библиотеку – библиобус”, о чему је говорио дипломирани инжењер саобраћаја Раде Поповић. Укратко је показао како од путничких и теретних возила, надоградњама и преправкама настаје специјализовано возило подесно за обављање библиотечко-информационе делатности – библиобус.

С правом задовољан и поносан на чак 40 стајалишта која обилази библиобус Библиотеке „Вук Караџић”, чиме задовољава потребе за библиотечким услугама свих становника општине Алексинац, и то годинама помоћу скромног путничког комби-возила које уместо полица има пуне кутије књига, о раду ове библиобусне службе говорио је Војкан Поповић, директор библиотеке, али и библиотекар. У кратком филму „Библиобусом до сваког корисника” приказан је

рад библиобусне службе алексиначке библиотеке, а као пример добре сарадње са локалном самоуправом која је на конкурс добила ново возило за библиотеку, приказане су и припреме да нови комби постане савремено возило спремно да буде мала, покретна библиотека. Занимљиво је то што Алексинац има релативно дугу историју рада библиобусне службе – прво возило кренуло је ка својим корисницима 1975. године и обилазило је 28 насеља. Деведесетих година прошлог века, због лоше економске ситуације, библиобусна служба је укинута, да би била обновљена 2008. године, повећан је број стајалишта због разуджености општине и потреба становништва да добију библиотечке услуге, а укупан број уписаних корисника до краја 2020. године је 7.800. Крајем 2020. библиотека је добила ново возило марке *citroen jumper*, дугачко око 6 метара, адаптирано и преправљено за потребе покретне библиотеке, са уграђеним полицама у које може да стане 1.500 књига, ентеријер је урађен у различитим бојама да буде занимљив и леп најбројнијим корисницима – деци и прилагођен је претежно њиховим потребама. Такође, уграђен је телевизор намењен интерактивном раду са децом и реализацији разних радионица и пројеката. За разлику од старог, у ново возило мали чланови библиобуса могу да уђу, сами разгледају и изаберу књиге. Све је лепо и ново, само је чланарина остала стара – нула динара.

Након овог лепог филма, пуног ентузијазма и добрих вести, преко програма Зум све учеснице конференције поздравиле су колеге из суседних држава и представиле своје библиобусне службе, њихов рад и пројекте, успехе и проблеме.

Љиљана Вугринец, библиотекар саветник и руководилац Жупанијске матичне службе Књижнице и читаонице „Фран Галовић” у Копривници, имала је изузетно прегледну и информативну презентацију на тему „Библиобус је за мене срећа” и говорила о библиотечкој мрежи и библиотекама у Хрватској и посебно о библиобусним службама и њиховим пројектима и изазовима путујућег библиотекарства у Копривничко-крижевачкој жупанији која има 5 библиотека са укупно 14.127 учлањених корисника (од тога 3.214 су чланови покретних библиотека) и 84 стајалишта која обилазе два библиобуса. И са овим бројем библиобуса и стајалишта, у Копривничко-крижевачкој жупанији постигнуто је да 100% становништва добије услуге јавне библиотеке. Презентација Љиљане Вугринец била је занимљива и зато што је приказала како се у Републици Хрватској, на примеру поменутих жупаније, финансира рад библиобуса, па тако знамо да 20% дају корисници библиобуса – општине и предузећа (за суфинансирање возила), 60% сама жупанија (плате запослених), 15% Министарство културе и медија Републике Хрватске (набавка грађе) и 5% градови – оснивачи библиотека, као и саме библиотеке у чијем саставу делују библиобуси (стручна подршка и логистика). Такође, истакла је значај окупљања библиотекара који раде у покретним библиотекама ради размене знања и искуста-

ва, али и као начин да се широј јавности представи значај библиобуса. Усто, нагласила је да је стручно удруживање основна платформа за стручни рад, развој и сарадњу: Хрватско књижничарско друштво има Секцију за народне књижнице у оквиру које од 2001. године успешно ради Комисија за покретне књижнице.

Учеснике конференције поздравила је и колегиница из Књижнице Ивана Потрча Птуј, председница Секције за путујуће књижнице при Савезу библиотекарских друштава Словеније Тјаша Мрголе Јукич и у кратком филму „Нова путујућа књижница на словеначким цестама” представила најмању покретну библиотеку у мрежи словеначких библиобусних служби која сада има 13 библиобуса захваљујући заједничком пројекту „Посавске путујуће књижнице” библиотека у Кршком, Лашком, Брежицама и Севници, које су добиле нови библиобус за своје удаљене кориснике. Посавска путујућа библиотека је на точковима од октобра прошле године, а библиобус је добио и своје име – „Бралко” и крајем новембра већ је имао 400 чланова.

И Кантонална и универзитетска библиотека у Бихаћу има леп и функционалан библиобус. Рад ове службе представила је Мирела Мицић, директорка ове установе. Библиобус (комби-возило) кружи путевима Унско-санског кантона од 2014. године и резултат је заједничког пројекта „Mobil” Кантоналне и универзитетске библиотеке у Бихаћу и Градске књижнице „Иван Горан Ковачић” у Карловцу, чији је основни циљ био да се библиотечким услугама повежу становници ових пограничних области. Реч је о савремено опремљеном возилу које има лаптоп са интернетом, помоћу којег чланови ове покретне библиотеке могу претраживати фонд књига у централној библиотеци. Обилази 26 стајалишта и дневно има око 100 корисника, претежно деце. И овај библиобус је често место где се одржавају разне едукативне и тематске радионице и програми. У возилу, на полицама има места за око 1.500 до 2.000 књига.

Више или мање, познато је да је први библиобус у некадашњој Југославији кренуо из Ријеке. На то је подсетио Нико Цвјетковић, директор Градске књижнице Ријека, у својој поздравној речи и седмоминутним филмом посвећеном 50-годишњици оснивања те прве библиобусне службе. У част овог јубилеја у Ријечи је у јуну 2019. године одржан 14. Округли сто о покретним књижницама и 8. Фестивал библиобуса када је било изложено 15 библиобуса из Хрватске и иностранства и било је занимљиво видети различита решења од комбија, преко камиона до аутобуса од 13 тона. Значајан простор у овом филму дат је управо библиотекарима који раде у покретним библиотекама и сви су истакли да је реч о динамичном послу, да су задовољни и срећни кад раде. Нико Цвјетковић је нагласио да су библиобусне службе органи-

зационо и финансијски веома захтевне, па да нема истинске потребе за њиховим постојањем, биле би давно угашене.

Библиобусну службу Народне књижнице „Петар Прерадовић” у Бјеловару представила је руководилац ове службе Дражена Рајсз, презентацијом „Књига није храна, али је посластица (Тин Ујевић)”. И ово је „временшна” служба јер постоји од 1972. године, обухвата град Бјеловар и још 12 општина; има укупно 47 стајалишта и 1.300 учлањених корисника; поседује 1 библиобус у коме раде два запослена библиотекара, од којих је један и возач. И овде је дат користан податак о начину финансирања библиобусне службе: у 2019. години Град Бјеловар покрио је 70% свих трошкова, библиотека 22%, а Министарство културе свега 8%.

Учеснике стручне конференције у Кладову поздравио је и Тамаш Мислер, директор библиотеке у Печују, који је и прошле године, на Првом фестивалу библиобуса у Кладову, представио изузетно добро организовану библиобусну службу округа Баранија у Мађарској.

Први радни дан конференције завршен је на „домаћим друмовима”, презентацијама колега из Крушевца и Пријепоља. Славенка Арсић Поповић представила је крушевачки „Инфобус на точковима до удаљених корисника” и најавила штампану публикацију о раду мобилне библиотеке поводом петогодишњег рада ове службе, а Садија Хоџић, директорка Библиотеке „Вук Караџић” из Пријепоља представила је први савремени библиобус у Србији у презентацији „Инфобус до удаљених корисника”.

Посебно уживање за крај овог радног дана приредио је Мирко Марковић, библиотекар саветник и писац за децу, изузетно занимљивом презентацијом „Библиобусом кроз свет”, у којој је приказао интересантна „решења” у појединим државама, где су се библиотекари или чак и обични грађани довијали на различите начине да, без институционално организоване библиобусне службе, допреме књиге до људи којима су градске библиотеке далеке и недоступне.

Потом су приказани кратки филмови колега из Републике Северне Македоније (Сузана Данилова, директорка Градске библиотеке „Браћа Миладиновци” у Скопљу), Хрватске (Ива Грковић, руководилац Матичне службе за народне и школске књижнице Вуковарско-сријемске жупаније у Градској књижници и читаоници Винковци), Шпаније (аутор: Роберто Сото, председник Удружења професионалаца покретних библиотека Шпаније), Холандије (прошлогодишња гошћа Антоанет ван Зантен, руководилац Регионалног центра за планирање и развој библиотека у покрајини Зеланд), Мађарске (аутори су библиотекари из Печуја), Словеније (ауторка је књижничар путујуће књижнице Марибора Ксенија Трс), Румуније (ауторка је Станца Сорина из Регионалне библиотеке „Октавијан Гога” у Клужу) и Бугарске (аутори

су библиотекари из Градске библиотеке у Софији) – који нису могли да учествују у раду конференције, али су желели да представе своје библиобусне службе.

Другог дана конференције, из Загреба се јавила Ника Чабрић, руководилац Библиобусне службе Књижнице Града Загреба и председница Комисије за покретне књижнице Хрватског књижничарског друштва. Приказан је и филм „На цести од 1969. године”, у коме је представљена мрежа библиобуса у Републици Хрватској данас и то из угла задовољних корисника. Аутори филма су, осим Нике Чабрић, и Љиљана Вугринец, библиотекар саветник, руководилац Жупанијске матичне службе Књижнице и читаонице „Фран Галовић” у Копривници и Владимир Врањешевих, дипломирани књижничар у Библиобусној служби Вуковарско-сријемске жупаније Градске књижнице и читаонице Винковци, који је први дан конференције пратио директно из библиобуса, преко Зума, да би се негде близу Товарника, на самој граници са Србијом, и уживо обратио учесницима конференције, возећи библиобус, а потом је на једном од стајалишта показао и своје мале кориснике који су управо у том тренутку разгледали и позајмљивали књиге у библиобусу.

Након Нике Чабрић, уследила је дискусија у којој су учесници конференције изнели своје утиске и закључке; потом су посетили Библиотеку „Центар за културу” и обишли Археолошки музеј Ђердапа и тиме је ова изузетно добро организована манифестација завршена. Али само за прошлу годину.

Послали смо јавности поруку да су покретне библиотеке на путу до удаљених корисника веома ангажоване и да се управо у време пандемије то види и оправдава њихово постојање.

Послали смо поруку и да смо део велике породице путујућих библиотекара Европе и да је иницијатива кренула из Кладова и заједно су нам сви учесници савременој скупини предложили да и оновом будемо домаћини и наредне године, рекла је на крају Жаклина Николић, директорка Библиотеке „Центар за културу”.

Закључак

Циљ Фестивала библиобуса и надаље биће исти: јавности треба представити предности постојања библиобусних служби, покретних библиотека, покретних огранака, библиобуса, како год се називају, који успевају да дођу и до најудаљенијих становника на одређеној територији, који немају стационарни библиотечки огранак у свом месту, а самим тим ни гарантовано демократско право на подједнаки приступ библиотечким услугама и информацијама. Јавност треба да зна да добро организоване библиобусне службе постоје само тамо где о њима

брине држава и где је њихово постојање дефинисано прописима, што када је реч о бившим југословенским републикама, данас самосталним државама, није случај – са изузетком Хрватске и Словеније, које на овим просторима имају најбоље организоване библиобусне службе и велику подршку својих оснивача, градова у којима раде јавне библиотеке које имају библиобусе. Размена искустава, и добрих и лоших, увек је добродошла и корисна.

Библиотечки стручњаци свесни су чињенице да су библиотеке у малим насељима, поготово сеоским, удаљеним срединама, једине установе културе у којима се може одвијати културна и образовна делатност; оне су често једина места где становници ових насеља могу доћи до дневне и недељне штампе. Библиотекаре, а посебно осниваче библиотека – локалне самоуправе, на чињеницу да се свим грађанима, у њиховом месту становања, морају обезбедити подједнаки услови за коришћење јавних библиотека подсећају закони, подзаконска акта и међународни документи који регулишу библиотечко-информациону делатност.

Искуства колега из околних држава где у оквиру јавних библиотека функционишу и библиобусне службе, посебно Хрватске и Словеније, говоре да је, захваљујући покретним библиотекама и добро осмишљеној и организованој библиобусној мрежи, библиотечким услугама обухваћено и 100% становништва у већини области. Чињеница да Србија, која има највише становника у односу на бивше југословенске републике, има само 4 библиобуса, довољно указује на потребу да се, или отворе стационирани огранци где је то оправдано и могуће (уместо што се затварају) или оснују покретни огранци библиотека свуда где је то потребно. А потреба постоји. Истраживањем мреже стационираних и покретних огранака као и месних библиотека у Србији, Бојана Вукотић је у тексту „Библиотечки огранци на прекретници” анализирала обухваћеност становништва у Србији библиотечким услугама у 2018. години, тј. број становника који имају организоване библиотечке услуге у местима у којима живе. Резултати показују да библиотечке услуге може да користи 70 посто становника у Србији (86% у Војводини и 64% у централној Србији) – што је податак који заиста треба да забрине све оне који заговарају „политику једнаких могућности”, која је ускраћена приближно сваком трећем становнику Србије, док је на подручју централне Србије тај број много већи, са тенденцијом да буде још горе с обзиром на то колико се новца на свим нивоима финансирања издваја за библиотечке установе – места која треба да буду центри информационе писмености и доживотног учења, што представља једно од основних људских права у дигиталном свету, али и важан концепт стратегије формирања и одржања савременог информационог друштва. Где је Србија на том путу, показују истраживања и бројке, али и стручна окупљања попут Фестивала библиобуса са пратећим конференцијама у државама у окружењу, а од прошле године и у Кла-

дову. И бројке и конференције треба да укажу на тешкоће, али и потребе и добре стране ширења мреже и одржавања постојећих библиобусних служби што нас опет враћа на важеће законе и право свих људи на подједнак третман у култури и образовању.

ЛИТЕРАТУРА

Вукотић, Бојана. „Библиотечки огранци на прекретници”. У *Мале библиотеке у великом дијалогу за промене: Зборник радова XVI међународне конференције БДС*, уредник Гордана Ђилас, 13–25. Београд: Библиотекарско друштво Србије, 2020.

Јанковић, Ана. „Први фестивал библиобуса: представљамо вам нашу покретну библиотеку”. *Бележница* год. 22, бр. 39–40 (2020): 5–15.

Анђела Стошић, Универзитет у Београду – Филолошки факултет, Београд

Визионарка међу библиотечким посленицима

Љубица Марковић (1895–1947)

Љубица Марковић (1895–1947) била је једна од првих библиотекарки у Србији и једна од иницијаторки за оснивање Друштва југословенских библиотекара – првог библиотекарског удружења на просторима бивше Југославије. Промовисала је књижевност, подржавала женски активизам и заговарала вредности библиотека. У свим њеним активностима у поменутом друштву, као и у Удружењу универзитетски образованих жена, чија је била истакнута чланица, те бројним радовима које је објављивала, књига је била главно средство и основни циљ.

Животне и друштвене околности

Живот Љубице Марковић смештен је у један буран период српске, али и светске историје, који је обележило неколико ратних сукоба – балканских и светских, а између и након њих покушаји да се квалитет људског живота поправи, друштво образује и еманципује. Марковић припада реду оних жена које су на нашим просторима између два светска рата успеле да пољубају постојеће предрасуде и стереотипе о родним улогама у друштву.

Високо образовање, усавршавање, те рад у струци били су готово недостижни за просечну становницу Краљевине СХС/Југославије, у којој је скоро половина људи била неписмена, а $\frac{3}{4}$ се бавиле пољопривредом.¹ Статистички подаци који показују проценат писмених према полу и географским областима добро илуструју неравномерност тадашњег друштва. Процент писменог женског становништва, гледајући Краљевину Југославију у целини, 1931. године износио је 42, док је проценат писмених мушкараца био 67,31. Најдрастичнија разлика међу половима видљива је у Моравској бановини, где је само 16,01% женског становништва било писмено, док је међу мушкарцима 60,76% оних који знају да читају и пишу.² Београд је, са 84% писмених жена и 92,66% мушкараца, поред Дравске бановине (92,41% жена : 94,13% мушкараца), у том смислу најбоље стајао.³

Управо је у Београду одрасла Љубица Марковић. Ту се школовала, те завршила студије југословенске књижевности 1923. године. Неко време је радила као супленткиња гимназија у Горњем Милановцу и Нишу. Француски језик усавршавала је у Греноблу од 1. 12. 1924. до 1. 8.

¹ Према попису из 1931. године, проценат писмених људи у Краљевини Југославији износио је тек 54,83 од укупног становништва старог 10 или више година, док је потпуно неписмених било 44,61%.

² Процент писмених жена и писмених мушкараца значајно се разликовао у: Дринској (18,56% : 56,37%), Врбаској (13,95% : 39,73%), Зетској (16,69% : 50,69%) и Вардарској бановини (14,32% : 43,89%). Дунавска бановина имала је висок проценат писменог мушког становништва (82,03), док је непуних 60% жена знало да чита и пише.

³ Љубодраг Димић, *Културна историја Краљевине Југославије 1918–1941*, Књ. II, (Београд: Стубови културе, 1997), 192.

⁴ У документацији фонда *Удружења универзитетских образованих жена* који се чува у Историјском архиву Београда нема документа који показује када је тачно Љубица Марковић постала чланица, али се посредно може закључити да се то десило најкасније почетком 1929. године.

⁵ Владимир Ђоровић, „О хиперпродукцији интелектуалаца”, *Јавносии* (1936): 1–2.

⁶ Историјски Архив Београда, Фонд Удружења универзитетских образованих жена – Београд, Кутула б, док. 3/1939 *Stenografske beleške II Redovnog kongresa i proslave stogodišnjice rada Udruženja UOŽ u Jugoslaviji, održanog 12. 2. 1939. u Beogradu. Referat „Ekonomski problemi UOŽ”.*

⁷ Букић Пијаде, „Уседелица, или жена чији су идеали порушени а каријера промашена”, *Политика* (6. 1. 1934): 19.

⁸ Б, „Францускиња се враћа домаћинству: да ли ће се жене опет вратити домаћем

1925. године као стипендисткиња Министарства просвете. Године 1926. добила је запослење у тек основаној Универзитетској библиотеци у Београду, у Одељењу словенских књига. Удружењу универзитетски образованих жена приступила је вероватно крајем 1928. године⁴, затим је 1929. године заједно са Милицом Војиновић дошла до идеје о оснивању Друштва југословенских библиотекара (ДЈБ), која је 1931. и остварена. Деловања кроз ове две асоцијације чинила су окосницу рада Љубице Марковић.

Људи попут ње, школовани и друштвено ангажовани, који заговарају значај књиге и библиотеке, активно раде на постизању равноправности полова, те законском регулисању појединих професија, били су право благо. Ипак, нису у свакој ситуацији на тај начин посматрани. Тридесетих година се у Краљевини Југославији говорило о хиперпродукцији интелектуалаца⁵ које држава нема где да запосли, а на удару отпуштања и смањивања доходака биле су припаднице женског пола. Жене су биле мотивисане да, по склапању брака, напусте своја радна места јер су оним удатим снижавана примања за 20 до 50 процената.⁶ Девојке, које се нису удале до одређених година старости, називане су уседелице, жене „чији су идеали порушени, а каријера промашена”,⁷ док је позив домаћице сматран „богоданом”.⁸ Диплома је тако образованој жени доносила колико осећај привилегованости и части, толико и терет и одговорност. Удружење универзитетски образованих жена (УУОЖ) окупљало је ову категорију становништва Југославије како би се заједничким напорима избориле за доступније школовање, лакше запослење у струци, као и једнака радничка права. Интересантно је да су готово све библиотекарке запослене у Универзитетској и Народној библиотеци у Београду тридесетих година биле чланице овог удружења.⁹ Својим радом у њему највише су се истакле Љубица Марковић и Милица Војиновић.

Чланица Удружења универзитетски образованих жена

У овом удружењу Марковић је посвећено радила на пројектима који промовишу интелектуални рад жена, па и само удружење. Најпре се, као припадница пропагандистичке секције, ангажовала да окупи што већи броја чланица широм земље. Затим је деловала у оквиру библиографске секције која је формирана 1930. године. У архиви УУОЖ-а забележено је да је израдила библиографију женских писаца за 1929. годину, коју је превела на француски заједно са библиографом за 1928. годину, како би биле послате Међународном бироу за интелектуалну сарадњу.¹⁰ Ово су, највероватније, прве текуће библиографије дела женских аутора код нас, али нема података о сачуваним примерцима.

Љубица се, уз Милицу Војиновић, у УУОЖ-у највише залагала за схватање важности израде укупне библиографије женских писаца у Југославији, која би као прво дело так-

ве врсте служила за даља научна истраживања али и сведочила о способности припадница женског пола за интелектуални рад, која је, у извесној мери, довођена у питање. За потребе тог подухвата писале су предлоге, упутства, контролисале учинак руковоаца и библиотекарке који су прихватили задатак прикупљања грађе. Поводом објављивања *Библиографије књига женских писаца штићеница у Војводини, Србији, Јужној Србији и Црној Гори до свршетка 1935. године*, обавиле су редактуру библиографије, али и многе скривене послове о којима се у подацима о ауторству не говори, али се сазнају из архиве УУОЖ-а и ДЈБ-а.¹¹ Библиографија је најпре представљена на Конгресу Међународног женског савеза у Дубровнику 1936. године, за чију је прилику повезана са библиографијама са хрватске, босанско-херцеговачке и словеначке територије у једно дело – *Библиографију женских писаца у Југославији*. Истим поводом Марковић је припремала са још неколико југословенских библиотекарки велику изложбу књига југословенских женских писаца. Са Милицом Војиновић је одабрала публикације из Народне библиотеке (103 књиге) и Универзитетске библиотеке у Београду (84 књиге) и организовала њихов транспорт. Изложба је приказала више од 650 књига из различитих грана науке и уметности, које су написале југословенске ауторке.¹²

Представљајући УУОЖ, Марковић је у више наврата држала предавања на радију или пред публиком. Посвећивала их је „нашим библиотекама“, „савременој женској лирици“ и другим сличним темама. Организовала је неколико изложби књига у Павиљону „Цвијета Зузорић“. У самом Удружењу покренула је формирање Библиотеке југословенских књижевница, која је до 1937. достигла број од 250 публикација.

Од 1925. до 1947. године објавила је 70 радова у периодици у којима се већински бавила критиком и анализом књижевних дела. У многим посматра жену као ауторку или јунакињу књижевног дела. Један од њених значајних радова јесте „Почеци феминизма у Србији и Војводини“, који је најпре објављен у два дела у часопису *Женски покрет* 1933, а онда и као брушура у издању УУОЖ-а 1934. године. Лист *Република* је такође објавио овај рад 1945. године у бројевима 4, 5 и 6. У сфери библиотекарства је 12 објављених чланака. Међу најзначајнијим су „Жене у нашим библиотекама“¹³ и „О нашим библиотекама (с обзиром на њихову културну важност)“¹⁴.

Било је и прилика када се о њој писало. У рубрици „Женски свет“ дневног листа *Политика* објављен је прилог о библиотекаркама Марковић и Војиновић. Текст под називом „Наше библиотекарке“ представља библиотекарску професију као изузетно погодну за жену. Аутор/ауторка указује на чињеницу да је све већи број припадница женског пола, како у свету, тако и

огњишту“, *Политика* (15. 3. 1931): 8.
 Међу чланицама УУОЖ-а биле су многе значајне припаднице библиотекарске ступе: Милица Војиновић (1895–?), Даница Јанковић (1898–1960), Радмила Чолаковић (1900–?), Људмила Михаиловић (1900–1962), Боса Петровић (1894–1964), Софија Суботић (?), Смиља Мишић (1899–1981), др Ирена Стефановић (1908–1990), Софија Стојановић (1898–1968), Иванка Пиљетић (1892–1962), Јулија Шишковић (1913–2004).
 Гордана Стокић Симончић и Анђела Стошић, „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена Југославије“, у *Часопис Женски покрет* (1920–1938): књига *сажељака са Међународној научној скупи, уред. Јелена Милинковић и Жарка Свирчев* (Београд: Институт за књижевност и уметност, 2020), 104.
¹⁰ ИАБ, Фонд УУОЖ, Кутија 2, ин, бр.

81/30, „Извештај о раду УУОЖ од фебруара до краја новембра 1930. године”.

¹¹ „Морамо овом приликом истаћи да наш овако обиман посао, који је што се тиче београдског дела, премашно сва очекивања, јер износи пуних осам табака, да он не би био завршен за конгрес да се наше редакторке, специјално гђе Марковић и Војиновић нису даноноћним радом и ретким самопрегоревањем уложиле до максимума да га заврше. Удружење им са овог места упућује топлу захвалност.” ИАБ, Фонд УУОЖ – Београд, кутија 5, док. бр. 34/1937 „Извештај о раду Удружења У.О.Ж. – Секција Београд, од 29. фебруара 1936. до 14. марта 1937”.

¹² Љубица Марковић, „Изложба књига југословенских женских писаца у Дубровнику”, *Женски њокреј*, број 1–2 (1937): 16.

¹³ *Женски њокреј*, бр. 10 (децембар 1935): 123–124.

¹⁴ *Јавносћ*, бр. 2

у Краљевини, које се њоме баве. Речима и сликом дочарана је атмосфера у просторијама Универзитетске библиотеке:

Кроз велике прозоре улази сунце, ваздух. Оне га скоро не осећају. Оне немају времена да га осете. Из канцеларије у магацин књига, у читаоницу, на таван, у подрум кроз ходнике оне су увек у послу у покрету. На послу им је одговорност велика. [...] Увек у царству књига, у тишини пуних рафова најстаријих дела, наши први књижничари жене нису изгубиле ништа од младости, животног весеља.¹⁵

Чланица и оснивачица Друштва југословенских библиотекара

Сазнање о важности удруженог активизма, Љубица Марковић желела је да примени и у својој примарној професији, те је 1929. године, са својом нераздвојном колегиницом и вршњакињом Милицом Војиновић, покренула идеју о оснивању Друштва југословенских библиотекара, првом библиотекарском удружењу код нас, која је 1931. званично и остварена. „Задатак Друштва, како је дефинисано Правилима, био је рад на унапређењу библиотекарства у Краљевини Југославији, које ће на тај начин успешније помагати науку и просвету.”¹⁶ Оно је окупило библиотекарске свих већих библиотека Краљевине Југославије и било део Међународне федерације библиотечких удружења.

У ДЈБ је Марковић била чланица Главне управе све до 1937. године, учествовала је у изради Закона о библиотекама, где се залагала да ранг библиотекарске буде виши од ранга гимназијских професора. Закон није усвојен због недовољне заинтересованости Министарства просвете, које није имало разумевања за бројне идеје ДЈБ.

На седницама је за чланове друштва држала предавања о темама из струке – Народној библиотеци у Београду, Универзитетској библиотеци, нашим библиотекама у целини, њиховом уређењу и особљу, одржала је и једно предавање о библиотекама у Бугарској. На оба конгреса Друштва (1931. и 1937. године) иступала је са рефератима као представница Београдске секције. У плану је била и израда уџбеника за библиотекарске, на коме би са њом радиле Милица Војиновић и Људмила Михаиловић.¹⁷

Као стипендистица Министарства просвете је, 1937. године, боравила два месеца у Чехословачкој упознајући рад и уређење тамошњих библиотека. Оданде се вратила са идејом о повезивању словенских библиотекарских друштава, што се, нажалост, није остварило због убрзаног погоршања политичке ситуације и избијања Другог светског рата. Из Друштва је, 1939. године, иступила загревачка секција како би основала самостално удружење, док је љубљанска уташена. Са почетком рата у Југославији, Друштво је престало да ради.

Марковић са својим колегама у Универзитетској библиотеци и у ратним годинама остаје на послу. Раде на издавању забрањених књига. Друге редовне послове у Одељењу словенске књиге она је у прибрано обављала. Одбила је стипендију за усавршавање у Немачкој коју је Министарство просвете 1942. године понудило библиотекарицама УБ.¹⁸ На захтев Врховних власти је, са Милицом Војиновић, припремила *Правила о уређењу средњошколских књижица и Упутства за стручни рад у средњошколским књижицама*. Године 1943. изабрана је за предавача на Библиотечком течају, за предмет Историја библиотека, али је идуће године смењена са тог задатка. О овом се течају недовољно зна, нема информација о тома да ли је неко и у ком периоду држао предавања.

Љубица у овом периоду запада у тешку материјалну, а затим и здравствену ситуацију. Издржавала је мајку, душевно болесног брата, братанца без мајке, а чији је отац заробљен; кућа која је у власништву мајке оштећена је у рату.¹⁹ Ипак, све време је радила у Библиотеци. Дочекала је ослобођење већ ослабљеног здравља, али је готово до краја живота писала за књижевни фељтон листа *Република* и бавила се библиотечким послом. Њен живот, иако кратак, био је богат и плодотворан. Неуморно је радила вођена својим идеалима о друштвеној просвећености и равноправности. Њена дела симбол су посвећености и напретка.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архива Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“. Кутија за 1941. годину. Историјски Архив Београда, Фонд Удружења универзитетски образованих жена – Београд. Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“. Архива Друштва југословенских библиотекара.

Б. Р. „Наше библиотекарке“. *Полиџика* (5. 6. 1932): 12. Доступно и на: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1932/06/05#page/12/mode/1цр>.

Б. „Францускиња се враћа домаћинству: да ли ће се жене опет вратити домаћем огњишту“, *Полиџика* (15. 3. 1931): 8. Доступно и на: <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1931/03/15#page/8/mode/1цр>.

Димић, Љубодраг. *Културна полиџика Краљевине Југославије 1918–1941*. Књ. II. Београд: Стубови културе, 1997.

Ђурашиновић, Биљана М. „Друштво југословенских библиотекара: деловање и дometri“. *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиојекарства* год. 13, бр. 25 (2014): 2–10. Доступно и на: https://citaliste.rs/casopis/br25/djurasinovic_biljana.pdf.

(1936): 1094–1098.

¹⁵ Р. Б. „Наше библиотекарке“, *Полиџика* (5. 6. 1932): 13.

¹⁶ Биљана Ђурашиновић, „Друштво југословенских библиотекара: деловање и дometri“, *Читалиште: научни часопис за теорију и праксу библиојекарства*, Год. 13, бр. 25 (2014), 4.

¹⁷ Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“. Фонд Друштва југословенских библиотекара. Пега кутија. Књига записника. Седница ДЈБ Секције Београд одржана 23. 12. 1938.

¹⁸ Гордана Стокић Симончић, „Павле Стефановић – библиотекар Универзитетске библиотеке у Београду“, у *О укусима се расправља: Павле Стефановић (1901–1985): темељски зборник*, уред. Соња Маринковић и Јелена Јанковић-Бегуш (Београд: Музиколошко друштво Србије, 2017), 86.

¹⁹ Архива Универзитетске библиотеке „Светозар Марковић“, Кутија за 1941. бр. док. 699. 31. 10. 1941.

- Марковић, Љубица. „Изложба књига југословенских женских писаца у Дубровнику”. *Женски њокреј*, бр. 1–2 (1937): 16–21. Доступно и на: https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/p_195/1937/01/bo01-02#page/15/mode/1цр.
- Пијаде, Букић. „Уседелица, или жена чији су идеали порушени а каријера промашена”. *Политика* (6. 1. 1934): 18. Доступно и на : <https://digitalna.nb.rs/wb/NBS/novine/politika/1934/01/06#page/18/mode/1цр>.
- Стокић Симончић, Гордана и Анђела Стошић. „Библиотекарке – чланице Удружења универзитетски образованих жена Југославије”. У *Часопис Женски њокреј (1920–1938): књига сажејјака са Међународној научној скуја*, ур. Јелена Милинковић и Жарка Свирчев, 104–107. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2020. Доступно и на: <https://www.zenskipokret.org/wp-content/uploads/2020/10/Zenski-pokret-sazeci-5.10..pdf>.
- Стокић Симончић, Гордана. „Павле Стефановић – библиотекар Универзитетске библиотеке у Београду”. У *О укусима се расјравља: Павле Сїефановић (1901–1985): тїематїски зборник*, ур. Соња Маринковић и Јелена Јанковић-Бегуш, 79–88. Београд: Музиколошко друштво Србије, 2017.
- Ђоровић, Владимир. „О хиперпродукцији интелектуалаца”. *Јавносї*, бр. 2 (1936): 1–2.

Горан Миленковић, Народна библиотека Бор

Aleksandar Milles

У хрватским медијима је у новембру 2020. године објављено да је трудом италијанске полиције и уз посредовање хрватске амбасаде у Италији у Националну и свеучилишну библиотеку у Загребу враћена књига *Trinum magicum sive Secretorum magicorum opus continens* из 1614. године, чији је уредник Цезар Лонгинус (Caesar Longinus). Књига је писана руком, на латинском је језику, има три дела и посвећена је магијским темама. На проналажењу књиге радило је посебно одељење италијанске полиције које се бави потрагама за украденим културним благом. Од података медији наводе још и то да је на челу групе био Роберто Рикарди, заповедник карабињера за заштиту културне баштине, који је познат по томе што има историју борбе са калабријским нарко-клановима и који је писац криминалистичких романа. Из Италије је, међутим, 2019. године у Загреб враћена још једна вредна стара књига. У питању је *Selenographia sive Lunae description* [...] из 1647. године, која се бави топографијом Месеца и чији је аутор познати пољски астроном из XVII века Јан Хелвечијус (Jan Heweliusz). Књига је пронађена у Фрозинонеу код Лација, међу другим украденим старим и ретким књигама које су продаване у римским антикваријатима и преко специјализованих сајтова. У оба наврата италијански култур-карабињери су преко хрватске амбасаде у Риму послали фотографије појединих страница књига, а библиотекар националне библиотеке су упоређивањем инвентарских бројева и других власничких ознака потврдили да су наведене књиге некада чиниле фонд њихове библиотеке. Обе књиге биле су у поседу ове библиотеке до 1987. године, када су нестале у великој пљачки која ће у литератури бити окарактерисана као један од најспектакуларнијих имовинских деликата у историји социјалистичке Југославије и као један од највећих скандала у осамдесетим годинама XX века.

Осамдесетих година у Загребу је било познато име Константина Милеса (Konstantin Milles), *celebrity* новинара и уредника познатих тадашњих и доцнијих загребачких недељника (*Start*, у деведесетим *Globus*). Успео је да интервјуише неке од најбогатијих, најпознатијих, најопаснијих људи света – у Белфасту разговара са командантом ИРА-е, у Амстердаму са Леноном и Јоко Оно, долази до Ричарда Бартона, Феј Данавеј, Катрин Денев и многих других, упада с магнетофоном у јазбине америчких мафијаша. Његов интервјуерски стил у перцепцији других био је обележен синтагмом „суптилни цинизам”. Код куће је отац породице са двоје деце. Кћи

Маја кренула је очевим стопама, бавећи се успешно истраживачким и судским новинарством, а знатно млађи син Александар је адолесцент у Загребу. Живот породице рано је означен трагедијом – кћи се убила у породичном стану у Цвјетном насељу и под том сенком породица наставља свој расути живот. Од 1982. до 1987. године група на чијем је челу био млади, тада осамнаестогодишњи Александар Милес (Aleksandar Milles), украла је из националне библиотеке у Загребу и из фонда Метрополитанске књижнице Загребачке надбискупије око 1.500 вредних књига и око 200 мапа, карата, илустрација и др. Књиге су се преко ланца антиквара продавале у Србији, Аустрији, Италији, Великој Британији, Сједињеним Америчким Државама итд. Пљачка је откривена 1988. године тако што је гранична полиција зауставила аустријског антиквара при изласку из Југославије и међу књигама које је овај износио открила неке које су имале ознаке Националне и свеучилишне библиотеке. Вредност украдног, у то време, процењена је на милион и по марака. Суђење је одржано 1989. године и трајало је пет месеци. Сам Милес је осуђен на девет година затвора. Затворске године пресецање су покушајима бекства и самоубиства. Напослетку је успео, и његов живот окончан је 1995. године тровањем прекомерном дозом медикамената које је кришом узео у једној загребачкој болници. Јавност је с пажњом пратила суђење и извештаје о нечувеној пљачки. Направљене су две телевизијске емисије и написана је једна монографија која се дотиче суђења. Но, димензије које је ова пљачка заузимала и сама загонетна личност Александра Милеса, са повратком књига из Италије, изнова су се вратили у добре приче, политике и туђе трагедије увек гладну јавност.

Што се саме пљачке тиче, различити гласови, сведочанства и мишљења почетке проналасе у раном Милесовом искуству у зарађивању скромних хонорара кроз чишћења загребачких тавана и подрума, током којих је овај налетао на старе књиге. Крао их је, па их је продавао на Цвјетном тргу. Још као дете упознао је неке колекционаре и библиofile, а пар година пре почетка великог посла и једног библиотекара националне библиотеке. Наводно му је тај библиотекар продавао за ситан новац књиге које је отимао из библиотеке, а он их је потом продавао за нешто већи новац и тако зарађивао. Заправо је читава група библиотекара била укључена у случај и касније је и осуђена због саучесништва. Када је 1982. године почела велика пљачка вредних књига, Милес је потражио помагаче и изван библиотеке. Од двојице који се наводе, један је био студент, а други кувар. Одлазили су током дана у библиотеку, остављали прозоре отвореним, током ноћи улазили. Једном су дошли на викенд са храном и пићем и провели оргијајући у библиотеци пар дана и ноћи. У време припрема за Универзијаду, користили су згодно намештене скеле које су биле ослоњене на зграду библиотеке. За продају књига коришћена

су већ постојећа познанства, а од помоћи је био и богати адресар оца Константина, у којем су се налазили бројеви многих битних и корисних људи, између осталих и неких европских колекционара. Изгледа да је загребачку полицију о пљачки обавестила Служба државне безбедности. Инспектори су брзо идентификовали групу, а онда је стигла чудна наредба да се са истрагом стане. Хрватски полицијски званичници и историографи мисле да је таква одлука морала бити донета у Београду, где је био центар Службе. Да је то, у већ мутним предратним временима, служило пљачкању хрватског националног блага, претпостављају и из тог разлога што је у току суђења Милес признао да је само у Београд било послато око 700 књига, од којих се већини касније губи траг. Група је услед прекида истраге и забране полицијског и правосудног деловања радила несметано готово годину дана до коначног хапшења и током тог периода нетрагом су нестале бројне књиге из фондова библиотека.

Што се тиче личности Александра Милеса, доступне пројекције се темеље на два премијама. Прве наступају припремајући чињеницу пљачке књига као акт психички болесног појединца – у том смислу се наводи дуга и мучна историја болничког лечења које је Милес подносио као дете, чија тегоба резултира наводном хоспитализацијом због ноћних страхова и развијених психоза. Касније су му лекари говорили да му је потребно психијатријско лечење. Друге Милеса гледају као обузето биће – рано сазрелог сатанисту и пиромана, који на обали Саве као осмогодишње дете пали верске књиге, учествује у обредима, изазива бројне паљеvine. Помоћу новца који је зарадио продајом украдених књига, Милес ће у једном тренутку отворити видеотеку симптоматичног назива – „666”. Милес се на суђењу потврдио као декларисани сатаниста, којем је оданост култу одредила нијансу библиоманије. Крашће из црквених фондова само зато што су црквени и уништаваће делове књига јер су те књиге свете. А на суђењу ће сведочити готовом, у детаље припремљеном плану да спали националну библиотеку и архив, на запрепашћење затечене јавности, која га је без даха слушала. Приликом једног тарантиновског викенд-изласка из затвора, наилази на полицајца, удара га, отима му оружје и држи га упереног у полицајчева леђа. Идеја му је била да он убије полицајца, а да потом опсада специјалаца убије њега. Ово је, ипак, остало једно од неколико нереализованих самоубиства. После тога скаче са димњака затворске котларнице, изнова не успевши да себи одузме живот. После смрти у затворској болници, коју је изазвао фенотијазин и нека медицинска киселина, на његовом затвореничком кревету затечена је цедуља са поруком: *видимо се у њаклу*. Изгледа да није патио од одсуства хумора – први дан првог затворског допушта искористио је за одлазак у Националну и свеучилишну библиотеку, у коју се тада и учланио.

Проблем са чињеницама које се тичу овога случаја јесте резултат контрадикторног сведочења Милесовог на суду. Често мењање исказа и тајење података довели су до тога да се овом причом данас баве колико библиотекари и новинари, толико и аутори фантастичне прозе из хрватске жуте штампе. Ни истрага није открила све детаље. Стога се не зна тачно колико књига је Милесова група украла из библиотека, ни колико књига је тачно враћено, ни где се заправо налази новац који је остао на рачунима неодређене аустријске банке, ни да ли тог новца уопште има, ни које је тачно организације Милес био део, неке религиозне или неке парадржавне. Милес је чак говорио о износу од 40 милиона марака. С друге стране, случај је отишао дубоко, обухватајући тамне подземне структуре некадашње заједничке државе и остаје само обиље могућности да се нагађа ко је и шта тада крио, будући да је скоро извесно да то није чинио само главни јунак ове сторије. Осим што темељни западнобалкански национализми – онај српски и онај хрватски – користе мутну дубину овог случаја да се обилно уливају у каљуге таблоидних и других река, стручна функционална последица овог случаја јесте и та да се од времена скандала с краја осамдесетих година XX века, старе и ретке књиге у хрватској државној библиотеци похрањују у масиван трезор.

ИЗВОРИ

- Kiš, Patricia. „Zaboravljeni slučaj”. *Jutarnji*. Preuzeto 14. 3. 2021. <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/aleksandar-milles-izveo-je-pljacku-stoljeca-nasareporterka-radila-je-za-njega-u-videoteci-666-15007916>.
- Radoš, Ivica. „Velika pljačka nacionalne i sveučilišne knjižnice zbog nebrige vlasti trajala je pet godina”. *Večernji*. Preuzeto 14. 3. 2021. <https://www.vecernji.hr/premium/feljton-9-velika-pljacka-nacionalne-i-sveucilisne-knjiznice-zbog-nebrige-vlasti-trajala-je-pet-godina-953298>.
- Raić Knežević, Ana. „Nakon 32 godina pronađena neprocjenjiva knjiga iz spektakularne Millesove pljačke NSK”. *Telegram*. Preuzeto 14. 3. 2021. <https://www.telegram.hr/politika-kriminal/nakon-32-godina-pronadena-neprocjenjiva-knjiga-iz-spektakularne-millesove-pljacke-zagrebakog-nsk/>.
- Rašeta, Boris. „Sotonist iz ugledne zagrebačke obitelji opljačkao je NSK: Ubio se i napisao 'Vidimo se u paklu'”. *24 sata*. Preuzeto 14. 3. 2021. <https://www.24sata.hr/news/sotonist-iz-ugledne-zagrebacke-obitelji-opljackao-je-nsk-ubio-se-i-napisao-vidimo-se-u-paklu-728740>.

Наташа Петровић, Народна библиотека Србије

Поглед на Дунав

„Поглед на Дунав”¹ је назив колекције дигитализованих графика и карти које се налазе у Дигиталној библиотеци Народне библиотеке Србије. Колекција се састоји од две потколекције – „Графике” и „Карте” и обухвата укупно 156 објеката. Ове графике припадају Графичкој збирци НБС-а и настале су у периоду између XVI и XIX века. У Народну библиотеку Србије стигле су средином XX века када је Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије (данас је то Републички завод за заштиту споменика културе) поклатио библиотеци своју драгоцену колекцију. Аутори су углавном из Аустрије и Немачке, а неки од најзаступљенијих у збирци су: Вилијам Хенри Бартлет, Томас Ендер, Адолф Фридрих Кунике, Јакоб Алт, Џемс Сандс, Франц Вулф, Лудвиг Ермини итд.

Сама идеја о формирању дигиталних збирки на тему Дунава настала је у склопу пројекта „Радионица националних библиотека ’Истражујемо и делимо дунавске збирке’”². На челу пројекта је Аустријска национална библиотека. Она је као вођа пројекта добила средства од CENL-а³ (Конференција директора националних библиотека Европе), тачније из фонда Ерланда Колдинга Нилсена, одакле се сваке године додељују средства за пројекат који промовише сарадњу националних библиотека Европе, чланица CENL-а. Овај пројекат је одобрен у јуну 2019. године.⁴ Аустријска национална библиотека предложила је да се направи изложба о Дунаву, која би обухватила све историјске изворе, мапе, уметничка дела и књиге на тему и са сликама реке Дунава из колекција Аустријске националне библиотеке⁵. Како је Дунав река која у свом току пролази кроз 10 земаља, у дужини од 2.850 km, у пројекат су укључене следеће земље тј. њихове националне библиотеке: Немачка, Аустрија, Словачка, Мађарска, Хрватска, Србија, Бугарска, Румунија, Молдавија и Украјина, као и „Европеана”. Циљ је био да се креирају дигиталне колекције о Дунаву на сајтовима националних библиотека и на порталу Европеане као и заједничка изложба која би била објављена у онлајн окружењу, на порталу Европеане⁶. Због ситуације са епидемијом ковида-19 сви рокови су померени, пројектом планирана радионица уместо у Бечу одржана је у онлајн формату, а велика заједничка изложба планирана за крај, такође је премештена у онлајн окружење и планирана је за март 2021. године.

Пројекат је у НБС-у реализован у сарадњи различитих одељења. Одељење посебних фондова је било задужено за избор грађе и метаподатке, Одељење за развој дигиталне библиоте-

¹ Дигитална Народна библиотека Србије, „Поглед на Дунав”, посећено 1. 3. 2021, https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/Tematske_kolekcije/dunav.

² National Libraries Workshop on „Exploring & Sharing the Danube Collections”.

³ Conference of European National Librarians.

⁴ Народна библиотека Србије, „Радионица националних библиотека ’Истражујемо и делимо дунавске збирке’”, преузето 3. 3. 2021, https://www.nb.rs/about_us/project.php?id=37458.

⁵ Најава изложбе Аустријске националне библиотеке: „The Danube. A Journey into the Past”, преузето 3. 3. 2021, <https://www.onb.ac.at/en/museums/state-hall/current-exhibition/the-danube-a-journey-into-the-past>.

⁶ Europeana, Exhibitions, посећено 1. 3. 2021, <https://www.europeana.eu/en/exhibitions>.

⁷ https://www.europeana.eu/en/search?query=edm_datasetName%3A402_%2a&view=grid&page=1

⁸ „Europeana publishing guide”, preuzeto 3. 3. 2021, <https://pro.europeana.eu/post/publication-policy>.

⁹ Creative Commons Srbije, <http://creativecommons.org.rs/>.

¹⁰ EDM је Европеанин модел података који се користи за слање метаподатака. Више о EDM-у: <https://pro.europeana.eu/page/edm-documentation>.

¹¹ Wikidata, https://www.wikidata.org/wiki/Wikidata:Main_Page

¹² Одељење за развој дигиталне библиотеке и микрофилмовање.

¹³ Ana Stevanović, „The Danube fortresses in Serbia”, preuzeto 3. 3. 2021, <https://www.europeana.eu/en/blog/the-danube-fortresses-in-serbia>.

¹⁴ Блог је написан као део пројекта „Заједничка култура у Европеани” али, како су коришћене фотографије Дунава, наведен је овде.

ке и микрофилмовање бавило се дигитализацијом, метаподацима и објављивањем дигиталне збирке како у НБС-у тако и на порталу Европеане⁷, а Сектор за заједничке пројекте је радио на промоцији садржаја као и избору грађе за изложбу.

Све графике су скениране у TIFF формату, 300 dpi, у боји, а за потребе подизања у Дигиталну НБС оптимизоване су, тј. конвертоване у JPG и смањена им је величина. Како је крајњи циљ било објављивање ове збирке у Европеани, поштовали су се стандарди које је Европеана поставила. Минимална величина фотографије која се објављује на Европеани је 0,95 tpiх што је приближно 1.200 x 800 пиксела.⁸ Даљи услов за објављивање на Европеани су кријетив комонс лиценце⁹, које указују на који начин се дигитализовани објекти могу користити. Свих 156 фотографија у збирци „Поглед на Дунав” ослобођене су ауторских права тј. стављене су у слободни приступ. Како би се побољшали метаподаци и направио што потпунији ЕДМ¹⁰, прво су допуњени сви записи у СОБИСС-у додавањем имена аутора из Нормативне базе и ажурирањем других података. Скоро сви аутори пронађени су у бази података WIKIDATA¹¹, а понекад тражени и по разним другим базама података, дигиталним библиотекама, интернету, како би се пронашли што потпунији и тачнији подаци о њима.

На самом крају, али не и најмање битно јесте начин на који се метаподаци шаљу Европеани. Неке од учесница пројекта имају развијену агрегаторску структуру док друге немају. Агрегаторска структура је неопходна како би метаподаци могли да се пошаљу Европеани. Када је о Народној библиотеци Србије реч, Агрегатор за Европеану налази се у одељењу дигитализације¹². У функцији је од 2018. године, а у складу са променама стандарда и развојем формата ЕДМ, стално се ради на његовој допуни и унапређивању. Успостављањем агрегатора омогућено је да културна и научна баштина из наше земље постане видљивија на интернету, што је изузетно значајно за промоцију грађе из српских установа културе, као и српског културног наслеђа. Народна библиотека Србије ће уз помоћ домаћих партнера који препознају значај овог вида сарадње, наставити да презентује културу наше земље.

Изложба као финални део пројекта планирана је за март 2021. године. А у међувремену, од материјала објављеног у дигиталној збирци НБС-а, објављен је блог на Европеани „Тврђаве на Дунаву”¹³, где су описана утврђења која постоје на путу Дунава кроз Србију,¹⁴ а исти је искоришћен и за прављење изложбе за Дан Народне библиотеке Србије под називом: „Река која спаја: Дунав на графикама из фонда Народне библиотеке Србије”.

ЛИТЕРАТУРА

Бутиган Вучај, Тамара. „Национални агрегатор за Европеану у Србији: мали корак ближе Европској унији”. *Библиозона* 7 (2019): 15–19.

Петровић, Наташа и Татјана Домазет. „Од Европске библиотеке (TEL) до Агрегатора за Европеану”. У *Сарадња и партнерства: креирање нове заједничке визије за библиотеке: зборник радова*, 75–91. Београд: Заједница магичних библиотека Србије; Врање: Јавна библиотека „Бора Станковић”, 2020.

Наташа Ј. Симић, Народна библиотека Србије

Отргнут од заборава Биобиблиографија Григорија Божовића

Предмет библиографског истраживања може бити било који вид људског стваралаштва исказан у писаној форми, у облику рукописног или штампаног текста.¹ Одређивање предмета библиографије је углавном условљено тренутним захтевима одређене научне дисциплине, јубилејима или личним интересовањима, а ретко унапред утврђеним програмима. Предмет ове селективне библиографије је упознавање се једним од значајнијих српских међуратних писаца са простора Старе Србије. Прошле године је било сто четрдесет година од рођења и седамдесет пет година од смрти Григорија Божовића (1880–1945), који са својом животном и радном биографијом спада у најсвестраније и најекспониранije личности из плејаде српских интелектуалаца прве половине 20. века.² До Божовићеве појаве, Стара Србија и живот у њој јавности су били познати само из литературе коју су писали они који су из Европе путујући ка истоку прелазили њену територију.³

Григорије Божовић је рођен 15. фебруара 1880. године⁴ у селу Придворица, у Ибарском Колашину. У то време, његов родни крај је још увек био под османском влашћу, а административно је припадао тадашњем Косовском вилајету. Растао је уз оца Вукајла, протојереја и колашинског кнеза, и мајке Стане, са две млађе сестре. На крштењу је добио име Глигорије, док се облик Григорије појављује најпре у књижевности у време и после пишевог школовања у Москви, као руски облик српског имена и преноси се на лична документа.⁵

Рано детињство провео је у свом родном селу. Прва два разреда основне школе похађао је у Косовској Митровици, а трећи и четврти у Дубоком Потоку, селу поред родне Придворице. Са тринаест и по година уписује Богословско-учитељску школу у Призрену. Желећи да настави своје школовање на Московској духовној академији, упутио је молбу Министарству иностраних дела Краљевине Србије за стипендију. По окончању школовања у призренској Богословско-учитељској школи, пуне две године проводи у родној Придворици чекајући одговор Министарства. У исто време, његов отац Вукајло Божовић, колашински кнез, због тога што је на све начине покушавао да заштити српски народ, бива принуђен да из Колашина побегне у Куршумлију. Григорије, који је у то време био момак од двадесетак година, за време очевог изгнанства обавља послове колашинског кнеза.

¹ Наташа Симић, Библиографија едисије „Десанкини мајски разговори“

[Елекџронски извор]:

1993–2018. (Београд: Задужбина „Десанка Максимовић“:

Народна библиотека Србије, 2019), 8.

² Миленко Јевтовић, *Личности и књижевно дело Григорија Божовића*, књ. 1. (Зубин Поток: Стари Колашин: Приштина: Нови свет: Институт за српску културу, 1996), 9.

³ Марија Јефтимијевић Михајловић, „Народни правци старог Колашина у приповеткама Григорија Божовића“, *Вашићина*, св. 22 (2007): 63.

⁴ У Старој Србији под османском влашћу нису се водиле књиге рођених, податак који постоји утврђен је на основу службених докумената.

⁵ Марија Благојевић, *прир., Григорије Божовић (Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2020), 277.*

У септембру 1901. године, уз помоћ Стојана Новаковића, тадашњег српског посланика у Русији, као стипендиста Министарства иностраних дела и Светог синода Руске православне цркве,⁶ уписује литерарни одсек Духовне академије у Москви, где проводи наредне четири године.

По завршетку Духовне академије у Москви, Григорије Божовић је упутио молбу Министарству са жељом да почне да ради у некој од школа у Старој Србији. У августу 1905. године постао је наставник Богословско-учитељске школе у Призрену, где је предавао наредне две године. Прерасподелом наставника у српским школама под османском влашћу, Григорије Божовић је постао наставник у Српској гимназији у Битољу. Крајем 1909. године враћа се у Богословско-учитељску школу у Призрену да предаје црквено право и патологију и ту остаје до 1913. године, када је отпуштен.⁷

Током Првог светског рата, будући да је био ослобођен војних обавеза због кратковидости, обавља послове деловође.⁸ Заједно са оцем, из родне куће у Придворици 12. марта 1916. године одведен је у логор Нежидер у Мађарској. По повратку из заробљеништва, постављен је за начелника Звечанског округа са седиштем у Косовској Митровици. Након тога је био посланик у Уставотворној скупштини и Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Радио је у разним државним службама до 1927. године, када је и пензионисан. Своје пензионерске дане проводио је као сарадник и уредник *Политике* до 28. марта 1941. године.

За време Другог светског рата, 1942. године у Пљевљима је формиран Национални комитет који је преузео лист *Пљеваљски весник*, на чијем се челу налазио Божовић. Због тога је 15. септембра 1944. године ухапшен у Ваљево, одакле је пребачен у Београд, у Одељење ОЗНЕ, где је саслушан. Божовић је оптужен да је у време народног устанка у Црној Гори и Санџаку против фашистичко-италијанског окупатора стао на страну окупатора и да је уређивао *Пљеваљски весник*, који су финансирали Италијани. Трочлано веће Војног суда Команде града Београда донело је 29. децембра пресуду по којој је Божовић проглашен за народног непријатеља и окупатора. Немајући право одбране, Григорије је осуђен на казну смрти стрељањем, губитак грађанске части и конфискацију имовине.⁹ Стрељан је у ноћи између 1. и 2. јануара 1945. године, у подрумима затвора у Ђушиној улици у Београду или у његовој околини.¹⁰

Одељење за рехабилитацију Окружног суда у Београду, донело је 2008. године решење о рехабилитацији овог угледног књижевника, учитеља и наставника у Призрену и Битољу, посланика Народне скупштине, инспектора у Министарству социјалне политике, уредника и сарадника *Политике*. Рехабилитацијом је Григорије Божовић отргнут од заборава и његова дела су поново постала приступачна читаоцима и научним радницима.

⁶ Миленко Јевтовић, *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*, 29.

⁷ Марија Благојевић, *прир., Григорије Божовић*, 278.

⁸ Исто, 278.

⁹ Исто, 280.

¹⁰ Миленко Јевтовић, *Личност и књижевно дело Григорија Божовића*, 132.

Књижевним радом Божовић је почео да се бави још као ученик Богословско-учитељске школе. Српски народ под Османлијама вековима се борио да сачува национални интегритет и име. Велики број књижевника из Старе Србије, међу којима и Григорије Божовић, објављују своје радове у листу *Глас народа* а тема им је била тежак живот српског народа. Григорије Божовић је један од ретких књижевника чији је књижевни рад везан за јужне крајеве, односно тадашњу Стару Србију (Рашка, Косово и Метохија, Вардарска Македонија). У својим радовима о Старој Србији, он пише о најразличитијим проблемима, како социјалним тако и духовним. Као изразито национални писац, у својим делима је успешно усклађивао свој приповедачки таленат са националним тежњама народа којем припада.¹¹

Први рад је објавио 1904. године у београдском часопису *Нова искра*, а последњи у *Полиџици*, у априлу 1941. године. Своје радове је у почетку објављивао и у *Цариградском гласнику* и *Голубу*, а касније у *Српском књижевном гласнику*, *Делу* и *Мисли*. Прве две приповетке под називом „Два падишахова роба” и „Митровачки потомак Будалине Тала”, Божовић је одмах по повратку из Москве 1904. године предао редакцији *Нове искре*, која их је 1905. године објавила у два различита броја, са назнаком да је текст написан у Москви.¹² Наредне три године у овом илустрованом часопису штампана су два путописна записа и четрнаест приповедака Григорија Божовића.

Божовићеву прву збирка приповедака под називом *Из Старе Србије* објавила је Издавачка књижарница Пехара и Кисића 1908. године, као нумерисану свеску Мале библиотеке. Потом следе *Узредни зайиси*, *Приповејке*, *Робље заробљено*, затим збирка приповедака *Тешка искушења*, коју 1935. године објављује Геца Кон. Четири године касније појављује се и збирка *Под законом*. Заједно са збирком *Приповејке*, коју 1940. године објављује Српска књижевна задруга, завршава се његово књижевно стваралаштво, а ове две збирке представљају врхунац његовог стваралаштва.

Прве објављене Божовићеве приповетке послужиле су као повод Јовану Скерлићу да овог, тада младог писца са простора Старе Србије, уврсти у своју *Историју нове српске књижевности*, где је записао: „Он је у српску књижевност увео један непознат, оригиналан свет и српску књижевну географију осетно размакао и проширио, и то на уверљив, непоновљив начин”.¹³

Божовић у својим приповеткама често описује истинит догађај, баш онако како се и десио. Критичари га, иначе, сматрају дубоко националним писцем, чуваром народног језика, народних обичаја и светиња. Божовићеве приповетке су тематски усредсређене на Стару Србију, односно Косово и Метохију у једним делом на Вардарску Македонију, пре свега на Битољ, у којем је једно време живео и радио. Настојао је да искуство живота у мултинационалној сре-

¹¹ Марија Јефтимјевић Михајловић, „Народни правци старог Колашина у приповеткама Григорија Божовића”, 64.

¹² Миленко Јетовић, *Личности и књижевно дело Григорија Божовића*, књ. 2, 17.

¹³ *Григорије Божовић у међуратној књижевној кријици*, избор и предговор Миленко Јетовић (Приштина [тј.] Лепосавић: Институт за српску културу, 2004), 21.

дини, на Косову и Метохији, преточи у књижевна дела која имају непроцењиву вредност за проучавање сложених мултиетничких догађања на просторима Старе Србије, те да на просторима сукоба зближи припаднике различитих верских заједница и различите народе, Србе, Муслимане, Албанце, па и Бугаре.

Књижевно стваралаштво Григорија Божовића објављено је у осам збирки приповедака и шест путописа, што укупно чини четрнаест објављених дела овог ствараоца. За истраживачки рад о њему, поред објављених збирки приповедака и путописа, умногоме су ми помогле постојеће библиографије Григорија Божовића, пре свих *Библиографија радова о Григорију Божовићу*, издање Института за српски језик у Лепосавићу, чије су ауторке Јована Бојић Манић и Снежана Бојовић у 375 библиографских јединица приказале радове о Григорију Божовићу. Попис од 210 библиографских јединица приредио је Јордан Ристић у *Пушћојисима* које је објавио Завод за уџбенике. Марија Благојевић је приредила „Селективну библиографију Григорија Божовића” са 69 библиографских јединица у монографији *Григорије Божовић*, чији је издавач Издавачки центар Матице српске. Издавачка кућа Јединство из Приштине 1990. године штампа збирку приповедака *Робље заробљено*, која садржи хронолошки попис од 210 библиографских јединица приповедака Григорија Божовића објављених од 1904. до 1941. године.

Овде приложена селективна библиографија по попису библиотичких јединица спада, дакле, у персоналне библиографије, јер обухвата радове Григорија Божовића (14 библиографских јединица) или радове о њему (96 библиографских јединица). По распореду јединица, она је хронолошка, сређена по години издавања. Урађена је на основу узајамног електронског каталога COBISS.SR. и у њој није описана ниједна библиографска јединица које нема у каталогу. С обзиром на то да је Григорије Божовић био свестрани стваралац а да је његово целокупно стваралаштво огромно, у овом раду су представљена само прва издања монографија чији је он аутор (14 библиографских јединица). Други део садржи приказе првих издања Божовићевих дела (8 библиографских јединица). Овде је извршена селекција приказа Божовићевих књига тако да су пописани само прикази објављени непосредно након изласка одговарајуће монографије из штампе, а изостављени су прикази првих издања Божовићевих књига који су објављени касније, након 1945. године. Трећи део представља радове о Григорију Божовићу у периодичним и монографским публикацијама (88 библиографских јединица). Селекција је направљена на основу предметне одреднице; наиме, у овом делу библиографије пописани су саставни делови чија је предметна именска одредница – „Григорије Божовић”, а за које сматрам да на најбољи начин, из различитих углова, анализирају Божовићево књижевно дело и време у ком је живео, те да ће баш они највише помоћи даљим истраживачима. Ова селективна

библиографија броји укупно 110 библиографских јединица. У оквиру рада налази се именски регистар, који садржи попис свих аутора, без обзира на врсту ауторства. Именски регистар садржи и неусвојене облике личних имена, као и упутни систем који упућује са неусвојеног на усвојени облик имена.

Библиографски и садржински опис селективне библиографије рађен је у складу са међународним стандардом ISBD(M)¹⁴ за монографске публикације, Комуникационим форматом за машински читљиво каталогизирање и размену библиографских информација COMARC/V¹⁵ и *Правилником и њиручником за израду абecedних каталога* Еве Вероне. Библиографски и садржински опис библиографских јединица које су заступљене у периодичним публикацијама рађен је у складу са међународним стандардом ISBD(CP)¹⁶ – међународни стандардни библиографски опис компонентних делова.

Овај рад има за циљ да покаже обим и озбиљност књижевног стваралаштва једног од најзначајнијих писаца са простора Старе Србије, али и променљиво интересовање критичара и научних радника за његово стваралаштво, с обзиром на то да је у послератном периоду био потпуно непознат широј читалачкој публици.

Монографије Григорија Божовића – прва издања

1.

Из Старе Србије : приповетке. Св. 1 / Гр. [Григорије] Божовић. – Мостар : Издавачка књижевна издавачка кућа Пахера и Кисића, 1908 (Мостар : Штампарско умјетнички завод Пахера и Кисића). – 143 стр. ; 15 cm. – (Мала библиотека / уредник Ристо Кисић ; св. 151–152)

2.

Приповетке / Гр. [Григорије] Божовић. – Београд : Народна мисао, 1924. – 172 стр. ; 19 cm

3.

Узгредни записи / Гр. Божовић. – Београд : Издавачка књижевна издавачка кућа Пахера и Кисића, 1926 (Београд : Јединство). – 128 стр. ; 20 cm

4.

Приповетке / Григорије Божовић. – Београд : С. Б. Цвијановић, 1926 (Београд). – 172 стр. ; 20 cm

¹⁴ International Standard Bibliographic Description for Monographic Publication

¹⁵ Machine Readable Cataloguing Format

¹⁶ International Standard Bibliographic Description of Component Parts

5.
Црте и резе / Гр. Божовић. – [Б. м. : б. и.], 1928 ([Београд] : Јединство). – 158 стр. ; 20 см
6.
Робље заробљено : приповетке / Григорије Божовић. – Београд : Г. Кон, 1930 (Београд : Орао). – 157 стр. ; 20 см
7.
Урезане истине / Гр. Божовић. – [Б. м. : б. и.], 1930 (Београд : Јединство). – 153, [2] стр. : илустр. ; 21 см
8.
Са седла и самара / Гр. Божовић. – [Б. м. : б. и.], 1930 (Београд : Јединство). – 156 стр. ; 20 см
9.
Чудесни кутови / Гр. Божовић. – [Б. м. : б. и.], 1930 ([б. м. : б. и.]). – 139 стр. : илустр. ; 21 см.
10.
Два дана по Грузи / Гр.[Григорије] Божовић. – Београд : [б. и.], 1933 (Београд : „Грегорић”). – 23 стр. : илустр. ; 19 см
11.
Тешка искушења / Григорије Божовић. – Београд : Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, 1935 (Београд : Драг. Грегорић). – 174 стр. ; 20 см. – (Наша књига ; коло 2, књ. 15)
12.
Под законом : приповетке / Григорије Божовић. – Београд : Геца Кон, 1939 (Београд : Драг. Грегорић). – 161 стр. ; 20 см. – (Наша књига ; коло 6, књ. 53)
13.
Неизмишљени ликови / Григорије Божовић. – Београд : Г. Кон, [1940] (Београд : Д. Грегорић). – 153 стр. ; 20 см. – (Наша књига. Коло 7 ; књ. 63)

14.

Приповетке / Григорије Божовић. – Београд : Српска књижевна задруга, 1940 (Београд : Штампарија Драг. Грегорића). – 217 стр., илустр. ; 19 см. – (Српска књижевна задруга. Коло 43 ; књ. 295) (Фонд Слободана Ј. Јовановића ; књ. 6)

Први прикази Божовићевих књига

15.

ГЕОРГИЈЕВИЋ, Крешимир Г.

Григорије Божовић: Приповетке, Београд, 1926 / Крешимир Г. Георгијевић. – Приказ књиге.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 101, књ. 312, св. 2/3 (мај–јуни 1927), стр. 408–412.

16.

КАШАНИН, Милан

Григорије Божовић: Црте и резе / М. К. [Милан Кашанин]. – Приказ књиге.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 103, књ. 319, св. 1 (јануар 1929), стр. 150.

17.

ЈАНКОВИЋ, Милица

„Робље заробљено” Григорије Божовић / Милица Јанковић.

У: Мисао. – ISSN 1450-6335. – Књ. 32, св. 5-6 (1930), стр. 351-354.

18.

ГРИГОРИЈЕ Божовић: Са седла и самара, Београд, 1930. – Приказ књиге.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – Год. 104, књ. 325, св. 1/3 (јул–авг.–септ. 1930), стр. 263.

19.

ГРИГОРИЈЕ Божовић: Урезане истине, Београд, 1930. – Приказ књиге.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025–5939. – Год. 104, књ. 325, св. 1/3 (јул–авг.–септ. 1930), стр. 263.

20.

МИЛУТИНОВИЋ, Коста Н.

Григорије Божовић: Чудесни кутови, Београд, 1930. / К. Н. М. [Коста Н. Милутиновић]. – Приказ књиге.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025–5939. – Год. 104, књ. 326, св. 1/2 (окт.–нов. 1930), стр. 145.

21.

МЛАДЕНОВИЋ Живомир

Григорије Божовић: Тешка искушења, Београд, 1935. / Живомир Младеновић. – Приказ књиге.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025–5939. – Год. 109, књ. 344, св. 2 (нов.–дец. 1935), стр. 268–274.

22.

БОЖОВИЋ, Владимир

Гр. Божовић: Под законом, Београд, 1939. / Владимир Божовић. – Приказ.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025–5939. – 113, 351, 5–6 (мај–јуни 1939), стр. 473–476.

Препоручени радови о Григорију Божовићу у монографским и серијским публикацијама

23.

АНДРЕЈЕВИЋ, Даница

Национална етика и књижевна естетика Григорија Божовића / Даница Андрејевић. –

Резиме на енглеском језику.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – 2 (1991), стр. 71-79.

24.

БОВАН, Владимир, 1927-2017

Исељавање Срба са Косова и Метохије у делима Манојла Ђорђевића и Григорија Божовића / Владимир Бован.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – 1 (1991), стр.43-51.

25.

РИСТИЋ, Јордан

Пергаментно, куповно писмо голоруких : О неким аспектима путописне прозе Григорија Божовића / Јордан Ристић. – Белешке.

У: Stremljenja. – ISSN 0585-4229. – Год. 31, бр. 10/12 (1991), стр. 117-121.

26.

ЈОВИЋ, Душан

Људи и њихов језик у делима Григорија Божовића / Душан Јовић. – Белешке. – Резиме на рус. јез.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 3 (1992), стр. 9-22.

27.

КОРАЋ, Станко

Приповедач Григорије Божовић / Станко Кораћ.

У: Стварање. – ISSN 0039-422X. – Год. 47, бр. 6/8 (1992), стр. 671-677.

28.

МИХАИЛОВИЋ, Душан

Косовски драмски паноптикум Григорија Божовића / Душан Михаиловић.

У: Stremljenja. – ISSN 0585-4229. – Год. 32, бр. 1/2 (1992), стр. 39-46.

29.

ПАНТИЋ, Михајло

Три писца „утуљене баштине“ / Михајло Пантић.

У: Летопис Матице српске. – ISSN 0025-5939. – 168, 449, 3 (март 1992), стр. 443-452.

30.

БОЖОВИЋ, Маринко

Језик у књижевном делу Григорија Божовића / Маринко Божовић.

У: Обележја. – ISSN 0350-9400. – Год. 23, бр. 1/3 (1993), стр. 43-46.

31.

ВУКОВИЋ, Владета

Живи ликови старе Србије : запис о Григорију Божовићу / Владета Вуковић.

У: Stremljenja. – ISSN 0585-4229. – Год. 33, бр. 1/2/3 (1993), стр. 82-98.

32.

ДОШЉАК, Драшко

Елементи фоклора у приповијеткама Григорија Божовића / Драшко Дошљак. – Белешке.

У: Зборник Филолошког факултета у Приштини. – ISSN 0354-7795. – Књ. 3 (1993), стр. 97-101.

33.

РАЈКОВИЋ Кожељац, Љубиша

Однос Григорија Божовића према народној књижевности / Љубиша Рајковић. – Белешке.

У: *Stremljenja*. – ISSN 0585-4229. – Год. 34, бр. 3/4 (1994), стр. 158-168.

34.

РИСТИЋ, Јордан

Језик и стил Божовићевог путописа / Јордан Ристић.

У: *Stremljenja*. – ISSN 0585-4229. – Год. 34, бр. 8/10 (1994), стр. 96-102.

35.

ТИМЧЕНКО, Николај

Јужна Србија Григорија Божовића / Николај Тимченко. – Белешка о аутору.

У: *Српски Југ*. – ISSN 0354-4826. – Год. 1, бр. 1 (1994), стр. 104-116.

36.

РИСТИЋ, Јордан

Катунска нахија у путописима Григорија Божовића / Јордан Ристић. – Тирилицом. – Резиме.

У: Љубомир Ненадовић и српска путописна традиција / II међународна конференција Филолошког факултета у Приштини, 19-20. мај, 1995. – Приштина : Филолошки факултет, 1995. – (1995), стр. 121-126.

37.

АРАНИТОВИЋ, Добрило

Средње Полимље у путописној прози Григорија Божовића / Добрило Аранитовић.
– Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary.

У: *Милешевски записи*. – ISSN 0354-6926. – Бр. 2 (1996), стр. 301-308.

38.

ЈЕВТОВИЋ, Миленко

Григорије Божовић и међуратна књижевна критика / Миленко Јевтовић. – Резиме на буг. јез.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 7 (1996), стр. 79–103.

39.

КАНДИЋ, Петар

Григорије Божовић / Петар Кандић.

У: Стварање. – ISSN 0039-422X. – Год. 51, бр. 1/2 (1996), стр. 83–84.

40.

ЈЕВТОВИЋ, Миленко

Нација и вера у књижевном делу Григорија Божовића / Миленко Јевтовић. – Summary: The Nation and the Confession in the Literary Work of Grigorije Božović.

У: Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата / [главни уредник Владимир Цветановић]. – Београд : Институт за књижевност и уметност : Балканолошки институт САНУ, 1997. – (Посебна издања ; књ. 18). – ISBN 86-7095-062-6. – Стр. 77–84.

41.

ЈОВАНОВИЋ, Александар

Књижевни свет Григорија Божовића / Александар Јовановић. – Summary: The Literary World of Grigorije Božović.

У: Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата / [главни уредник Владимир Цветановић]. – Београд : Институт за књижевност и уметност : Балканолошки институт САНУ, 1997. – (Посебна издања ; књ. 18). – ISBN 86-7095-062-6. – стр. 63–76.

42.

ПАНЧИЋ Миленковић, Каја

Пива, Пивљани и Григорије Божовић у књизи „Крајина Лазара Сочице“ / Каја Панчић–Миленковић.

У: Култура о 11. – ISSN 0354–6845. – 3, 5 (1997), стр. 28–29.

43.

ЉУБИНКОВИЋ, Ненад

Фолклорни корени путописно–новинарске прозе Григорија Божовића / Ненад Љубинковић.
– Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary.

У: Зборник радова. 2, Приповетка Старе Србије и њена исходишта / Научни скуп Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата, 17–19. октобар 1996., манастир Свети Прохор Пчињски, [Кленике]. – Београд : Институт за књижевност и уметност : Балканолошки институт САНУ, 1998. – (Посебна издања ; књ. 21). – ISBN 86–7095–069–3. – (1998), стр. 71–76.

44.

МИКИЋ, Радивоје

Приповедачки поступак Зарије Р. Поповића, Анђелка Крстића и Григорија Божовића
– сличности и разлике / Радивоје Микић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary.

У: Зборник радова. 2, Приповетка Старе Србије и њена исходишта / Научни скуп Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата, 17–19. октобар 1996., манастир Свети Прохор Пчињски, [Кленике]. – Београд : Институт за књижевност и уметност : Балканолошки институт САНУ, 1998. – (Посебна издања ; књ. 21). – ISBN 86–7095–069–3. – (1998), стр. 19–40.

45.

ПЕЈЧИЋ, Јован

Милан Ракић – књижевни јунак Григорија Божовића / Јован Пејчић.

У: Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu. Srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti. – ISSN 0353-8095. – Св. 6 (1998), стр. 169–179.

46.

ЈЕВТОВИЋ, Миленко

Јужна Србија у путописним трансверзалама Григорија Божовића / Миленко Јевтовић.
– Напомене и библиографске реферценце уз текст. – Summary.

У: Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата. [Књ.] 3, [Драма и путописи Старе и Јужне Србије до Другог светског рата / [главни уредник Владимир Цветановић]. – Београд : Институт за књижевност и уметност : Балканолошки институт САНУ, 2001. – (Посебна издања ; књ. 23). – ISBN 86-7095-083-9. – Стр. 193–202.

47.

РИСТИЋ, Јордан

Путописи Григорија Божовића по Гњилану и околини / Јордан Ристић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summary.

У: Књижевност Старе и Јужне Србије до Другог светског рата. [Књ.] 3, [Драма и путописи Старе и Јужне Србије до Другог светског рата / [главни уредник Владимир Цветановић]. – Београд : Институт за књижевност и уметност : Балканолошки институт САНУ, 2001. – (Посебна издања ; књ. 23). – ISBN 86-7095-083-9. – Стр. 203–207.

48.

МИЉКОВИЋ, Александар

Григорије Божовић у нашој националној култури : оглед о значају публицистичког и књижевног дела Григорија Божовића за научна проучавања народа и народног живота / Александар Миљковић. – Summary.

У: Зборник Матице српске за друштвене науке. – ISSN 0352-5732. – Бр. 114/115 (2003), стр. 203-221.

49.

ЉУМОВИЋ, Крста

Стално у ставу и гуслара и песника : (приповетке Григорија Божовића) / Крста Љумовић.

У: Григорије Божовић у међуратној књижевној критици / избор и предговор Миленко Јетовић. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2004. – (Библиотека У свету књижевног дела ; књ. 13). – ISBN 86-82797-37-2. – Стр. [128]-144.

50.

ПЕШИЋ, Миодраг М.

Рамови који све држе : (наши најновији путописи) / Миодраг М. Пешић.

У: Григорије Божовић у међуратној књижевној критици / избор и предговор Миленко Јетовић. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2004. – (Библиотека У свету књижевног дела ; књ. 13). – ISBN 86-82797-37-2. – Стр. [102]-104.

51.

ЧАКОВСКИ, Слободан

Григорије Божовић : (сепарат из [е]сеја „Писци из Јужне Србије”) / Слободан Чаковски.

У: Григорије Божовић у међуратној књижевној критици / избор и предговор Миленко Јетовић. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2004. – (Библиотека У свету књижевног дела ; књ. 13). – ISBN 86-82797-37-2. – Стр. [114]-122.

52.

АНДРЕЈЕВИЋ, Даница

Естетичка функција дијалеката у прози Григорија Божовића / Даница Андрејевић.
– Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.
– Стр. 57-63.

53.

АХМЕТАГИЋ, Јасмина

Христ и антихрист у прози Григорија Божовића / Јасмина Ахметагић. – Белешке.
– Summary ; Апстракт ; Резиме.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 21 (2006), стр. [31]-48.

54.

БАЋОВИЋ, Вукашин, 1943-

Стара Херцеговина у путописима Григорија Божовића / Вукашин Баћовић.
– Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.
– Стр. 229-234.

55.

БЕЧЕЈСКИ, Мирјана

Културно-историјски споменици у путописној прози Григорија Божовића / Мирјана Бечејски. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.
– Стр. 243-256.

56.

БОЈОВИЋ, Драгиша

Елементи свештеног језика у прози Григорија Божовића / Драгиша Бојовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 93–99.

57.

ВУКАДИНОВИЋ, Зоран Ч.

Прилог биобиблиографији Григорија Божовића / Зоран Ч. Вукадиновић.

У: Сусрети библиографа у спомен на др Георгија Михаиловића. – ISSN 1450-8699. – Год. 15 (2006 [шт. 2007]), стр. 165–212.

58.

ГРАНДИЋ, Александар

Стара Србија, Косово и Метохија у приповеткама Григорија Божовића из 1924. године / Александар Саша Грандић. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 195–201.

59.

ДОШЛИЋ, Мишо

Писац за читанку / Мишо Дошлић. – Напомене уз текст. – Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 39–46.

60.

ЂОРЂЕВИЋ, Ана

Реторика Григорија Божовића / Ана Ђорђевић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5. – Стр. 157-162.

61.

ЂОРЂЕВИЋ, Милош

Језик, вера и нација као своје и туђе у приповеткама Григорија Божовића / Милош Ђорђевић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5. – Стр. 65-75.

62.

ЂУРОВИЋ, Радослав

Нека запажања о језику Божовићевих путописа по Стром Влаху / Радосав Ђуровић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 178-179. – Апстракт.

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5. – Стр. 169-180.

63.

ЗУКОВИЋ, Љубомир

Трагови народних песама у прози Григорија Божовића / Љубомир Зуковић. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 123–132.

64.

ЈАШОВИЋ, Голуб

Лексичке јединице оријенталног порекла у приповеткама Григорија Божовића / Голуб

Јашовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 121. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 113–122.

65.

КОВАЧЕВИЋ, Милош

Стилске доминанте у Божовићевој причи „Први пут у Новом Пазару” / Милош Ковачевић. –

Напомене уз текст. – Библиографија: стр. 90. – Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 77–91.

66.

КОСТИЋ, Драгомир

Прича која убија код Андрића и Божовића / Драгомир Костић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Резюме: Рассказ, который убивает, у Андрича и Божовича: стр. 194.

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 187–194.

67.

КРЊЕВИЋ, Вук

Особеност приповиједања Григорија Божовића у путописима из Старе Херцеговине / Вук Крњевић. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 225–228.

68.

МАКСИМОВИЋ, Војислав

Григорије Божовић као сарадник српских календара / Војислав Максимовић. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 235–242.

69.

РАДИЧЕСКИ, Науме

Makedonskite temi vo deloto na Grigorie Božović / Naume Radičeski. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Апстракт ; [Rezime].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 203–214.

70.

РЕБИЋ, Чедомир

Јеванђељска начела употребе језика у делима Григорија Божовића / Чедомир Ребић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Résumé].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 101–112.

71.

САВИЋ, Милисав

Документарно, фолклорно и романтичарско у приповеткама Григорија Божовића / Милисав Савић. – Апстракт ; [Résumé.].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 33–38.

72.

ЦВЕТКОВИЋ, Никола

Поетички и језичко-стилски аспекти у фолклорним фрагментима Григорија Божовића / Никола Цветковић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Резюме].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 133–144.

73.

ЦВЕТКОВСКИ, Владимир

Лингвистички особености на македонскиот јазик во расказите и патописите од Македонија на Григорије Божовић / Владимир Цветковски. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; [Summary].

У: Језик и стил Григорија Божовића / [уредник зборника Драгиша Бојовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Стари Колашин, 2006. – ISBN 86-7412-038-5.

– Стр. 215–224.

74.

АХМЕТАГИЋ, Јасмина

Православна духовност у прози Григорија Божовића / Јасмина Ахметагић. – Суммары.

У: Духовност писане културе Срба у контексту културе балканских Словена. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2007. – (Зборници радова). – ISBN 978-86-82797-77-7. – Стр. 85–101.

75.

БАШЧАРЕВИЋ, Снежана С.

Ибарски Колашин у приповеткама Григорија Божовића / Снежана С. Башчаевић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Литература: стр. 386. – [Резиме] ; Summary.

У: Научни састанак слависта у Вукове дане. – ISSN 0351-9066. – 36/2 (2007), стр. [379]–387.

76.

ЈЕФТИМИЈЕВИЋ–Михајловић, Марија

Народни правци старог Колашина у приповеткама Григорија Божовића / Марија Јефтимјевић Михајловић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; Резиме ; Summary.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 22 (2007), стр. 63–70.

77.

МИКЕТИЋ, Драган

Турцизми у књизи „По Босни и Крајни” Григорија Божовића / Драган и Сања Микетић. – Апстракт ; Резюме ; Summary.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 25 (2008), стр. 9–28.

78.

ЈАШОВИЋ, Предраг

Нацрт експлицитне поетике Григорија Божовића / Предраг Јашовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; Summary. – Библиографија.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 26 (2009), стр. [92]–113.

79.

ТОДОРОВ, Весна

Ентицитет, етничке групе и етнички стереотипи у приповеткама Григорија Божовића / Весна Тодоров. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; Summary.

У: Свеске. – ISSN 1451-9976. – Год. 19, бр. 91 (2009), стр. 133–144.

80.

ВУЧЕТИЋ, Јасмина

Женски ликови у приповедачкој прози Григорија Божовића : (Мој Колашин) / Јасмина Вучетић. – Библиографија: стр. 338–339. – Суммары.

У: Научни скуп Културно наслеђе Косова и Метохије – научно виђење исходишта, развоја, значаја и чувања / [уредник Чедомир Ребић]. – Лепосавић : Институт за српску културу, 2010. – ISBN 978-86-82797-88-3. – Стр. [329]–339.

81.

ЛОНЧАР Вујновић, Мирјана

Рефлексија културног конфликта кроз призму Џона Штајнбека и Григорија Божовића / Мирјана Лончар-Вујновић. – Библиографија: стр. 562. – Резиме ; Summary.

У: Косово и Метохија у цивилизацијским токовима. Књ. 2, Књижевност / [главни и одговорни уредник Драги Маликовић. – Косовска Митровица : Филозофски факултет, 2010. – ISBN 978-86-80273-51-8. – Стр. [555]–563.

82.

ПИТУЛИЋ, Валентина

Транспозиција народне песме и њена психолошка функција у приповедачкој прози Григорија Божовића / Валентина Питулић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 467. – Summary: The transposition of a folk song and its psychological function in the narrative prose of Grigorije Bozovic.

У: Књижевност и култура. 2 / 39. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 9–12. IX 2009. – Београд : Међународни славистички центар, 2010. – (МЦЦ, ISSN 0351-9066). – ISBN 978-86-86419-91-0. – Стр. 457-467.

83.

РОСИЋ, Тиодор

Националне и туђинске карактеролошке црте у приповеци „Злате од Слатине” Григорија Божвића / Тиодор Росић. – Библиографија: стр. 129. – [Резиме] ; Summary.

У: Српски језик, књижевност, уметност. Књ. 2, Империјални оквири књижевности и културе / [одговорни уредник Драган Бошковић]. – Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет : Скупштина града, 2010. – ISBN 978-86-85991-26-4. – Стр. 125-129.

84.

ЧОВИЋ, Бранимир

Локално и универзално у наративима Григорија Божовића / Бранимир Човић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 455-456. – Резюме: Локальное и универсальное в наративах Григория Божовича.

У: Књижевност и култура. 2 / 39. научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 9–12. IX 2009. – Београд : Међународни славистички центар, 2010. – (МЦЦ, ISSN 0351-9066). – ISBN 978-86-86419-91-0. – Стр. 443-456.

85.

АХМЕТАГИЋ, Јасмина

Патолошки лажов Григорија Божовића / Јасмина Ахметагић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; Summagу. – Библиографија: стр. 63–75.

У: Баштина. – ISSN 0353–9008. – Св. 31 (2011), стр. 63–75.

86.

ВУЧЕТИЋ, Јасмина

Закон гостопримства, јачи од смрти : поводом приповетке Григорија Божовића „Стари грмен” / Јасмина Вучетић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; Summagу. – Библиографија: стр. 89–90.

У: Баштина. – ISSN 0353–9008. – Св. 34 (2013), стр. 79–91.

87.

ПИТУЛИЋ, Валентина Д.

Свето и профано у приповедачкој прози Григорија Божовића / Валентина Д. Питулић. – Библиографија: стр. 120–121.

У: Наука и свет / [Наука и савремени универзитет 2. – Ниш : Филозофски факултет, 2013. – (Библиотека Научни скупови ; т. 3). – ISBN 978–86–7379–298–9. – Стр. 110–121.

88.

ТОДОРОВ, Весна

Историја, мит и ремитизација српског идентитета у прози Григорија Божовића / Весна Б. Тодоров. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Сажетак ; Summagу. – Библиографија: стр. 151.

У: Philologia Mediana. – ISSN 1821–3332. – Год. 5, бр. 5 (2013), стр. 141–152.

89.

ЗАРКОВИЋ, Весна

Историјски мотиви и личности у делу Григорија Божовића / Весна С. Зарковић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Апстракт ; Summary. – Библиографија: стр. 199.

У: Баштина. – ISSN 0353-9008. – Св. 36 (2014), стр. 189-200.

90.

МИМОВИЋ, Милица

Лингвостилистичка анализа приповетке Битољски богаљи Григорија Божовића / Милица Мимовић. – Библиографија: стр. 361. – Summary.

У: Савремена проучавања језика и књижевности. Књ. 1 / [одговорни уредник Милош Ковачевић]. – Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2015. – ISBN 978-86-85991-74-5. – Стр. 353-361.

91.

РАДОВИЋ Тешић, Милица

Осврт на лексику Григорија Божовића / Милица Радовић Тешић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 478. – [Резиме]; Summary.

У: Путевима српских идиома / [уредници Милош Ковачевић, Владимир Поломац. – Крагујевац : ФИЛУМ, 2015. – ISBN 978-86-85991-85-1. – Стр. 473-478.

92.

АЛЕКСИЋ, Слађана

Приповедачки поступак Григорија Божовића / Слађана В. Алексић. – Напомене уз текст. – Библиографија: стр. 60-61. – Summary: The narrative procedure of Grigorije Božović.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин”, 2016. – ISBN 978-86-6349-058-1. – Стр. 49-62.

93.

БОЈОВИЋ Манић, Јована Д.

Језичка слика света и друштвеног статуса у приповеци Два падишахова роба Григорија Божовића / Јована Д. Бојовић Манић. – Summary: Linguistic image of the world, and social status in the story Two padishah 's slaves of Grigorije Vožovic. – Библиографија: стр. 46. – Апстракт ; Summary.

У: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава. Књ. 1, Језик, књижевност, социологија и културологија / [главни и одговорни уредник Срђан Словић]. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2016. – ISBN 978-86-89025-25-5. – Стр. [41]-47.

94.

ДЕЈАНОВИЋ, Славица М.

Документаристичка и књижевно-уметничка конотација експанзионизма арнаута и арбанаса у путописима о старој Србији Григорија Божовића / Славица М. Дејановић. – Summary: Documentary and literary-artistic connotations of expansionism of Arnauts and Arbanas in travelogues about Kosmet by Grigorije Vozovic. – Библиографија: стр. 117. – Апстракт ; Summary.

У: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава. Књ. 1, Језик, књижевност, социологија и културологија / [главни и одговорни уредник Срђан Словић]. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2016. – ISBN 978-86-89025-25-5. – Стр. [110]-118.

95.

ЈЕВРИЋ, Милорад

Књижевно дело Григорија Божовића / Милорад Јеврић. – Библиографија: стр. 36. – Summary: The literary work of Grigorije Vožović.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин“, 2016. – ISBN 978-86-6349-058-1. – Стр. 15-37.

96.

ЈЕФТИМИЈЕВИЋ–Михајловић, Марија

Слика старе Србије – Григорије Божовић : старо и ново читање Божовићеве прозе / Марија Јефтимијевић Михајловић. – Белешка о ауторки: стр. 41.

У: Луча. – ISSN 0354-7787. – Год. 25, бр. 1 (2016), стр. 36–41.

97.

ЛАЗИЋ, Небојша

Одлике приповедачког поступка Григорија Божовића / Небојша Ј. Лазић. – Напомене уз текст. – Библиографија: стр. 47. – Summary: Narrative proces characteristics of Grigorije Božović.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин”, 2016. – ISBN 978-86-6349-058-1. – Стр. 39–48.

98.

МИКЕТИЋ, Сања Д.

Топоними турског порекла у приповеткама Григорија Божовића / Сања Д. Микетић, Драган Б. Микетић. – Summary: Toponyms of Turkish origin in the stories of Grigorije Bozovic. – Библиографија: стр. 37–38. – Апстракт ; Summary.

У: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава. Књ. 1, Језик, књижевност, социологија и културологија / [главни и одговорни уредник Срђан Словић]. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2016. – ISBN 978-86-89025-25-5. – Стр. [21]–39.

99.

МИЛОЈЕВИЋ, Ленка

Жена јунак у туђем царству : (тумачење приповетке „Неда Селогражданка”) / Ленка Р. Милојевић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 147–148. – Summary: Heroine in a foreign empire : (interpretation of the story „Neda Selograždanka”).

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин”, 2016. – ISBN 978–86–6349–058–1. – Стр. 139–149.

100.

МУМОВИЋ, Ана М.

Вера као национална и етичка основа приповедања Сима Матавуља и Григорија Божовића : (компаративна анализа приповедака Пилипенда и Канда Делина) / Ана М. Мумовић. – Summary: Faith as national and ethnical basis of story-telling of Simo Matavulj and Grigorije Vozovic. – Библиографија: стр. 129–130. – Апстракт ; Summary.

У: Косово и Метохија у контексту балканских народа и држава. Књ. 1, Језик, књижевност, социологија и културологија / [главни и одговорни уредник Срђан Словић]. – Приштина [тј.] Лепосавић : Институт за српску културу, 2016. – ISBN 978–86–89025–25–5. – Стр. [119]–131.

101.

РАЈОВИЋ, Драгана Р.

Породични и брачни морал у приповедном опусу Григорија Божовића / Драгана Р. Рајовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 37. – Апстракт ; Summary.

У: Зборник радова Високе школе за васпитаче струковних студија у Гњилану–Бујановац. – ISSN 2406–2200. – Бр. 2/3 (2016/2017), стр. 23–38.

102.

РАЛОВИЋ, Ивана

Косовска разгледница Григорија Божовића : жена крај огњишта / Ивана М. Раловић. – Библиографија: стр. 162–163. – Summary: Kosovo postcard by Grigorije Vožović: the woman of the hearth.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин”, 2016. – ISBN 978–86–6349–058–1. – Стр. 151–165.

103.

РАСПОПОВИЋ, Миладин

Тематски кругови у приповедачком опусу Григорија Божовића и коментари / Миладин З. Распоповић. – Библиографија: стр. 70. – Summary: Thematic and motivational circles in the narrative work of Grigorije Božović.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин“, 2016. – ISBN 978–86–6349–058–1. – Стр. 63–71.

104.

СТАКИЋ, Мирјана

Психолошки приступ у карактеризацији женских ликова у приповеткама „Љута православка“ и „Две жене“ Григорија Божовића / Мирјана М. Стакић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 117–118. – Summary: The psychological approach to the characterization of female characters in the stories „Angry Orthodox“ and „Two Women“ of Grigorije Božović.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин“, 2016. – ISBN 978–86–6349–058–1. – Стр. 103–119.

105.

ЧУТУРА, Илијана

Жена у причи Григорија Божовића / Илијана Р. Чутура, Виолета П. Јовановић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 100–101. – Summary: Woman in the story of Grigorije Božović.

У: Поетика Григорија Божовића / [уредили и приредили Даница Андрејевић, Александра Костић Тмушић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини ; Ниш : Филозофски факултет ; Зубин Поток : Културни центар „Стари Колашин“, 2016. – ISBN 978–86–6349–058–1. – Стр. 89–102.

106.

БОЈОВИЋ, Драгиша

Григорије Божовић и Иво Андрић : питања међусобне дистанце / Драгиша Бојовић. – Библиографија: стр. 32.

У: Књижевни магазин. – ISSN 1451-0421. – Год. 16, бр. 187/192 (јан.–јул 2017), стр. 32–33.

107.

ЈОВАНОВИЋ, Јелена В.

Савремени читалац о Григорију Божовићу / Јелена В. Јовановић. – Приказ књиге: Поетика Григорија Божовића, Косовска Митровица, 2016.

У: *Philologia Mediana*. – ISSN 1821-3332. – Год. 9, бр. 9 (2017), стр. 719–724.

108.

БОЈОВИЋ, Драгиша

Сведочанства Григорија Божовића о Кости Пећанцу и његовом стрицу Авди Мухамеду / Драгиша Бојовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 146–147. – Резиме ; Abstract.

У: Београдски историјски гласник. – ISSN 2217-4338. – Бр. 10 (2019), стр. 139–147.

109.

БОЈОВИЋ, Јована Д.

Григорије Божовић као дијалекатски лексикограф – на примеру Женских бреспослица / Јована Д. Бојовић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 149–150. – Сажетак ; Summary.

У: Наука без граница III. 2, Језик и језици / [уредници Голуб Јашовић, Бранислава Дилпарић, Јелена Бајовић]. – Косовска Митровица : Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2020. – ISBN 978-86-6349-152-6. – Стр. 139–151.

110.

ПИТУЛИЋ, Валентина

Приповедачка проза Григорија Божовића у светлу традиције : Значење прага, огњишта и земље / Валентина Питулић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија: стр. 234–236. – Апстракт ; Summary.

У: Књижевна историја. – ISSN 0350-6428. – Год. 52, бр. 172 (2020), стр. 223–236.

Именски регистар

Алексић, Слађана	92	Грандић, Александар	58
Андрејевић, Даница	23, 52	Грандић, Александар Саша, види Грандић, Александар	
Аранитовић, Добрило	37		
Ахметагић, Јасмина	53, 74, 85		
Баћовић, Вукашин	54	Дејановић, Славица М.	94
Башчаревић, Снежана С.	75	Дошлић, Мишо	59
Бечејски, Мирјана	55	Дошљак, Драшко	32
Бован, Владимир	24	Ђорђевић, Ана види Мумовић, Ана	
Божовић, Владимир	22	Ђорђевић, Милош	61
Божовић, Маринко	30	Ђуровић, Радослав	62
Бојовић, Драгиша	56, 106, 108		
Бојовић Манић, Јована Д.	93, 109	Зарковић, Весна	89
Бојовић, Јована Д. види Бојовић Манић, Јована Д.		Зуковић, Љубомир	63
Вукадиновић, Зоран Ч.	57	Јанковић, Милица	17
Вуковић, Владета	31	Јашовић, Голуб	64
Вуловић, Јелена В. види Јовановић, Јелена В.		Јашовић, Предраг	78
Вучетић, Јасмина	80, 86	Јеврић, Милорад	95
		Јевтовић, Миленко	38, 40, 46
		Јефtimiјевић Михајловић, Марија	76, 96
Георгијевић, Крешимир Г.	15	Јовановић, Александар	41

- Јовановић, Виолета П. 105
 Јовановић, Јелена В. 107
 Јовић, Душан 26
- Кандић, Петар 39
 Кашанин, Милан 16
 Кисић, Ристо 1
 Ковачевић, Милош 65
 Кораћ, Станко 27
 Костић, Драгомир 66
 Крњевић, Вук 67
- Лазић, Небојша 97
 Лончар Вујновић, Мирјана 81
- Љубинковић, Ненад 43
 Љумовић, Крста 49
- Максимовић, Војислав 68
 Манић, Јована Д. Бојовић види Бојовић,
 Јована Д.
 Микетић, Драган 77, 98
 Микетић, Сања 77, 98
 Микић, Радивоје 44
 Милојевић, Ленка 99
 Милутиновић, Коста Н. 20
 Миљковић, Александар 48
 Мимовић, Милица 90
 Михаиловић, Душан 28
 Михајловић, А. види Јанковић, Милица
 Михајловић, Марија Јефтимјевић види
 Јефтимјевић Михајловић, Марија
 Михајловић, Марија Јефтимјевић–
 види Јефтимјевић Михајловић, Марија
 Михајловић, Марија С. Јефтимјевић–
 види Јефтимјевић Михајловић, Марија
 С.
 Младеновић, Живомир 21
 Мумовић, Ана 60, 100
- Пантић, Михајло 29
 Панчић Миленковић, Каја 42
 Пејчић, Јован 45
 Пешић, Миодраг М. 50
 Питулић, Валентина 82, 87, 110
- Радически, Науме 69
 Радовић Тешић, Милица 91
 Рајковић Кожељац, Љубиша 33
 Рајковић, Љубиша види Рајковић Ко-
 жељац, Љубиша
 Рајовић, Драгана Р. 101
 Раловић, Ивана 102
 Распоповић, Миладин 103
 Ребић, Чедомир 70
 Ристић, Јордан 25, 34, 36, 47
 Росић, Тиодор 83
- Савић, Милисав 71
 Стакић, Мирјана 104
- Тешић, Милица Радовић види Радовић
 Тешић, Милица
 Тимченко, Николај 35
 Тодоров, Весна 88, 112
 Цветковић, Никола 72

Цветковски, Владимир 73

Чаковски, Слободан 51

Човић, Бранимир 84

Чугура, Илијана 105

ЛИТЕРАТУРА

Благојевић, Марија. *прир., Григорије Божовић*. Нови Сад : Издавачки центар Матице српске, 2020.

Божовић, Григорије. *Приповејке*, прир Јордан Ристић. Београд : Завод за уџбенике, 2016.

Божовић, Григорије. *Робље заробљено : (џриче о женама)*, прир. Гојко Тешић. Приштина : Јединство, 1990.

Бојовић Манић, Јована и Снежана Бојовић, *Библиографија радова о Григорију Божовићу*. Приштина, Лепосавић: Институт за српску културу, 2016.

Јевтовић, Миленко. *Личности и књижевно дело Григорија Божовића, књ. 1*. Приштина:

Институт за српску културу; Зубин Поток: Стари Колашин, Нови свет, 1996.

Јевтовић, Миленко. *Личности и књижевно дело Григорија Божовића, књ. 2*. Приштина:

Институт за српску културу; Зубин Поток: Стари Колашин, Нови свет, 1996.

Јефтимијевић Михајловић, Марија. „Народни правци старог Колашина у приповеткама Григорија Божовића”. *Башићина* св. 22 (2007): 63–70.

Симић, Наташа. *Библиографија едиције „Десанкини мајски разговори” [Електронски извор] : 1993–2018*. Београд : Задужбина „Десанка Максимовић” : Народна библиотека Србије, 2019.

Шта се дешава

Јелица Јовановић, Београд

Инфраструктурирање региона: град Бор¹

Године 2018, када је кинеска компанија Зиџин преузела Рударско-топионичарски басен Бор, многи су остали без одговора на питање у којем ће се правцу басен даље развијати и шта ће тај развој значити за Бор и околину, као и за целу државу. Имајући у виду улогу коју је РТБ Бор одиграо у развоју града Бора, нарочито током периода социјалистичке Југославије, па жња посвећена овом питању је сасвим оправдана. Штавише, пошто је иницијатива „Појас и пут“ објављена пар година пре овог преузимања, тако да су разни инфраструктурни пројекти кинеских компанија или најављени или се у Србији већ спроводе, концесија РТБ-а Бор постаје још интересантнија у ширем контексту кинеског глобалног ширења на плану пословања, извоза и економије.

Како ће текућа изградња пруге Београд–Будимпешта и најављена реконструкција деонице од Београда до Ниша (с великом вероватноћом да се настави ка Грчкој, до Атине) утицати на исток Србије и шире, на дунавски басен, где се управо реализује неколико врло значајних улагања кинеске владе? Шта све стоји иза ових великих подухвата, ако ишта уопште стоји, и како ће то утицати на свакодневицу грађана Србије?

„Инфраструктурирање региона: град Бор“ један је од потпројеката пројекта „Новим путевима у нову будућност“ (*As you go... roads under your feet, towards the new future*), који, с циљем да се истраже естетски и практични ефекти и последице кинеске иницијативе „Појас и пут“ у различитим срединама, едукативна платформа „Шта би кустосирање могло/требало да буде?“ спроводи у сарадњи са Народном библиотеком Бор, Уметничким музејом Рокбанд у Шангају, Музејом Тајмс у Гуанџоу, платформом „Артком“ и независним истраживачима из Београда, Љубљане, Адис Абебе, као што су: Јелица Јовановић, Зденка Бадовинац, Robert Temsgen, Sinkneh Eshetu².

Јелица Јовановић (1983) – архитекта, докторант на Техничком универзитету у Бечу. Чланица је удружења Група архитеката, Досомото Србија, ICOMOS Србија и Друштва конзерватора Србије. Чланица је регионалних платформи „Недовршене модернизације“ и „(Не)примерени споменици“ и коауторка пројекта „Архива модернизма“. Била је и чланица кустоског саветодавног одбора Музеја модерне уметности у Њујорку (МОМА) за изложбу „Ка конкретној утопији: архитектура у Југославији 1948–1980“ (2018/2019). Коауторка је публикације *Bogdan Bogdanović Biblioteka Beograd: an Architect's Library* (Салцбург, 2019) и уредница *Айџласа тхиолоџије* (Друштво архитеката Београда – Досомото Србија, 2021) и *Ревизија модерне архитектуре и урбанизма у Србији 1945–1990*. (Друштво архитеката Београда и Досомото Србија, 2018).

¹ Извор: Jelica Jovanović, Infrastructuring the Region: The City of Bor, <http://wscsd.com/index.php/projects/infrastructuring-the-region-the-city-of-bor/>.

² О организацији и пројекту више на: <http://wscsd.com/index.php/about-wscsd/> и <http://wscsd.com/index.php/2020/01/07/as-you-go-the-roads-under-your-feet-towards-a-new-future/>.

Развој и одговарајућа популарност железница у Србији, као једног од назначајнијих делова инфраструктуре у земљи, били су прилично неравномерни. У зависности од подручја, фазе изградње, опреме и одржавања, њима би (а некада и не би) саобраћали путници, а понекад су могле да се преоријентишу и на претежно теретни транспорт. Када је реч о деловима мреже који воде ка планинским подручјима, какво је и Бор с околином, ситуација је још компликованија. Ту су се прво постављале ускотрачне пруге, које би се касније или адаптирале у широкоотрачне или растављале и односиле на друга места. Преостало је свега неколико кратких деоница ускотрачних пруга намењених туристичким посетама, по којима је возио популарни „Бира”, воз са парном локомотивом. Како деиндустријализација одмиче, често се чују предлози да се старе и застареле деонице прилагоде туризму, уместо да се само размонтирају, одржавајући на тај начин и зрачак наде да ће се индустрија једног дана обновити.

На мапи тада новоосноване Краљевине СХС, касније Краљевине Југославије, из 1922. године³, види се један мали, у плаво обојени крак пруге који код Зајечара савија ка западу и, изгледа, завршава у неком пустом пољу. Заправо, место завршетка те пруге је борски рудник, који је постојао најмање 15 година када је ова мапа израђена (бакар је, после доста година истраживања, откривен 1903).

Историја изградње железнице у Тимочкој Крајини чврсто је испреплетена са развојем рударства у некадашњем селу Бору: у другој половини 19. века, династија Обреновић се залагала за развој индустријског рударства, а на основу уверења да једна сиромашна земља, каква је била тадашња Краљевина Србија, треба да развија рударски сектор и да, последично, своју економију изграђује на сировинама које поседује.

Пруга Бор–Црни врх довршена је 1946. Чињеница да је то прва пруга коју су изградиле југословенске омладинске бригаде много говори о значају ове области за нову социјалистичку власт. Иако су, одмах после раскида са Коминформом 1948, претње земљи стизале с истока, па су провокације на граници са Румунијом биле готово свакодневне, производња се у Бору наставила јер је планирана електрификација земље зависила од борске руде. Захваљујући стратешком значају РТБ-а Бор за спровођење државних развојних планова, убрзо је почела и изградња ауто-пута. Упркос томе што је изградња тог пута била технички прилично захтевна и што је (по анегдотама), гледајући цену по километру, реч о најскупљем путу направљеном у социјалистичкој Југославији, ауто-пут је довршен и отворен током седамдесетих година 20. века. Значајни део транспорта се са железнице пребацио на овај магистрални пут, што је био почетак вишедеценијског пропадања железнице све до деведесетих година 20. века и лошег управљања овом инфраструктуром све до друге деценије 21. века.

³ Архив Југославије, АЈ-37-12-81.

Шта се дешава _____

До почетка двехиљадитих, Бор и читава околина су сасвим пропали због дугова који су нарастали током година и година криза у СФРЈ. Регионална инфраструктура запуштена је и оронула, само што није демонтирана, док су се проблеми гомилали, а делови железничких структура на којима је саобраћај обустављен дословно падали у кућна дворишта. Оронуло је искоришћено као изговор да се најави уклањање пруга, што је заустављено чим је продаја РТБ-а објављена и Зиђин ушао у кадар. С том појавом, регион је добио на значају, а сада се повезује и са развојем луке Пиреј и са реконструкцијом трансбалканске железничке мреже.

Међутим, изгледа да ипак неће остати сва инфраструктура – због планова за проширење рудника Ново Церово, пруга до Мајданпека ће се преместити (можда је она само прва од многих).

Циљ истраживања „Инфраструктурирање региона” јесте мапирање развоја и постављања или измештања регионалне железничке инфраструктуре, а у контексту историјских и текућих околности и услова за развој региона. Поред тога, истраживање ће покушати да да и преглед материјалних и симболичких вредности ове инфраструктуре, како у садашњим условима, тако и у периоду њене најинтензивније употребе, и да их упореди с обећањима која су с њом дошла (и отишла?). Истраживање ће се одвијати у више фаза: архивска, музејска и библиотечка грађа; медијски извори (штампа, интернет, телевизијске емисије итд.); теренска истраживања; на крају и интервјуи са релевантним актерима.

Теренске белешке из текућег истраживања⁴

Инфраструктура се често описује терминима који означавају (не)присуство и материјалност цеву и траса – тих великих линеарних структура које повезују просторе и ресурсе: аутопутеви, железничке пруге, канализација, грејни и водоводни системи. Те структуре најчешће иду или испод или по самој површини земље. Међутим, ако на инфраструктуру гледамо изван оквира уских, техничких дефиниција с инжењерских предавања, она може да се види и као мрежа објеката која укључује и здравствене центре, школе, пијаце и сличне погодности које омогућавају свакодневни живот, а које су утеловљење (претпостављени) социјалне политике и/или друштвене подршке. У сваком случају, релациони и темпорални аспекти инфраструктуре много су занимљивији, нарочито када је реч о Србији, чија економија проживљава трећу декаду реструктурирања и консолидације, после транзиције из социјалистичке у капиталистичку економију. То се одвија паралелно са приватизацијом највећег дела индустрије, јавних добара и услуга.

Инфраструктуре су последњи велики комади на приватизацијском тањиру Србије; много је концесија дато и много страних кредита узето за реконструкцију постојећих и конструк-

⁴ Jelica Jovanovic, “Infrastructuring the Region: Fieldnotes of an Ongoing Research”, *As You Go... Journal*, November 2020, <http://wscsd.com/index.php/wscsd-curatorial-inquiries/as-you-go-journal/infrastructuring-the-region-fieldnotes-of-an-ongoing-research/>.

цију нових инфраструктура. Даље, већина одрживих државних фирми већ је продата, тако да су природни ресурси следећи велики корак на путу приватизације – тренутно многе стране компаније преузимају руднике и копове или спроводе истражне радове за могуће руднике широм земље. Следећи корак овог истраживања биће разрада разлога због којих су ти ресурси и компаније важни за економију Србије и каква је њихова историјска улога у 20. и 21. веку.

За сада ћемо се фокусирати на недавне концесије и приватизације у Србији које укључују партнере из НР Кине. У последње три године, од када је објављена иницијатива „Појас и пут” (која се већ материјализује), кинеске компаније су се показале као врло заинтересоване за највеће индустријске субјекте и саобраћајне инфраструктуре у Србији, а они су – захваљујући својој величини – и нагомилали дуговања и заостали у односу на савремене праксе.⁵ Међутим, интересантно је упоредити садашњу стратегију кинеских компанија са стратегијама и циљевима послератне обнове и реорганизације југословенске економије јер су иста предузећа у средишту оба процеса.

У децембру 2019. највиши државни и владини званичници отворили су у Палати Србије изложбу „Србија 2019 – година инфраструктуре: ништа више није далеко”. Изложба је похвала многим текућим и планираним улагањима у саобраћајну инфраструктуру у Србији, од којих се она најбитнија и најскупља финансирају кредитима владе НР Кине. Скраћивање путовања од Београда до Новог Сада на пола сата наводно се очекује већ у септембру 2021, што би био напредак у односу на уобичајен сат и по (па и више), колико је за тај пут сада потребно, с обзиром на уобичајено лоше функционисање саобраћаја. Исто важи и за пруге ка Нишу и јужној граници Србије. Објављено је да би возови требало да се крећу око 200 км/сат (што је брже него ауто-путем), што би значило око два, а не више од четири сата пута. Обе деонице пруге реконструисаће кинеска компанија China Road and Bridge Corporation (CRBC), а почетак радова заказан је за 2021. Појава кинеских компанија у Србији – али и у осталим балканским земљама – изазвала је неке недоумице. Србија је мала земља, у вишој средњој зони дохотка по класификацији Светске банке, али са поприличним јавним дугом, који иде и до више од 50% националног БДП-а.⁶ Стога Србија одржава добре односе са иностраним дипломатским представницима и тражи економску сарадњу са свима у свету, како би искористила различите изворе улагања и кредита. Чак се и неке старе алијансе/пријатељства из периода несврстане Југославије оживљавају, што је са становишта Европске уније често проблематично, с обзиром на прокламовану посвећеност државе приступању ЕУ. У међувремену, Европска банка за реконструкцију и развој кредитира А.Д. Србија Воз, тј. куповину нових локомотива „у склопу преласка на зелену економију”, док Светска банка даје кредит да се доврши ауто-пут Е-75. И са ру-

⁵ Slobodna Evropa, „Kinesko čudo na Balkanu”, preuzeto 16. 11. 2020, https://www.slobodnaevropa.org/a/30325861.html?utm_source=Balkan-HP-2col&utm_medium=Banner&utm_campaign=China-vs-Balkans.

⁶ World Bank, *Economy Profile of Serbia Doing Business 2020 Indicators*, preuzeto 16. 11. 2020, <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/s/serbia/SRB.pdf>, 3; Ministarstvo finansija RS, *Javni dug Srbije*, preuzeto 17. 11. 2020, <http://www.javnidug.gov.rs/upload/Stanje%20i%20struktura%20za%20mesečni%20izvestaj%20o%20stanju/31.12.2018%20final/Web%20site%20debt%20report%20%20-%20SRB%20LATINICA%20decenbar%20gotov.pdf>, 5.

Шта се дешава _____

ском компанијом RZD International потписан је споразум ради реконструкције пруге до Бара у Црној Гори, с процењеним роком за припрему документације везане за преосталих 200 км неодређено смештеним у 2021.

У децембру 2019. Србија Карго почела је да превози терет од Луке Бар у Црној Гори до Зиђина у Бору. Зиђин је, иначе, мултинационална рударска групација са седиштем у Кини, која је купила 63% акција РТБ-а Бор 2019. године, оснивајући акционарско друштво Serbia Zijin Copper Doо Вор на 30 година. Пошиљка из Црне Горе била је, изгледа, прва (од многих) пошиљки бакарне руде увезене из Шпаније. Још увек није сасвим јасно да ли ће црногорске власти наставити с планираном приватизацијом Луке Бар.⁷ Можда ће, како многи аналитичари процењују, у игру ући кинеска компанија China Ocean Shipping (COSCO), како би себи обезбедила приступ још једној медитеранској луци, с обзиром на то да већ јесте већински власник грчке луке Пиреј.

Изградња железнице кроз Србију почела је средином 19. века. Била је то прва велика инфраструктура изграђена у овој малој балканској земљи. По споразуму потписаном током Берлинског конгреса 1878, Србија је, заједно с другим земљама, пристала да изгради пругу од Београда до Враћа на својој јужној граници као део руте која ће централну Европу повезати са Средњим истоком. Први воз на релацији Београд–Ниш церемонијално је испраћен 4. 9. 1884, док је регуларни саобраћај на овој деоници кренуо 15. септембра 1884, па Железнице Србије тај датум обележавају као Дан железница.⁸ И дан-данас је то главни саобраћајни коридор у Србији, највитаљнија транспортна рута у земљи, много касније оснажена интеграцијом у систем који образују ауто-пут Е-75 и Коридор 10, а који повезује север и југ Европе. Овај коридор иде од Вардоа на северу Финске до луке Ситије у Грчкој, повезујући тим путем многе европске градове и метрополе: Хелсинки, Гађњск, Катовице, Братиславу, Будимпешту, Београд, Скопље, Солун и Атину.⁹ Међутим, има и оних који не осећају ентузијазам: „Ускоро ће само та пруга остати у Србији”, како гласи један од многих коментара на чланак у којем се извештава о брзој прузи од Београда до Новог Сада, што сведочи о обесправљености коју осећају грађани Србије због тога што се – како то они виде – „породична сребрнина” распродаје док држава наставља да се све више задужује. Ова пруга (заједно са ауто-путем Е-75) део је паневропског Коридора 10, који, као што је речено, повезује север и југ Европе, од Финске до Грчке, а чију рестаурацију спроводи кинеска компанија CRBC – неки делови те пруге поправљају се први пут у 70 година. Неке железничке станице такође се освежавају кречењем, заштитним оградама, намештајем и плочником.

Постоје и други разлози за бригу, углавном у вези са начином на који се локалне власти носе са ситуацијом. Проблеми нагомилани током деценија решавају се напречац, што на дуже

⁷ Анда Стојковић, „Михајловићева и Белозјоров потписали споразум о обнови барске пруге до границе са Црном Гором”, *Вилејен* (децембар 2019 – јануар 2020): 3, преузето 15. 11. 2020, <http://www.zeleznicesrbije.com/wp-content/uploads/2020/01/bilten-decembar-januar-2020.pdf>.

⁸ Serbian Railways, „History of Serbian Railways”, преузето 16. 11. 2020, <http://www.zeleznicesrbije.com/istorijat/?lang=lat>.

⁹ Economic Commission for Europe, *International E-Road Network*, преузето 15. 11. 2020, <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/trans/conventn/MapAGR2007.pdf>.

¹⁰ У кратком извештају се наводи: „...već par meseci izloženi su pritiscima, pokušajima obustave struje koju redovno plaćaju, kao i različitim oblicima zastrašivanja. I ostale porodice su dobile nalog za iseljenje, ili su im se neformalno obratili sa takvim zahtevima. Pritom, sve porodice ovde žive već decenijama na osnovu legalno stečenog prava na korišćenje, jer su članovi njihovih porodica čitav radni vek proveli radeći za železnicu i ulagajući u njen stambeni fond, kao i u kuće u kojima su živeli. Ne žele da se isele dok im se ne obezbedi adekvatna zamena za stanovanje, propisana Zakonom. Svima je ponuđeno isto: jedan manji prostor u Topčideru. (ZA krov nad glavom, „11 porodica u 35 kvadrata”, preuzeto 15. 11. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=2Yz_gZ9aU_A&feature=youtu.be).

стазе води до нових проблема, ометајући спровођење пројекта реконструкције. На пример, независне организације које се баве правом на становање и спречавањем исељавања, недавно су указале на проблем расељавања железничких радника који су имали смештај у железничким стражарама дуж пруге Земун Поље – Батајница.¹⁰ Актер читавог овог процеса јесте некадашње јавно предузеће Железнице Србије, чије су надлежности подељене међу новооснованим предузећима Железнице Србије, Инфраструктура железница Србије, Србија Карго, Музеј железнице, Саобраћајни институт ЦИП, која су, парадоксално, сва у истој згради, мада међу њима као да нема никакве комуникације. Сва су она, поред тога, јавна предузећа или установе одговорне Влади Србије. Русло на местима реконструкције железнице у Србији сведочи о недостатку организације и комуникације међу овим (јавним) ентитетима.

Када се погледа ка истоку земље, слика је још компликованија. Језиве слике празне железничке станице у Бору су у оштром контрасту према сликама реконструкције Коридора 10. Последњи заказани воз је, по реду вожње који још виси на зидовима станице, из Бора кренуо 14. 12. 2019. Пруга је и даље сасвим употребљива и још увек се користи, али само за теретне, не и за путничке возове. Индустриска пруга у Бору већ је размонтирана пре неколико година, тако да је само један колосек остао у употреби у РТБ-у Бор, данашњем Србија Зиђину. Питање изградње пруге у источној Србији одувек је било горуће за све владе Србије/Југославије, али се нарочито истакло у току друге половине 19. века, када се поставило и питање повезивања с остатком земље путем централне деонице од Београда до Ниша, када је путни систем у овој области био превише неефикасан да задовољи потребе земље. Експлоатација руде била је примарни мотив за изградњу железнице у овом региону. Источна Србија, а Тимочка Крајина нарочито, богата је минералним ресурсима, као и пољопривредним производима, што је било неопходно да се подигне ниво економије у држави која се непрестано суочава са различитим кризама. Ове две индустрије, рударска и пољопривредна, сматрају се главним још од ослобођења од Турака.

Године 1899, тадашња влада је одлучила да са неким локалним предузимачима потпише уговор о изградњи пруге Параћин–Зајечар. Услед кризе која је наступила због распуштања парламента и државног удара, почетак радова одложен је до 1904. Упркос бројним потешкоћама, нарочито због брдовитости терена, на којем је тешко градити, пруга је напослетку завршена и отворена 1. 1. 1911. С обзиром на искуства из Царинског рата 1906–1908, Србија је инсистирала на изградњи пруга да би се отресла зависности од Аустроугарског царства. Међу резултатима овог трговинског рата били су развој рударске индустрије у Србији, којој је тада требало више руде, а она је стизала углавном из источне Србије, и покушај повезивања с лу-

ком у Солуну. Међутим, ова лука није била сасвим на располагању држави, због утицаја дво-ра у Бечу, тако да је Србија на крају напоре преусмерила ка изградњи важније трансбалканске пруге на релацији Кладово – Ниш – обала Јадранског мора. Као део ове руте, изграђена је и пруга од Зајечара до Неготина, која се до фебруара 1914. продужила до Прахова и луке на Дунаву, а до фебруара 1915. и деоницом Зајечар–Књажевац. Ове пруге су умрежиле источну Србију, из које су се добијали угаљ и руде гвожђа, бакра и злата.¹¹

Више пута се покушало с изградњом делова железнице у још брдовитијим областима Ку-чаја, где су изузетно богата налазишта злата, гвожђа и дрвне грађе. Група локалних тргова-ца пријавила се и добила одобрење за изградњу пруге између Великог Градишта на Дунаву и Мајданпека, вероватно очекујући да ће, као концесионари, лакше моћи да тргују добрима и сировинама ако имају директни приступ луци на Дунаву. Међутим, како то већ бива, преце-нији су своје капацитете а потценили изазове терена и локалне микроклиме. Пруга никада није изграђена.¹² Још једна врло амбициозна деоница која на крају није завршена по плану је-сте Бор–Црни врх. Деоница је изграђена у врло необичним околностима: током нацистичке окупације, када је у Бору успостављен логор за принудни рад. Поред тога што су радили у руд-нику, логораши су градили и деоницу пруге од Бора до Црног врха, која је требало да олак-ша експлоатацију и транспорт дрвне грађе и угљена, да би се затим та деоница наставила и до Жагубице. Пруга се користила само за потребе индустрије, не и за путнички саобраћај, али је била изграђена толико лоше да су се несреће стално дешавале. Пре но што се повукла, не-мачка војска ју је оштетила, тако да је по окончању окупације 1944, први задатак омладинских бригада била реконструкција баш те пруге. У току те године, пруга је почела да се делимично користи, а до лета 1945. била је потпуно довршена и предата РТБ-у Бор, за индустријске по-требе. Користила се до 1968, када је потреба за њом (и бројним другим путевима) престала да постоји, због изградње нових путева.¹³ Та рута и данас постоји, али се користи само за пе-шачење, а пруга је уклоњена.

Бор је био један од најважнијих градова у послератној Југославији, баш због своје мате-ријалне базе: рудника бакра. Статус града добио је 1947, како би се установио његов поло-жај у оквиру региона, републике и федерације и да би стекао одговарајућу административ-ну основу за свој даљи развој. Бакар је, уз друге ресурсе, био основа за индустријализацију и електрификацију земље, те за извлачење популације из сиромаштва. Рударење бакра и развој његове производње (као и других, споредних производа, који су затим постајали основ или сировине за друге индустрије) допринели су развоју града Бора, као и читавог региона и мно-гих других градова по Србији и Југославији. У оквиру региона, такви градови су: Мајданпек,

¹¹ Јездимир С. Николић, *Историја железница Србије, Војводине, Црне Горе и Косова* (Београд: Завод за новинско-издавачку и пропагандну делат-ност ЈЖ, 1980), 157–162.

¹² Исто, 163–164.

¹³ Radomir Cokić, „Četrdeset godina od izgradnje prve omladinske pruge Bor–Crni Vrh”, *Železnice*, jul 1986, preuzeto 15. 11. 2020, http://timockaprug.org.rs/istorija_timockih_pругa/bor_crni_vrh.php.

¹⁴ Jelica Jovanović, „Emerging From the Ore: Bor, a New City of Yugoslavia”, katalog izložbe *Osmi kilometar* u Paviljonu Srbije na 17. Bijenalu

arhitekture u Veneciji, 2021 (у штампи).

¹⁵ Ognjen Zorić, „Oznaka 'Poverljivo' – zašto tajnost prati ugovore koje sklapa Srbija?”, preuzeto 16. 11. 2020, <https://www.slobodnaevropa.org/a/poverljivi-ugovori/30739667.html>.

¹⁶ *Службени гласник РС*, бр. 9 (4. 2. 2020).

¹⁷ Jevans Nyabiye, „Chinese Bank Signs Debt Suspension Deals with 11 African Countries”, preuzeto 17. 11. 2020, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3105290/chinese-bank-signs-debt-suspension-deals-11-african-countries>.

¹⁸ Извор: „China vs EU on Debt Conditions”, preuzeto 15. 11. 2020, https://www.youtube.com/watch?v=9tjatdtv4jQ&feature=emb_logo.

Зајечар, Бољевац, Кладово, Неготин, Доњи Милановац, Прахово, Жагубица; а у оквиру Републике Србије: Нови Сад, Панчево, Севојно крај Ужица, Јагодина; као и Загреб у оквиру читаве Југославије. Борска моноиндустрија је у суштини, од зачетка југословенске социјалистичке економије, била под заштитом и контролом федералне владе, делимично је, чак, остала и ван оквира радничког самоуправљања, некадашње званичне државне економске политике.¹⁴

Данас се чини да се Бор, заједно са читавом Србијом, опет нашао у положају сличном оном у којем је био пре једног века (или, макар, пре 70 година): деиндустријализован и ослоњен на директна страна улагања и концесије странцима ради реконструкције инфраструктура и главних индустрија. У овом моменту, нико засигурно не зна какви су услови уговора склопљеног у вези с реконструкцијом железнице – као и многих других уговора – па је општа претпоставка да су они неповољни по Србију, јер иначе не би било разлога за тајност.¹⁵ Да би олакшала процес директног ценкања с кредиторима/инвеститорима, влада је кроз парламент прогурала и Закон о посебним поступцима ради реализације пројеката изградње и реконструкције линијских инфраструктурних објеката од посебног значаја за Републику Србију¹⁶. Закон се тиче тзв. пројекта конструкције и реконструкције линијских инфраструктура од нарочитог значаја за Републику Србију – пруга, аутопутева, могуће и метроа у Београду – које се све тренутно граде новцем страних кредитора, који заузврат заобилазе локалне прописе и законе о јавној набавци и директно преговарају за компаније из својих земаља да долазе и граде у Србији. У међувремену, локалне грађевинске фирме опустошиле су године и године лоше управе и скандалозно организоване приватизације. Отуда и брига како ће се дугови вратити ако локална индустрија нестане. С друге стране, по недавним вестима, Кина је почела да отписује дугове афричких земаља, што их у поређењу с уобичајеним кредиторима чини пожељнијим (пословним) партнерима, нарочито када је реч о осиромашеним земаљама глобалног југа.¹⁷

Иако је реч о различитим контекстима, можда ипак постоји простор за нове преговоре у вези с условима уговора потписаних у Србији. У једном од својих предавања, Јанис Варуфакис разматра своје искуство у вези с концесијом луке Пиреја, тврдећи да постоји разлика између западних и кинеских планова везаних за улагање капитала у инострану тржишта (који су неимперијалистички или мање империјалистички), нарочито када је реч о земаљама на периферији капитализма или глобалном југу, какве су Етиопија или Грчка.¹⁸ Положај Србије веома је сличан положају тих земаља, па ће бити интересантно видети како ће се ситуација у наредним годинама развијати.

Роберт Бобнич, Каја Кранер, Љубљана (Словенија)

„Горибор”: политичка економија информационих технологија (ИТ) у СФРЈ¹

Повратак у будућност!

На улазу у комплекс борских рудника (некадашњи Рударско-топионичарски басен Бор), где се налази један од копова, стоји велика табла с натписом: „Политика безбедности и заштите околине: живот на првом месту, морамо да бринемо о својој околини”. Натпис је на кинеском и српском језику (мада не и на ћирилици). Недалеко одатле, налази се споменик жртвама борских радних логора у Другом светском рату. Трећи рајх је један од многих који су копали рудник на овом простору током протеклих седам хиљада година; када је Краљевина Југославија 1941. капитулирала, Немци су брзо преузели рудник, оснивајући пар десетина логора познатих по тортури. Људи су морали да раде боси и голи – неки су и погубљени, обешени с главом надоле, као да треба да буду нека врста споменика. Тихо је ту – скоро превише тихо – за рудник. Док посматрамо празне сале (које би у доба када је социјализам био на врхунцу биле пуне радника који обедују и пресвлаче се), два млада инжењера – од којих један истиче да данас много више инжењерки ради у руднику – с иронијом кажу: „враћамо се у осамдесете”.

После распада социјалистичке Југославије и изолације Србије (због међународних санкција током деведесетих година 20. века), дошао је период приватизације, па је РТБ Бор 2018. године продат кинеској државној корпорацији Зиџин. Рударска постројења у Бору сада су у процесу реконструкције и аутоматизације у склопу кинеских инвестиција у балканском региону. Да ли је реч о још једном таласу модернизације, још једном убрзању – још једној колонијацији – а на такве помисли наводи нејасна перцепција техно-капиталистичког уласка Кине (кроз Балкан) у Европу? Расправљајући о „синофутуризму”, кинески филозоф технологије Јук

Роберт Бобнич је докторанд на Одсеку за медијске студије Факултета друштвених наука у Љубљани. Бави се историјским односом аутоматизације, отуђења и културе из перспективе политичке економије, теорије моћи и медијске археологије. Сарадник је Радио Штудента и уредник у В.Б.З.-у.

Др Каја Кранец је независна истраживачица, уметничка критичарка и кустоскиња из Љубљане. Докторирала је на тему геополитике уметности, а бави се производњом знања, моћи и вредности у сфери уметности и естетским образовањем кроз уметност од модерне па надаље.

¹ Извор: Robert Bobnič and Kaja Kraner, „Bor is Burning”: the Political Economy of IT in the Socialist Republic of Yugoslavia”, *As you go... Journal*, <http://wscsd.com/index.php/wscsd-curatorial-inquiries/as-you-go-journal/bor-is-burning-political-economy-of-it-in-socialist-republic-of-yugoslavia/>.

„Горибор” упућује на алтернативни рок састав Горибор, који потиче из Бора. Бенд је своје име добио на основу утиска о великом пожару над градом који ствара процес топења бакарне руде, када се шљака одваја од бакра. (Прим. ауџ.)

² Yuk Hui, *The Question Concerning Technology in China: An Essay in Cosmotechnics* (Falmouth: Urbanomic, 2018), 297.

Хуи тврди да он „хрли у смеру супротном од смера етичког космотехничког мишљења – на крају крајева, то је само убрзање европског модернистичког пројекта”.² Стога је реч о пројекту који, према моралу текућег доба еколошког мишљења, не брине ни о животу ни о животној средини.

Један рудник, 7.000 година космоса

Пробијена површина – рупа у земљи. Човечанство не само што се усправило на ноге и загледало у небо, одакле га је заслепило Сунце, већ је почело и да копа по прошлости Земље, да би је искористило за сопствену (ре)продукцију и опстанак. Могли бисмо рећи да је улазак у рудник улазак у геолошко и космолошко дубоко време – у акумулирани мртви рад космичке економије, доступан само техникама рударења које спроводе живи људски рад, алатке, наука и машине. Ово је на примеру РТБ-а Бор сасвим јасно, јер се рударење бакра и злата на овом простору може датирати до барем 5.000 година пр. н. е. Данас можемо само да замишљамо колики је значај рударења за формирање различитих космологија у околним културама током праисторијских и историјских, те преמודерних и модерних периода.

Током модерног доба, рударске технике не само да су индустријализоване, већ су функционисале и као основа за индустријски технолошки развој – рударство, као и природа уопште, представља сталну резерву енергетског и инфраструктурног потенцијала. Ово важи како за у великој мери индустријализовани 19. век, тако и за у великој мери информатизовани 21, током којег долази до особите синтезе рударства и рударења података. Строго говорећи, рударство би се могло разумети као једна од најфундаменталнијих пракси подупирања космотехнике.

Појам космотехнике сковао је Јук Хуи као искорак из епистемолошких, друштвених и материјалних оквира европског пројекта модернизације, заснованог на онтолошкој разлици између природе и културе насталој средствима модерног технолошког развоја и њему одговарајућег технолошког мишљања, које технику разуме као алатку за посредовање између природног и културног поретка. С тим у вези, важно је уочити да космотехника (као појам и методологија) наглашава космолошко разумевање технологије, а не антрополошко. Ова темељна измена на нивоу концептуализације – елиминација темељне антропоцентричности, карактеристичне за западњачку модерност – постала је могућа када је цео свет (уључујући природу и космос) почео да функционише као џиновска рачунарска машина. Стога Хуи не нуди излаз на задња врата кроз повратак на нетехнолошко стање, већ пре наводи на излаз кроз саму технику. У средишту технолошких постања – какво је модерна технологија – лежи читав космос целокупне природе и технике: одређено технолошко постање и одређена космологија, тј. на-

Шта се дешава _____

чин на који различите културе разумеју универзум и поимају поредак ствари било то у форми мита, магије или науке. У случају Европе, читав космос природе и технике укључује и разумевање технологије која је одређеним националним државама подарила такмичарску предност у колонијалном и економском потчињавању остатка света, а све то је неодвојиви део капиталистичких начина производње.

Развијајући појам космотехнике, Хуи полази од питања због чега у Кини није било технолошког развоја какав се десио на Западу, иако је Кина имала материјалних услова за такав развој. Одговарајући на њега, он сугерише да разлог лежи у другачијој космологији кинеске културе, лишене онакве замисли о технологији каква се спроводила и разумевала на Западу (почевши од чувене грчке *techné*, до њеног синтетичког довршења на почетку 20. века, када је метафизику окончала кибернетика, како ју је разумео филозоф Мартин Хајдегер). У том смислу, садашња моћ кинеског технокапитала и њој одговарајући синофутуризам заснивају се на апропријацији и убрзању западњачког појма технологије после опијумских ратова и социјалистичке модернизације.

Космотехника обухвата диверзитет, али не у виду културне разноликости (јер је и сама идеја мултикултурализма производ модернизације и колонијализма), већ у виду технолошке разноликости. На тај начин се питање локалног држи отвореним (опет, локално не као резултат културног идентитета, већ као технолошки производ). Међутим, Хуи тврди: „Космотехника се не тиче само различитих начина прављења ствари, различитих техника плетења или бојења, на пример”, већ, пре свега, „сједињења моралног и космичког кроз техничке активности. [...] Та космолошка специфичност мора се изнова промислити изван оквира астралне физике, изван концепције универзума као термодинамичког система; њоме се изнова отвара питање моралности изван оквира етичких правила, која се накнадно додају као ограничења за нове технологије. Техничке активности уједињују морални и космички поредак; а под сједињењем подразумевам реципрочни процес непрестаног узајамног присиљавања на стицање нових значења.”³ Ово је један од начина да се каже да технологија није неутрална – не само када се употребљава, већ није неутрално ни само њено постојање. Можда ово такође значи и да космотехника функционише више као перспектива а мање као појам, и стога се не може неизмењена преносити из једног места или доба у друго.

³ Yuk Hui, „Machine and Ecology”, *Angelaki* 25, 4 (2020): 54–66.

Балкан, време и (дубоко) време још једном

На реду је наше иницијално питање: можемо ли да реконструишемо специфичну балканску космотехнику? Формулација овог питања проистекла је управо из посебног случаја РТБ-а

Бор и од нарочитога је значаја када се разматрају два различита елемента: (1) енормно трајање рударских активности и експлоатације природних ресурса током много различитих сукцесивних космологија, култура, политика и економија; (2) период модернизације која се одвијала током постојања социјалистичке Југославије. Овај други елемент је у фокусу текуће фазе нашег истраживања.

Модерна историја рударства у Бору почела је крајем 19. века, када је богати српски индустријалац Ђорђе Вајферт трагао за златом. Нашао је (углавном) бакар, мада и нешто злата. Ускоро је у експлоатацију ушао и француски капитал и Француско друштво Борских рудника, Концесија Св. Ђорђе, 1904. почиње са рударењем. У Бору се и даље могу видети старе дрчеве француске куће, у којима су живели представници француске управе. Насупрот њима, радници су живели у баракама. Међутим, технолошки развој и модернизација у Бору почињу тек с рађањем социјалистичке Југославије. Рудник је национализован 1945. и постепено је око њега подигнут индустријски град. Захваљујући значају рударства за модерну индустрију и „културу рада“ проистеклом из њега, Бор је стекао посебан статус у југословенској култури и колективној имагинацији. Тај статус и касније постсоцијалистичке турбуленције воде га ка садашњем суочавању са кинеским технолошким инвестицијама, па се Бор уписује у глобално технокапиталистичко унифицирање (које одбацује космотехничку разлику).

То је, дакле, полазиште за истраживање питања да ли можемо да говоримо о специфичној балканској социјалистичкој космотехници, тј. о специфичном локалном разумевању технологије. Питање је важно јер превазилази пуку културну радозналост, у чијој клопци су балканска и традиција социјалистичке Југославије (јер су део глобализованог мултикултуралног света у којем је социјализам престао да представља претњу западњачком капиталистичком – а од почетка и технокапиталистичком – пројекту). Ипак, Балкан је и даље назив за специфични културни и политички локалитет вековима насељен углавном Јужним Словенима са посебним митолошким традицијама и верским културама.

Захваљујући свом географском положају (из којег проистиче и јединствени политички и економски положај), Балкан је био јако важан многим империјалним силама. Читав регион је у положају Другог како за Запад, тако и за Исток, а поред тога је одувек и „(из)ван света“: плута у простору, обдарен нељудским и нецивилизованим имагинарним. После периода политичког уједињавања у 19. веку и касније установљене Краљевине Југославије у првој половини 20. века, регион се у потпуности интегрисао под барјаком социјалистичког пројекта, који се у југословенском случају позиционирао између западног и источног блока на специфичан начин

Шта се дешава _____

– што се јасно види из тога што се западњачка техноsciјентистичка (космотехничка) пројекција спроводила на наводно социјалистички начин.

Ако идеју овако изнесемо, онда морамо и да диференцирамо наводно јединство европског модерног усмерења заснованог на специфичном уједињујућем појму технологије. Другим речима, морамо да узмемо у обзир – и да преиспитамо – разлику између капиталистичког и социјалистичког циља модернизације. Кључно питање је стога ово: да ли се социјалистички пројекти разликују по начину на који су остваривали разумевање космоса и природе кроз техничка средства? С обзиром на то да постоји сфера преклапања капиталистичке и социјалистичке алтернативе технолошког мишљења – материјализована нарочито у области свеобухватне науке кибернетике, која функционише као јединствена космотехника без посебног локалитета – можемо поставити још једно питање: да ли је социјализам остварио посебну космотехнику када је у пракси спровео технолошки и кибернетички начин мишљења?

С обзиром на то да је борски рудник био међу првим индустријским постројењима у Југославији где су уведени кибернетика и рачунарске технологије (најранији пример југословенске компјутеризације), можемо поставити основни методолошки темељ: контрастирајући Хајдегерово разумевање технологије (које већ, на филозофском нивоу, појам технологије поставља као свеобухватан) са Марксовим. На основу тога и с обзиром на начин увођења компјутерске технологије и аутоматизације у процесе управљања у индустрији на примеру борског рудника, можемо поставити следеће питање: због чега се технолошки прогрес у СФРЈ у једном моменту успорио?

Због чега је технолошки прогрес у СФРЈ у одређеном моменту успорен?

Постављајући ово питање, директно се позивамо на објашњење развоја рачунарске технологије у РТБ-у Бор које је дао један од наших колега др Драган Р. Миливојевић, истраживач, раније запослен у Институту за рударство и металургију у Бору:

Када сам за врло угледни амерички часопис *Анали за историју рачунарства* ... написао чланак „Пола века рачунарства у српској индустрији рударства и металургије бакра”⁴ и – кад напишете такав чланак, пошаљете га, па га рецензирају стручни рецензенти (који) траже да нешто исправите, итд. – највише су тражили да објасним где се десио овај прекид нашег развоја. Памтили су нас у рангу Финске и Чехословачке, јер су између 1946. и 1950. те три државе – Југославија, Финска и Чехословачка – у технолошком смислу биле на истом нивоу. То их је највише интересовало, и ја сам, наравно, то морао мало да објасним, морао сам да нађем литературу о томе шта се у тим другим државама дешава, и открио сам да стварно нисмо каскали за њима, уопште.

⁴ Драган Р. Миливојевић је био коаутор чланка. Писао га је са Маријаном Павлов (Институт за рударство и металургију), Владимиром Деспотовићем (Универзитет у Београду) и Вишом Тасићем (Институт). D. R. Milivojevic, M. Pavlov, V. Despotovic and V. Tasic, „Half a Century of Computing in the Serbian Copper Mining and Metallurgy Industry,” in *IEEE Annals of the History of Computing* vol. 34, no. 3 (July-Sept. 2012): 34-43, doi: 10.1109/MAHC.2012.2.

⁵ Фукоов неологизам *gouvernementalité* (governmentality на енглеском језику) домаћи истраживачи преводе и као „управљаштво”, „умеће владања (управљања)”, „управљачки (или владалачки) менталитет” или само као управљање. Реч је о посебном начину спровођења моћи (не само државне и, кад је о државној реч, не толико уз помоћ спољашње, дисциплинарне силе колико уз помоћ политичке економије и разноврсних државних апарата безбедности), о посебном облику владавине који обједињује институције (просветне, здравствене, културне), процедуре, анализе и рефлексије, тј. знања која појединци усвајају да би се регулисали, прорачуне и тактике владања и (само) контроле без присиле. С тим у вези је и биополитика, тј. политика (биолошког) живота, која подразумева управљање популацијом уз помоћ демо-

Сматрамо да одговор на ово питање може бити добро полазиште да се истакне специфично разумевање науке и технологије у оквирима марксизма – званичне идеолошке, економске и политичке основе „реалног социјализма”. У првој фази, Марксово или, шире, марксистичко разумевање технологије (из којег су проистичале друштвене политике везане за технолошки развој у Југославији) мора се диференцирати у односу на Хајдегера (који се углавном сматра кључним филозофским представником модерног западног разумевања технологије). Главна разлика произилази из чињенице да марксизам науку и технологију посматра у њиховој неразлучивости од капиталистичког начина производње, обележеног удаљавањем од перципирања природних ресурса као главног извора вредности ка људским ресурсима као главном извору вредности. Наука и технологија у марксизму стога се разумевају не толико у својој повезаности с природом, колико у вези са људском природом, чиме се претпоставља контекст (Фукоовим речником) управитељства⁵ и биополитике, карактеристичан за (Западни) модерни период. Ово друго се може разумети као услов могућности Марксове теорије радне вредности, марксистичке перцепције односа науке и технологије, повезивања научно-технолошког развоја с проблемом отуђења и, нарочито, „институционализације” поделе рада на мануелни и интелектуални – уопштено: класне тачке гледишта на технолошки развој.

Постављање „људског капитала” (да искористимо овај класични неолиберални термин) у темеље марксистичког разумевања технологије и односа између технологије и природе, неизбежно је водило ка (само)ограничавању потенцијално експоненцијалног технолошког прогреса у социјализму. Социјалистичко технолошко „хватање укорак” од средине 20. века, вођено логиком економске рационалности, у једном тренутку се сударило с логиком развоја друштвених односа. У специфичном случају самоуправљања у социјалистичкој Југославији, то се може нарочито приметити у формалном изједначавању ИТ стручњака са свим осталим запосленима, што је довело до потешкоћа приликом покушаја имплементирања критичких технолошких иновација на микродруштвеном нивоу. Драган Р. Миливојевић објашњава:

[...] Било је то време социјалистичког самоуправљања. Тај је период био јако интересантан. Нисам баш квалификован да о томе говорим, али могу да причам о свом искуству тог периода јер сам (у њему) живео и радио: било нам је ужасно тешко да неку експертску идеју спроведемо у пракси јер је у то време било идеолошки нужно да се сви радни људи сложе с том идејом – сви запослени у (тој) радној организацији. [...] Сложена организација удруженог рада у РТБ-у Бор подразумевала је 23.000 запослених, у свакој од релативно самосталној јединици РТБ-а Бор морао је да се одржи скуп радних људи – скуп свих запослених – и више од 59% њих (морало је) да гласа за ту идеју. Глас кафе-куварице и мој глас сматрали су се једнаким. Смешно је, али тако је стварно било.⁶

Шта се дешава _____

„Монопол” државне политике/партије над економијом у социјализму, тачније, учешће радника у управљању фабрикама и њиховим развојем, у својој првој фази (барем у теорији) представљао је покушај да се установљена разлика између интелектуалног и мануелног рада умањи укључивањем радника у процес доношења одлука. У случају РТБ-а Бор, ово се може јасно видети у (за све велике фабрике у Југославији) обавезно објављиваном радничком листу, путем којег су се делиле све круцијалне информације везане за вођење предузећа, улагања, годишње губитке и добити итд. Транспарентношћу рада фабричке управе ова су питања установљена као заједничка ствар, чиме се код радника ефикасно покретао осећај одговорности (радничко самоуправљање иде руку под руку с производњом њихове одговорности – то је тренинг морала – што је специфично за социјализацију, пре него за индивидуализацију одговорности), а та фабрика или предузеће се представљали као колектив.

Да ли је социјализам представљао специфичну космотехнику када је у пракси примењивао технолошки и кибернетички начин мишљења?

И да ли би марксистичко разумевање научног и технолошког развоја могло да буде полазиште за одговор на то питање?

У текућој фази нашег истраживања не можемо до краја одговорити на све компликације које се овим питањима расплићу. Генерално, своје смо истраживање и конципирали као релативно скромно: превасходно преиспитујемо унификацију модерне западне космотехнике. Међутим, марксистичко одређење научног и технолошког прогреса можемо такође да истакнемо кроз четири главна циља и њихове последице (које се могу видети и на специфичном примеру РТБ-а Бор у социјалистичком периоду). Ти циљеви су: (1) удружена контрола, (2) рационална регулација, (3) минимално трошење снаге и (4) услови који су најдостојнији људске природе и најбоље јој одговарају (тј. захтевају креативни рад).⁷ Сама технологија се углавном разуме као синоним за материјалну производњу (и као супротност духовној), при чему је главна идеја да су материјалне основе друштва (укључујући и технику) чврсто повезане с друштвеном променом.

Технолошки и научни развој стога су потенцијални алати друштвеног развоја и прогреса; виде се као покретачка историјска сила, пре него као пуко ослобађање човечанства од природе. Индустриска револуција у 19. веку, која је установила идеју природе као облика енергије у служби потреба човечанства, дефинисана је као услов могућности вишег облика друштва, тј. комунистичког друштва заснованог на идеалу креативног рада (какав се, на пример, манифе-

графских статистика, биолошких, медицинских и сродних природонаучних знања о човеку и људском телу и технологија деловања на људско тело заснованих на тим знањима. (Прим. *прев.*)

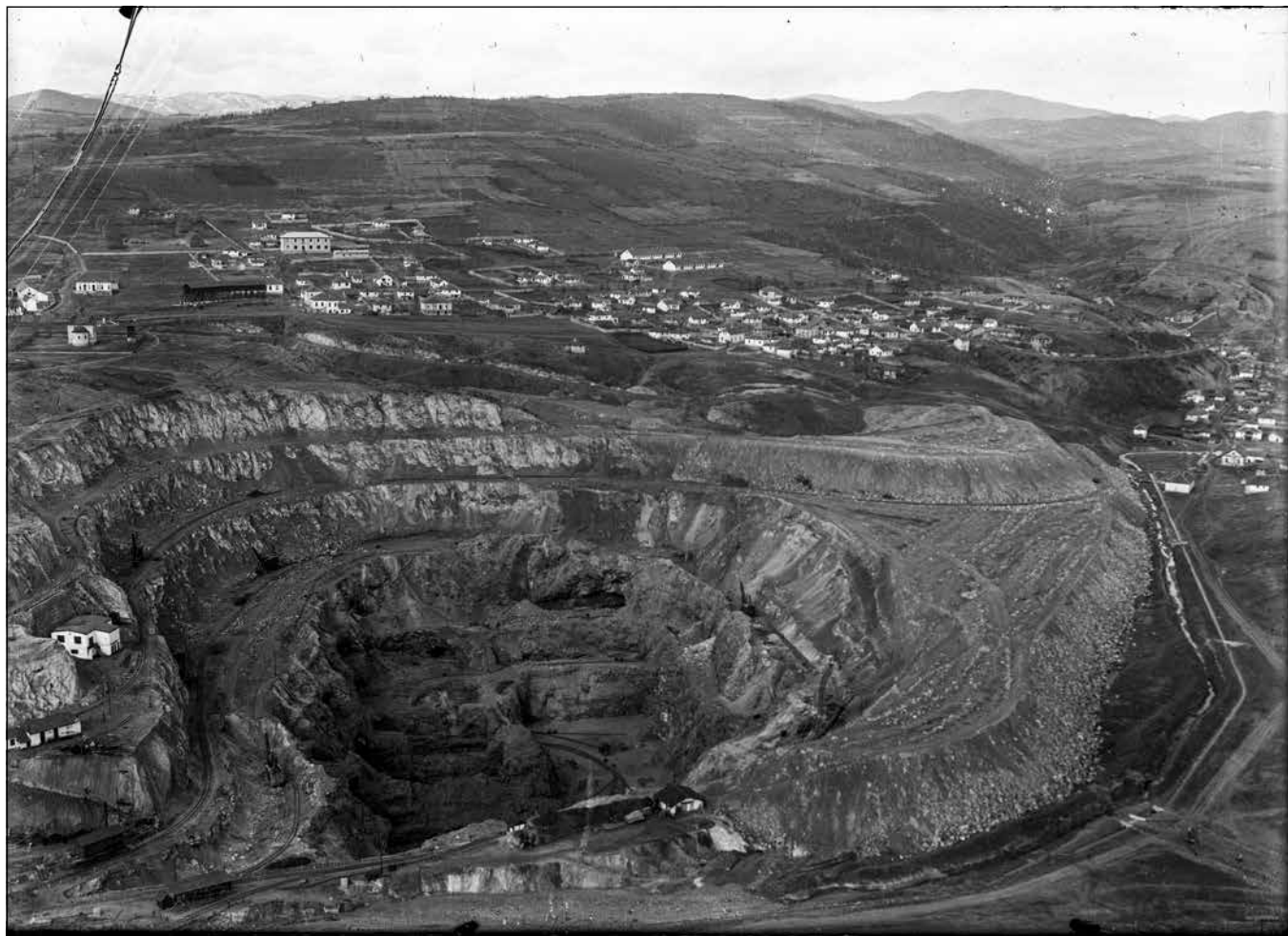
⁶ Из интервјуа с Драганом Р. Миливојевићем, пензионисаним истраживачем Института за рударство и металургију у Бору, вођеним у Београду, 22. октобра 2020.

⁷ Andrej Kirn, *Marxovo razumevanje znanosti in tehnike* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1978), 226.

⁸ Сасвим је очигледно да грчко разумевање технике следи једну већ установљену класну поделу рада у основи грчког друштва: између осталих, поделу на слободне грађане и робове који обављају физичке послове.

стује у уметностима). Технологија се у марксизму, стога, не разумева толико у оквирима старогрчке *techne* (активност која сама по себи не задовољава јер је, пре свега, средство за развој других активности⁸, док је, на пример, *ars* активност при којој се манифестује људска слобода, а она се разумева као слобода од *природних закона нужности* или општељудске подложности природи – укључујући и ону личну). Марксистичко разумевање технике и технологије није строго инструментално, објективистичко (природа као средство снабдевања људи) или идеалистичко. Наиме, макар на нивоу принципа и програмских термина, марксизам је уклонио разлику између *techne* и *physis*. Технологија је стога једно од средстава људског изражавања, канал путем којег се људска активност приближава аутопоетичкој креативности природе, коју карактерише стапање техне, поиезис и физис (*techne, poiesis, physis*). С обзиром на то да космотехника обухвата однос природе и технике, могли бисмо додати да је у социјалистичком друштву идеал продуктивности природе установљен као сама основа идеалног комунистичког друштва. Наравно, све је то теорија, мада нас нагони да промишљамо (социјалистичку) праксу или – још боље – стварне, постојеће социјалистичке технике.

С енглеској превела Виолета Симојеновић

Књиге, књижевност

Роза Ауслендер (1901–1988)

„Ко ће ме се сетити”

Избор песама ¹

Још си ту

Баци свој страх
у ваздух

Ускоро
време ти је истекло
ускоро
небо расте
под травом
твоји снови падају
у ништавило

Још
мирише каранфил
пева дрозд
још смеш да волиш
да поклањаш речи
још си ту

Буди оно што јеси
дај оно што имаш

У чуду

Кад сто замирише на хлеб
јагоде вино кристал

помисли на просторију од дима

Роза Ауслендер (рођ. Шерцер) рођена је 1911. у месту Черновицу (данас Чернивци), које је тада било део Аустроугарске, затим Румуније, па Совјетског Савеза, а данас припада Украјини. Рођена је у јеврејској породици чији је матерњи језик био немачки. Током живота често се принудно или добровољно селила: за време Првог светског рата, по доласку Руса, породица је на две године емигрирала у Беч; по очевој смрти, због лоше финансијске ситуације, 1921. емигрирала је у САД, заједно са буђним мужем, чије је презиме задржала и након развода; америчко држављанство стицала је и губила два пута; у Черновиц се враћала због мајчине болести и ту ју је затекао и нацистички антисемитизам (велики део тиража њене прве и једине предратне збирке био је уништен) и Други светски рат, који је већим делом провела у радном логору и скривајући се у подруму у гету, избегавши концентрационе логоре у којима је завршила већина њених јеврејских суграђана; после Другог светског рата, када њен завичај, читава Буковина, постаје део СССР-а, поново је у Њујорку – чак и поезију, која ће од тада бити обележена искуством холокауста, једно време више не пише на немачком него на енглеском језику; враћа се у Европу и 1967. настањује у Дизелдорфу, где је живела до краја живота. Прву збирку песама објавила је 1939. Написала је преко 3.000 песама.

¹ Rose Ausländer, *Gedichte* (Fischer Taschenbuch, Frankfurt am Main, 2015).

дима без обличја
још не скинувши
одећу из гета

седимо око мирисног стола
у чуду
што ту седимо

Ко

Ко ће ме се сетити
кад одем

Не врапци
које храним
не тополе
испред мог прозора
не северни парк
мој зелени сусед

Моји ће пријатељи
једва један сат туговати
и заборавиће ме

Починућу
у телу земље
она ће ме преобразити
и заборавити

Самоћа

Обистинило се
Циганкино прорицање

твоја земља ће те
напустити
изгубићеш
људе и сан

говорићеш
затворених усана
туђим уснама

волеће те
самоћа
загриће те

Аутопортрет

Јеврејска Циганка
која говори немачки
испод црно-жуте заставе
одгојена

границе су ме гурале
ка Латинима Словенима
Американцима Германима

Европо
у твом крилу
сањам
да се поново родим

Вода

„Беживотна вода што
све живо

држи у животу”
У теби смо
пљивали
пре свог рођења

Ти даждећеш
по нашем праху

Источно

Самовар увек пева
мирис хлеба са кимом
зачињава собу
Две црне трешње с петељкама
висе на уху

Кромпир се пече у пепелу
дођи буди наш гост

Под сузама смоле у шпорету
крцка грана јелке

Недељом шарена ношња
плес и хармоника

У вотки
нож светлуца

Искуство

Улица Морарију
ту станујемо

Колски точкови прате
успаванку моје мајке
Деца из сокака урлају
и чупају се за косу

Једна поворка пролази
киша пада на заставе
дуга потом надсвођује
један осмех

Отвори прозоре
ка усковитланом свету
улице Морарију

Туђини

Наш брод
без заставе
не припада ниједној земљи
не пристаје нигде

ми грађани смо воде
путујемо
у дан
у ноћ

гледамо земљу
на хоризонту
земљу од таласа
нашу фатаморгану

понекад
сањамо

да један брод
плови у нашем
правцу

будимо се
сами
са ветром

Бескрајна

Заборави
своје границе

исели се

земља недођија
примиће те
бескрајна

Издаја

Огледало каже
ти ниси ти

Молим га
немој да ме издаш
поклонићу ти један
лепи рам

Огледало каже
ја сам твој рам
ти си
мој одраз

***

Смилуј се
Господе
мојој празнини

Поклони ми
ону реч
што ствара
свет

Не одричем се
Не одричем се
цвећа и музике
свога гнева
што хиљаде њих гладују
не одричем се људског осмеха
не одричем се тешких и нежних речи
не одричем се битисања
у једном непојмљивом свету

Одричем се радо
смрти
која се не одриче
мене

Грешници

Нисмо још сасвим
заборавили
рај
у ком смо били безгрешни

Лепу и слатку

јабуку
од чијег смо сока
прогледали

Пустите нас да будемо грешници
да волимо забрањене речи
и људе
испод претећег неба

Осврт

Леп је човек
ко то да порекне

Леп је
његов усправан ход
његове очи
генијални сликари
његов говор

Његова осећања од ватре и леда
ведре и мрачне мисли
ведре и мрачне намере

Леп је човек
ко то да порекне

Његов порив да ствара
да створи човека
да истребљује људе са овог света

Да лепим рукама

подиже градове
и куће са огромним пећима

Ко да порекне
да здрав разум
стаје
пред огромним пећима
лепих људи

У знак сећања на Шану Раухвергер

Гето
марш глади

На тридесет степени испод нуле
заспала је моја побожна тетка
(увек се молила
дубоко је веровала у правду)
моја безгрешна тетка је заспала
њена кћерка и њен унук
после много дана марша глади
на залеђеном пољу у Транснистрији²
неповратно су
заспали

Вера
која помера планине –
о мудри рабине чудотворче из Садгоре³
Шана Раухвергер је веровала у тебе
где си био
тада

где је било твоје чудо

² Транснистрија је област у данашњој Молдавији, позната и као Придњестровље. (Прим. њрев.)

³ Садгора (Садагора) је градић у Буковини, у данашњој Украјини, недалеко од града Чернивци, родног града Розе Ауслендер. (Прим. њрев.)

Упитник

Треба
попунити упитник
да или не
нестала имена и датуми
одакле куда
најзад потпис

Да једном сам се родила
моја земља колевка је мртва
подстанар сам
у паклу
заборавила сам своје име
своја три крста
амин

Писање

Пишеш и пишеш
и нећеш се никад
исписати до краја

Своје слокове са оног света
диктираћеш
трави

Опроштај

Лепој
змији

Своју сам

смртност
опростила

Како бих могла да живим
а да не знам
да је Адам
мој човек

***

Кад сам
побегла
из детињства
моја се срећа
угушила
у туђини

Кад сам се
у гету
смрзавала
моје се срце
следило
у подрумском склоништу

преживевши
ужас
ја од речи пишем
живот

Кристал

Ако твоја песма

није кристал
ниси је
достојан

она мора да блиста
као љубав и бол

***

Поведи нас
са Арктика
из леденог доба
Мојсије
спаси нас
од змијског соја

Хоћемо да живимо

Дај нам
опет
удове очи и косу
талас топлоте
звездани покров
светлост лампе и мајчину песму

***

Ја сам
Каин
ја сам

те убио
Авељу
мој
васкрсли брате
Целог живота
светим се
самом себи

Али ти
шта ти тражиш
овде
у мом
проклетом нараштају

Оптужба

Мртви те пријатељи
оптужују
да си их надживела

Оплакујеш их
и опет се смејеш
са другим пријатељима

Твоје те цвеће
на њиховим гробовима
не искупује

Тугујеш због њихове смрти
и пишеш песме
у славу живота

Гроб Паула Целана

Нема засађеног цвећа
било би сувишно

Нема ничег сувишног
само нас мак
црног језика
подсећа на то
ко је под њим
цветао

Мислим

Мислим
на родитеље који су ме размазили
на играчке и другове из детињства

на пожуду и муку моје
прве љубави

на Венецију Луцерн
Ривијеру и Израел

на Хелдерлина Тракла
Кафку и Целана

на гето на транспорте смрти
глад и страх

на незгоду
вечну постељу на пријатеље
који су ме напустили и на људе
који су уз мене

мислим о немоћи свог тела
о моћи мисли
о магичним речима и
магији живота

смрт која маше
мисли на мене

*Изабрала и с немачкој превела
Јелена Радовановић*

Драгица Радетић, Народна библиотека Бор

Читати, памтити, заборављати...

Библиотеке, архиви, па и музеји често за свој мото узимају латинску изреку *Verba volant, scripta manent*, што се преводи као: *Речи леће, оно што је записано остаје*. Ова сентенца се односи на непостојаност односно заборав изговорених у односу на записане речи, које по дефиницији карактеришу трајност и отпорност на заборав. Ипак, превиђа се чињеница да ни забележене речи, упркос своме постојању на папирусу, пергаменту, папиру, а у новије време и на микрофилму или на разним рачунарским меморијама, нису поштеђене феномена заборава са становишта свести онога ко их прочита. Све што читалац прочита, подједнако је подложно и памћењу и заборављању. Прочитане речи, информације, текстови, књиге, било који садржаји, временом бледе у нашем памћењу или их заборав брише из наше свести.

Памћење је веома важна когнитивна способност која у најкраћем подразумева процес примања и обраде информације, затим њеног задржавања до коначне употребе или активације. За побољшање памћења измишљене су разноврсне методе, многе врсте мнемотехнике, назване према Мнемосини, богињи памћења и сећања у грчкој митологији. Технике које помажу памћењу и настоје савладати и контролисати заборав користиле су се још у грчко-римској реторици на којој је заснована „уметност памћења”. Аналогно уметности памћења, рођена је и идеја о уметности заборава и измишљена је „летогномика” или „летотехника”, обе назване по Лети, митској реци заборава. Ову идеју је разматрао Умберто Еко у свом чланку *Умешности заборава? Заборави!*, доносећи на крају закључак да је уметност заборава, као супротност уметности памћења, утопија и да не може постојати.¹

Заборављање је више спонтан процес него намеран и увежбан. Човек чешће заборавља оно што би хтео да упамти, него оно што би хтео да заборава. Различите теорије објашњавају разлоге заборављања, од тога да, услед недостатка пажње, информација није ни била похрањена у меморији, преко привременог запостављања онога што је било запамћено и може се освежити само неком актуелном асоцијацијом, до трајног заборава услед дуготрајног некорисћења информације или садржаја свести.

Људи су се одувек плашили заборављања јер је оно углавном везано за слабост разума и инертност можданих функција, за умањење радне способности, или се јавља као болест од које често оболевају стари људи. Одувек се много пажње посвећивало унапређивању памћења. Пре

¹ Harald Vajnril, *Leta: umetnost i kritika zaborava* (Beograd: Fabrika knjiga, 2008), 34–35.

ширења штампе, није било лако доћи до књига, те је у 16. веку учење напамет било за образоване људе веома важно. Мада су неки познати теоретичари, филозофи и педагози као Монтен или Жан Жак Русо, оспоравали значај учења напамет, овај вид образовања дуго се практиковао, што потврђује и Кантово позивање на правило по којем „Знамо само онолико колико знамо напамет”². Настојање да се што више сазна и да се знање задржи у памћењу одражава се у потреби човека да се одупире забору. Ипак, процес заборављања није подвргнут нашој вољи, него пролазности као основном начелу времена, и прихватањив је све док не ремети човекову способност нормалног, самосталног функционисања. Уз памћење, заборављање је такође важно за активно функционисање људског мозга и, мада звучи контрадикторно, подршка је дугорочном памћењу.

Читала сам о резултатима истраживања, која ћу овде забележити (да не бих заборавила), о феномену памћења и заборављања према којима половину новопримљених информација, уколико се одмах не употребе, човек заборави у року од једног сата, после 24 сата тај проценат се повећава на 70, а после недељу дана је заборављено чак 90% примљеног садржаја.³ Ови подаци сведоче о присуству мора бескорисних и неупотребљивих информација које се, захваљујући здравом и активном функционисању људског мозга, бришу из памћења. Дакле, однос између онога што ће се запамтити и онога што се неће запамтити зависи и од сопствене вредносно утемељене селекције: бирамо да памтимо оно чему придајемо важност. Без обзира на то колика је способност памћења или који је степен заборављања, за човека је важно да сачува рационално мишљење, да у глави буде ред а не хаос и збрка. У есеју „О васпитању”, Монтен сматра да добар учитељ није онај који гомила чињенице и знање, него онај ко зна да их у датом моменту правилно примени или практично искористи, да „има главу добро постављену, а не добро напуњену”⁴.

Захваљујући новим технологијама, људски мозак је данас оптерећен мноштвом информација од којих је већина сувишна и бескорисна. Данас је много лакше доћи до информација него их селектовати и одабрати оне које су нам потребне и корисне. Мозак свакодневно ради на сортирању онога што вреди да се задржи и запамти, а остало одбацује и аутоматски заборавља. Да није тако, човек би имао озбиљан проблем са процесом мишљења.

Када је реч о заборављању прочитаног, библиотекари се, и као читаоци, често суочавају са сопственим забором, али се у својој свакодневној пракси сусрећу и са забором мноштва других читалаца. Велики број, посебно старијих чланова библиотеке, при избору књиге, буде у недоумици да ли су неку књигу већ читали. Догађа се да читаоци након одласка из библиотеке

² Isto, 137.

³ РТС, „Два најсигурнија начина да поправите своје памћење”, објављено 25. 11. 2020, преузето 15. 2. 2021, <https://www.rts.rs/page/magazine/ci/story/2520/nauka/4163468/ramcenje-zaboravljanje-ponavljanje.html>. Чланак је заправо непотписани превод текста: Thomas Oppong, „The 2 most powerful ways to remember everything you learn”, *The Ladders*, објављено 13. 9. 2020, преузето 1. 3. 2021, <https://www.theladders.com/career-advice/the-2-most-powerful-ways-to-remember-everything-you-learn>.

⁴ Vajnrh, 93.

врло брзо врате позајмљену књигу са коментаром да су је већ читали, а да су то установили тек на почетку поновног читања. Неретко, буде им због тога непријатно, те се правдају дугим читалачким стажом и великим бројем прочитаних књига, оптерећеношћу обавезама и премором.

Једном приликом ми се професор књижевности у пензији (М. М.), дугогодишњи члан и сарадник библиотеке, забринуто пожалио како све више заборавља. Тешила сам га да је то природно, да и млађи људи такође заборављају. „Али, замислите, нисам могао да се сетим ко је написао *Оливера Твиста!*” „Па добро, није то тако страшно”, кажем му ја, „добро је док не заборављате неке важније ствари”, а мислим на имена његових ближњих или чак на његово сопствено име. „Јесте, страшно је због тога што је то била књига у лектири и што сам годинама говорио ученицима о њој и њеном аутору. Али, знате, имам ја разрађен систем како да се сетим нечега што сам заборавио. Почнем у себи да изговарам слова азбуке и када дођем до почетног слова заборављене речи, онда се сетим. Тако и овај пут, кренем са А, Б, В, Г..., дођем до С, и замислите, сетим се: Чарлс ДикенС!”

Ова симпатична анегдота говори о чудесном људском мозгу, о снази заборављања и лавиринтским путевима сећања и присећања.

Посвећен читалац свестан је да читањем поступно осваја текст, разумевајући и делимично памтећи прочитано, да је читање попут егзистенцијалног искуства које га на неки начин одређује или преобликује. Читање је углавном усамљенички, лични чин јер је читалац сам са текстом. Истовремено, читање је и процес, а он само почиње од очију, не задржава се на површинском опажању, него продира у ум читаоца и досеже до виших менталних нивоа разумевања, рефлексије, фантазије, имагинације...

У *Предавањима о читању* проф. Новица Милић дефинисао је читање као транспозицију између перцепције и рефлексије:

Перцепција се тиче наших чула, а рефлексија нашег духа, његових способности које могу бити интелигенција, имагинација, меморија, детерминација или спекулација итд. Читање је кретање између једног и другог, а то значи између чула и ума, или – шире и једноставније – између тела и духа. Да би се читало треба имати чула, имати тело. Али такође, треба имати дух, бити на неки начин и дух. Читање се јавља као копча, као спајалица или нит која једно везује с другим. Ту везу – или те везе, да одмах кажем, јер могу бити различите, чак врло, врло различите – назваћемо синтеза. Као операција, читање је синтетичко а не само транспозицијско или метатетичко. Метатеза је старогрчко име за премештање и преношење...⁵

⁵ Novica Milić,
Predavanja o čitanju
(Beograd: Narodna
knjiga – Alfa, 2000),
27–28.

Према Милићевој дефиницији, читање је веома сложена операција која синтетизује више других и различитих операција неопходних за комуникацију читаоца са текстом. Та синтеза није коначна, она је отворена у мери коју одређује сâм читалац, што значи да је могуће, захваљујући читаочевој пажњи, интересовању и интелигенцији, да из прочитаног текста настану нове идеје, пронађе се нови смисао, допише се и „створи” нови текст. Уколико се не чита површно и пасивно, него се читалац с пуном пажњом удуби у текст, како се обично каже – „зачита”, онда он привремено заборави на себе и све око себе. То је посебна врста заборав, самозабрав, сличан, али у основи различит од оног заборава коме се вероватно предаје и сâм аутор док пише текст. Ту је, дакле, реч о пожељном забору, а такав је и онај који се у свакодневном говору призива употребом глагола *заборавиши* у императиву („Заборави!”), када је потребно саговорника опустити или растеретити. Иначе се речи *заборав*, *заборављаши*, *заборавиши* најчешће употребљавају у негативом смислу.

Ипак, нису сви заборави лоши,⁶ нису исти ни по пореклу ни по снази, као што ни сва сећања не заслужују исту вредност, многа од њих представљају само субјективну представу сећања, удаљену, варљиву и замагљену слику реалних дешавања којих се, наводно, присећамо.

Сваки читалац има одређену архиву прочитаних књига у својој глави. Она се виšekратно допуњава и усложњава јер се читања стапају и сажимају у меморији. Та лична радна меморија садржи податке који не морају бити сређени хронолошки, нити имати установљени поредак, чак могу бити непотпуни и недовољно препознатљиви, али се на њих читалац увек ослања и користи их као полазиште за ново читалачко искуство. Уколико бисмо хтели да знамо просечан број прочитаних књига у меморијској архиви просечног читаоца, онда бисмо до њега могли доћи и захваљујући библиотечној статистици – рецимо да један корисник библиотеке у просеку за месец дана прочита три књиге, што значи да 36 књига прочита за годину дана, а 360 за десет година, што није мали број, посебно ако се има у виду да број може да буде и већи јер активни, посвећени читаоци не читају само књиге из библиотеке. У овој рачуници је узето десет година као просечан читалачки стаж корисника библиотеке, али значајан је број корисника који су и више деценија чланови, што подразумева да припадају старијој генерацији. Узимајући у обзир немали број књига које су прочитали у свом животном веку, разумљиво је да је с временом много тога заборављено и да њихова обимна читалачка архива није у потуности очувана.

Истовремено, размишљаам о библиотекарима који су радили у време када технологија није била на данашњем нивоу и који су на свој начин памтили податке о књизи и њеном месту на полици. Библиотекари су морали имати одређену базу података у глави, без брзе помоћи компјутера, ослањали су се само на сопствено памћење и на лисни каталог као једини поуздан во-

⁶ С тим у вези, често се цитира Ничеова мисао у корист заборављања, која има шаљиви призив: „Блажени су они што заборављају, јер ће лакше изаћи на крај са својим глупостима.” (Vajnrh, 236)

дич кроз фонд и пандан заборава. Борхес, и сâм дугогодишњи библиотекар, није бринуо о заборава када је замислио бескрајну Вавилонску библиотеку, незамисливих размера, јер је сматрао да заборава, као и памћење, припада људској природи и да је неодојиво од њега: „Заборава је један од облика памћења, његов пространи подрумски простор, тајно наличје новчића.”⁷

⁷ Vajnrüh, 379.

Када читалац заборава да је неку књигу раније читао, при поновном читању он се присећа и препознаје свој ранији сусрет с привремено заборавањем књигом, што потврђује да „пава за заборава” не мора бити коначан. Чак и уколико се иста књига намерно чита поново, или се ишчитава више пута, свакако да се неће читати исто. Као што Хераклит категорички тврди: „Нећеш два пута ући у исту реку”, тако се ни иста књига не чита исто два пута; запажаће се и памтити нови детаљи, који се раније нису уочавали, текст ће се понављати у новим, дотада непознатим представама и читалац ће га другачије доживљавати, јер је инстанца времена и искуства учинила да ни он не буде исти.

Када је реч о књижевним делима, занимљиво је да се најчешће памти изазвани емоционални доживљај текста и у наше памћење се јаче утискује управо оно што има снажнији утицај на наша осећања. Тако се понекад прочитане књиге памте не по садржају, радњи и ликовима или стилу писања, него по том утиску – да ли нам се књига допала, да ли је код нас успела да изазове пријатне или негативне, непожељне, али свакако јаке емоције.

Данас човек нема потребу да памти ни свој јединствени матични број јер све је брзо и једноставно доступно захваљујући савременој технологији. Данас када корисник дође у библиотеку, може да консултује библиотекара, да провери да ли је неку књигу већ читао или није. Компјутерски програм има могућност да веома брзо „ишчита” историју читања и да да испис наслова које је корисник позајмио у одређеном периоду. Корисник који је информатички писмен, уз минимум инструкција библиотекара, може и сам, на свом компјутеру или телефону, да излиста такав списак, као подсетник онога шта је позајмљивао из библиотеке за временски период који га занима. Захваљујући новој технологији, неслућене су могућности за побољшање или „освежење” памћења. Човек је, развијајући техничка и технолошка средства, себи створио спољну меморију, коју данас можда користи чешће него своју природну. Намеће се питање да ли се проблем памћења/заборава решава тиме што се савремени човек може с пуним поверењем ослонити на електронско похрањивање података и садржаја, које му се чини безгранично. Одговорност је наша при коришћењу типке за брисање на тастатури, која, ако се не користи с пажњом и рационално, може неке похрањене податке грешком избрисати, чиме бисмо нехотице можда и неповратно изгубили део меморије у чију смо поузданост веровали.

Међутим, ако човек ионако не памти већи део онога што је прочитао, онда се поставља и додатно питање сврсисходности читања, па можемо говорити и о његовој корисности или узалудности. Без обзира на могућност или чак, извесност заорава, читање нам пружа могућност самопоимања, самопреиспитивања или мењања. Умберто Еко у својим шетњама приповедним шумама пише како, у сваком случају, „нећемо престати читати приповедне измишљаје јер у њима налазимо формуле којима осмишљавамо своје постојање.”⁸

⁸ Umberto Eko, *Šest šetnji kroz narativnu šumu* (Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2003).

ЛИТЕРАТУРА

- Vajnrh, Harald. *Leta: umetnost i kritika zaborava*. Beograd: Fabrika knjiga, 2008.
Eko, Umberto. *Šest šetnji kroz narativnu šumu*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2003.
Milić, Novica. *Predavanja o čitanju*. Beograd: Narodna knjiga – Alfa, 2000.

Прикази, читања, расветљења

Прикази, читања, расветљења

Виолета Стојемновић, Народна библиотека Бор

„Хотећи награду стећи”

(Жарко Војновић, *Српске манастирске библиотеке до краја XVIII века*, Панчево, Градска библиотека, 2019)

С обзиром на то да су се у домаћим историографским дисциплинама далеко више и темељније проучавале појединачне, за историју књижевности и(ли) културе важне рукописне и штампане књиге или периоди односно модели стварања, дистрибуције и рецепције књиге уопште, него збирке у којима (и због којих) су се књиге чувале пре 19. века и оснивања претеча данашњих библиотека, рад из историје српских манастирских библиотека колеге Жарка Војновића, проистекао из докторске дисертације о манастирским библиотекама на подручју Карловачке митрополије у 18. веку¹ и програмског текста „Како написати историју српских манастирских библиотека”², као пионирски, заслужује не само награду коју је добио, него и већу пажњу стручне јавности (коју би и Награда „Стојан Новаковић” требало да привуче), тим пре што је реч о врло темељном и савесном, помном, ентузијастичном и луцидном истраживању извора и литературе на задату тему, и то из перспективе историје библиотека(рства), која – за разлику од науке о књизи (библиологије), историја писмености, медија, књижевности, уметности... – на књигу не гледа само као на материјални, естетски, функционални и(ли) свети предмет, производ, робу, медиј или уметничко дело, већ и као на „градивни” елемент библиотечке колекције, а она својим функцијама, сврхом и смислом с којима је наста(ја)ла, значајно допуњује или модификује статус, значење, сврху и рецепцију појединачних књига које у њен састав улазе. Притом, у фокусу аутора нису, као у монографијама о верским објектима, на пример, појединачне књижне збирке или више њих, већ постанак и историјски развој манастирских библиотека код Срба у културно-политичком контексту, од изградње односно оснивања првих српских манастира – које укључује и заснивање одређених, регулисаних начина и циљева коришћења књигом и читања, а самим тим и обавезу и потребу да се прописане књиге прикупљају и чувају, по узору на византијске монашке и богослужбене праксе – па до краја 18. века, током којег се и историја српских манастирских библиотека, као и шира српска историја, такорећи рачва у токове које одређује различит положај Срба на територијама у саставу различитих империја.

¹ Жарко Војновић, „Манастирске библиотеке на подручју Карловачке митрополије у 18. веку: докторска дисертација”, Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018; доступно и на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/10680/Disertacija.pdf?sequence=6&isAllowed=y>.

² Жарко Војновић, „Како написати историју српских манастирских библиотека”, *Гласник НБС* год. 14, бр. 1 (2014/2015): 97–106; доступно и на: https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=4788.

Иако се с идејом да су библиотеке баш „природни” контекст књиге (7) није сасвим лако сложити, потреба да се попуне различите празнине у домаћој историји библиотека(рства), укључујући и празнине у данашњим сазнањима везаним за библиотеке православних манастира у Србији и међу Србима у различитим историјским периодима, свакако је оправдана, ако ничим другим, онда чињеницом да нас у различитим културноисторијским околностима интересују и инспиришу различите прошлости односно аспекти прошлости који су у неким другим временима мање или нимало важни, „видљиви и вредни пажње и (научноистраживачког) труда. С обзиром на то да су манастирске библиотеке први, а вековима и једини или готово једини тип библиотека код Срба, због чега се могу сматрати и темељем за настанак и развој других типова библиотека код нас, јака је потреба за њиховим брижљивијим и свестранијим проучавањем, како с обзиром на њима иманентне и специфичне функције и карактеристике, тако и у ширим друштвеним, политичким, идеолошким, економским и културним оквирима њиховог постанка, развоја или стагнације и опстанка, од којих су зависили не само број, физичко стање и квалитет књига у тим библиотекама, већ и садржај и структура фонд(ов)а. Библиотеке појединих српских манастира, нарочито оне у којима су сачуване рукописне књиге и други раритети, већ су се, а и даље се откривају или изнова истражују и стручно обрађују, као и карактеристике манастирског односно црквеног библиотекарства, одржано је и неколико стручних скупова на ту тему, у некима од тих библиотека ради се и на дигитализацији каталога и(ли) саме грађе, нарочито од када су очување, доступност и промоција културног наслеђа попримили размере својеврсног култа, али нам је оваква историјска и стручна синтеза и систематизација свакако недостајала.

Пажљиво класификујући и анализирајући све писане и друге материјалне изворе који директно или индиректно омогућавају упознавање и разумевање колико статуса и функција одређених врста књига и књижних збирки у оквиру (православног) монаштва током векова које његово истраживање обухвата, толико и начина и средстава набавке, чувања и коришћења књига – а њих је за најстарији, преднемањихки, као и за период турске окупације и за манастире на подручјима која су и у 18. веку остала под Турцима, као и за одређена питања која аутора као историчара библиотека и библиотекара посебно интересују, јако мало/нимало или су посредни – Војновић истражује како, због чега и у каквим друштвено-политичким, верским, организационим, материјалним и духовним околностима су у манастирима формиране збирке књига, шта су садржале, како су биле устројене, да ли су се и на које све начине развијале и(ли) опстајале, дотичући се и њихове идентитетске односно функције у конструисању и одржавању, а онда и одбрани националног идентитета. У том истраживању, аутор се, у недостатку

Прикази, читања, расветљења

било каквог сачуваног пописа или другог недвосмисленог доказа, подухвата и реконструкција првих манастирских збирки књига на основу тзв. богослужбеног минимума (књига без којих се у датом периоду теологије и на основу прописаних богослужбених пракси, литургија начелно није могла служити, због чега само постојање верског објекта „подразумева постојање библиотеке”³), старајући се и да аргументима поткрепи свој приступ свакој манастирској збирци (богослужбених) књига као библиотеци, без обзира на често сасвим незнатан број књига које су се у једној таквој „библиотеци” (тј. „књижохранилишту”) налазиле и користиле. Реконструкцију (уз помоћ „библическе археологије”, како аутор назива свој рад на „ископавању” трагова претходних стања манастирских библиотека) намећу не само све непознанице и недоумице везане за почетке пружања књига у манастирима, већ и каснија честа страдања или измештања, сеобе или нестајања тих (углавном никада непописаних) збирки због ратова, прогона, пљачки, физичких уништења манастира, као и због пропадања самих књига, њиховог поклањања, отуђивања и сл.

Иако су богослужбене потребе – а и оне су се повремено и, до 18. века, само донекле мењале – одредиле језгро манастирске библиотеке, она није остала на њима, већ су јој се с временом и приликама додавале и друге, пре свега теолошке књиге, књиге које су задовољавале друге потребе монашких заједница односно устројства живота и рада монаха и других верских службеника у манастирима, а затим и књиге из других области, чије је присуство резултат и последица различитих друштвених и политичких улога и задатака (просветних, нпр.) цркве у различитим периодима српске историје, али и међународних утицаја и прожимања идеја и пракси, нарочито у вези са српско-руским односима током 18. века, када се, уз то, и индивидуална интересовања и способности, а не само прописи, јављају као фактор који одређује „физиономију” манастирске библиотеке. На основу тога, аутор изводи и периодизацију, препознајући четири периода у историји српских манастирских библиотека до краја 18. века, чији су граничници, наравно, постанак и нестанак самосталне српске државе, док је последња, четврта фаза тог дисконтинуираног и неравномерног историјског тока, добро документована, карактеристична само за манастирске библиотеке на подручју некадашње Карловачке митрополије (25–26).

С обзиром на то да збиркама књига у манастирима приступа и из историјске и из перспективе (савременог) библиотекарства, аутор резултате својих истраживања смешта у оквиру процедура којима се данас дефинише библическа делатност: од начина набавке књига (укључујући у то и својеврсну „набавну политику” односно концепцију развоја библиотеке која, по њему, мора да је постојала (155), макар од 13. века, заснована на службеним, образовним, ду-

³ Ж. Војиновић, „Како написати...”, 98.

ховним и другим потребама манастирске, а касније, и све више, и шире националне заједнице), преко „инвентарисања” као вида потврде власништва манастира над књигом, могуће класификације врста књига које су се у нашим манастирским библиотекама могле наћи, а које аутор систематизује на основу функција, а не садржине књига, као и на основу хронологије појаве одређених типова књига (од рукописних, преко раних штампаних до рускословенских односно до нове српске књиге и стране књиге, што се могло наћи само у манастирима Карловачке митрополије), преко смештаја, заштите (не само физичким средствима, већ и клетвама против крађе и других облика отуђења књиге, које су честе у репертоару типских записа у самим књигама), „репарације”, тј. поправљања оштећених, нарочито рукописних књига, и(ли) „расхода”, до коришћења. Тако се детаљно, колико је то могуће на основу записа у самим књигама, као незаобилазним изворима за проучавање старијих периода у историји књиге и библиотека, на основу оскудних података у другим примарним и секундарним изворима и на основу сазнања до којих се дошло како у домаћој палеографији, археографији, историји, тако и у руској науци, која Војновићу служи за поређење и допуњавање чињеница и претпоставки, описују начини набавке књига, тј. формирање, попуњавање и обнављање манастирских збирки у различитим историјским периодима и геополитичким контекстима, уз опсервације везане за финансијске и друге материјалне аспекте производње рукописних књига, с обзиром на то да се до отварања штампарије Црнојевића српске књиге и производе у самим манастирима (без обзира на то да ли дотични манастир има и свој скрипторијум или не, и да ли је књига и настала у манастиру чијој збирци је прикључена или у неком другом, да ли је реч о преписивању текста, преводу, изради нове компилације од делова постојећих текстова или о потпуно новом, оригиналном делу), али и за различите аспекте, тј. верске и идејне основе, смисао и појавне облике ктиторства и приложништва као феномена од кључног значаја за настајање и одржавање манастирских библиотека. С много разумевања, па и емпатије за „муке писарске” (108) и муке свих оних који су желели да допринесу манастирској библиотеци и да се уз помоћ и путем књиге, били писмени или не, духовно уздигну, препоруче, прочисте, утврде у вери и заслуги..., или да стратешки, зарад других политичких и идеолошких циљева подрже и ојачају ресурсе, потенцијале и интересе манастира, аутор скоро да поетизује, а свакако идеализује међусобне односе манастирске заједнице и свих оних који су је својим животом, радом и имањем омогућавали или служили њеном и опстанку свих њених потрепштина, укључујући у то и књиге. Прикази и тумачења улоге манастира у средњовековном културно-политичком, економском и свакодневном животу државе и народа, карактеристике религиозности, аксиологије и погледа на свет које су се материјализовале и у праксама стварања и коришћења књи-

Прикази, читања, расветљења

га и у сâмим књигама, повремено звуче као идиле и оде. С друге стране, обазриво и педантно, аналитичко и синтетичко баратање малобројним подацима, до којих се, углавном, долази проучавањем различитих типова записа писара тј. преписивача, дародаваца (или њихових „записничара“), настојатеља (монаха који су допринели да се одређена књига набави, било да се плати њена израда или да се купи готови примерак), игуманâ манастира, читалаца/корисника, сачуваним у сâмим књигама, уз добру аргументацију и темељно познавање различитих „ауторстава“ у различитим историјским периодима, аутору омогућава да дође до драгоцених сазнања везаних за идентитет и (ли) друштвени положај приложника и поводе/околности даривања, те да протумачи и објасни мотиве и циљеве књигодаривања, а затим и правце, дестинације, поводе и циљеве путовања која су, такође, била важан и с временом све чешћи вид набавке (па и кријумчарења) књига за библиотеке, нарочито у време интензивне и програмске русификације српске културе (током 18. века), због чега је аутор пописао огroman број документованих путовања српских монаха у Русију, анализирајући и различите узроке за квантитативну превласт и службену предност руске књиге у тадашњим српским манастирима и манастирским библиотекама, која је довела и до избацивања старих српских књига из званичне и незваничне употребе.

До детаља је, такође, приказано како се инвентарисање књига, у склопу годишњих пописа манастирске имовине, у току 18. века усталило у манастирима Карловачке митрополије, прво настојањем сâмих митроплита, а онда и због уредби и формулара аустријских власти, које су и на тај начин надзирале духовни и интелектуални живот у монархији, повремено ометајући трговину и друге видове набавке књига за манастирске библиотеке, и како су се све књиге у манастирским библиотекама описивале, који су се њихови елементи издвојили као средства „каталогизације”. Да ли то значи и да је у српским манастирима постојао библиотекаријус тј. књигохранитељ – звање које се спомиње и у Савином *Номоканону*? Иако не налази доказе за претпоставку да је и у српским манастирима постојала особа посебно задужена за манастирску збирку књига, којој би то било једино „послушање”, аутор тврди да је „библиотекарска функција” морала постојати и да је бригу о књигама свакако водио епископ (194) тј. црквењак, монах који се брине о богослужбеним потрепштинама и процедурама.

О вероватним местима чувања, пре свега богослужбених књига у манастирским црквама, али и у другим објектима у склопу манастира, аутор може само да нагађа на основу архитектонских решења, па и величине манастирских цркава у различитим историјским периодима и чињенице да је књига, а нарочито тзв. престоно јеванђеље, примарно литургијски односно свештени предмет, драгоценост, због чега јој је, када се не користи, место у олтару или дру-

гом скровитијем, ексклузивном простору, а припада и ризници, јер се сâм термин *библиотека*, као назив за просторију у манастирском конаку у којој су смештене небогослужбене књиге, појављује тек у другој половини 18. века. Расутост књижне збирке која припада манастиру је функционална, јер смештај књига зависи од тога да ли се одређена врста књиге користи током литургије, тако да су и новији, сачувани инвентари топографски.

Иако за манастирске библиотеке везујемо и слику књига у оквима (против крађа), књиге из манастирских библиотека се јесу користиле, не само ритуално, у току богослужења, и не само за читање, иако су и места и време и начини читања и читалачког посредовања текста окупљенима били мање-више регулисани и унапред осмишљени, нарочито од 1733, када је тадашњи митрополит Викентије Јовановић строго прописао и дозвољене врсте богослужбених књига и редослед и ритам њиховог читања током године. Војновић (п) описује све облике служења богослужбеном и небогослужбеном књигом у манастиру и књигом која је у власништву манастира у контексту специфичних значења и функција читања и употребе књиге, карактеристичних за дато верско и културноисторијско окружење, које предност даје колективној употреби (читање за време служби и обреда, читање за трпезом, тзв. писанија, забрањена средином 19. века, када се књига износи „у народ” зарад прикупљања прилога), пратећи и појаву личних збирки књига и такорећи приватних библиотека верских службеника у манастирима, која онда подразумева и нове, индивидуалне и индивидуализоване начине и сврхе читања и коришћења књигом у манастиру, а у 18. веку и ширење круга корисника, који поред верских службеника истог манастира или других богослужбених установа (позајмица рукописне књиге за преписивање тј. „извод”; „у наруч(е)” тј. својеврсна међубиблиотечка позајмица), почиње да укључује и друге читаоце. С обзиром на то да су манастири углавном наслеђивали споменуте личне библиотеке монаха и с обзиром на то да су многи, нарочито боље образовани и национално освешћенији монаси постали редовни пренумеранти/купци српских књига, личне монашке библиотеке значајно су допринеле диверзификацији фондова манастирских библиотека, па су и на тај начин допринеле како очувању тако и даљем развоју српске културе.

Иако ће многобројне обимне фусноте, бројни пописи и, нарочито, то што се сав „доказни материјал” наводи у оригиналу, без превода и (ли) транскрипције на савремени српски језик и савремену ћирилицу многим отежати читање овог научног дела, несумњиво је да оно доприноси не само јаснијем сагледавању околности и процедура формирања књижних збирки у српским манастирима и историје овог типа библиотека, већ и свести о значају доброг познавања пракси и представа везаних за манастирске збирке књига и услова за њихово настајање, мењање и коришћење, која неће остати на пуком антикваријанизму.

Јелица Илић, Народни музеј Зајечар

Од телевизијске емисије до књиге

(Ирена Јовић Станојевић, *Ноћу пред ноћу кроз варош Зајечар*, Зајечар 2020)

Ирена Јовић Станојевић није непозната зајечарској публици, она је „градски лик”, водитељ бројних емисија некадашње Радио-телевизије Зајечар, упечатљивог гласа и појаве. Њене ауторске емисије одликовале су се креативношћу и исцрпним подацима, што им је давало и образовни карактер. Данас је у Зајечару позната по књижари „Калиграф”, коју успешно води. Пре неколико година за многе неочекивано, али не и за њене пријатеље, сараднике и познанике, представила се читалачкој публици као писац историјског романа *Шанко си Бонка залиби*. Имајући све наведено у виду, није изненађење да је управо захваљујући њој Зајечар добио и своју историју приватног живота.

Све је почело телевизијским серијалом „Ногу пред ногу, кроз варош Зајечар”, који се емитовао неколико година, а својим питким и занимљивим причама о некадашњем животу поред Тимока освајао је срца гледалаца. Дуго су живеле те приче у сећањима Зајечараца, што је Ирени било подстицај да се прихвати новог подухвата, да телевизијске приче преточи у књигу, чему је приступила са великом енергијом и ентузијазмом.

Територијални оквири књиге шири су него што то може да се закључи на основу наслова. Ауторка не пише само о Зајечару, већ се на махове удаљава од вароши, што је и разумљиво јер немогуће је било који град изоловати из околине, тако да се дотиче прошлости читаве Тимочке Крајине, пишући о бањама, путевима и пругама, привреди. Временски се не држи стриктно хронологије догађаја. Иако се дотиче и првих спомена Зајечара, аустријске управе, турске владавине, ослобођења и припајања српској држави, све време се стиче утисак да јој је најдражи период развоја грађанског друштва. Пише са великом инспирацијом о издвајању Зајечара из сеоског залеђа, развоју урбаног живота, доласку чиновника и школованог кадра, што се на овим просторима најјаче осећало од 80-их година XIX века, па током наредне три деценије, до почетка ратова. Остале историјске периоде не занемарује, спомиње их како би се сагледао континуитет постојања, али наведене деценије она читаоцима представља до детаља.

Иако јој је прошлост инспирација, ово није класична историографска књига, тако да ауторка не пише о преломним политичким догађајима, не пише о ратовима, нити о Тимочкој

буни, не поклања пажњу битним и углавном познатим историјским личностима. Она пише о занимљивим епизодама из прошлости, о животу далеко од политике, поклања пажњу маргиналицима попут проститутки у јавним кућама, градским кафацијама и осталим ликовима који су на сопствени начин давали душу Зајечару, који нису запамћени у историји, али живе у сећањима Зајечараца. Пишући о прошлости, Ирена Јовић Станојевић говори нам о свакодневном животу условно речено обичних људи, далеко од високе политике и високих циљева; у средишту њеног интересовања је тзв. мали човек који настоји да обезбеди за себе што квалитетнији живот. А тај квалитет за сваког појединца је различит, тако да ауторка покреће теме о школама и професорима, аутомобилима, кафанама, храни и пићу, јавним кућама, баловима, дотиче се још много чега што је током времена испуњавало људске животе, а опет није свима бивало приоритет. Приче су обogaћене анегдотама које се памте и препричавају до данас. Да слика некадашњег Зајечара буде потпуна, доприносе и поглавља о градским грађевинама, чесама, парковима, шумама, кестенима... У том контексту треба приметити још нешто: у савременој историографији веома је популарна тзв. историја приватног живота, а ова књига савршено се уклапа у тему приватног живота Зајечара и Тимочке Крајине током распада традиционалног и зачетка грађанског друштва.

И док се читалац упознаје са тимочком и зајечарском прошлошћу, све време нам се намеће утисак да би се, да је сада којим случајем ставимо у временску капсулу и пошаљемо у нпр. 1895. годину, Ирена одлично снашла: знала би где је која улица, која је кућа или радња чија, где шта може да се купи и код кога је најповољније, шта се једе, које болести владају, где путника намерника да упуту на преноћиште, у којој кафани ко свира и где ко излази, ко се са ким дружи, ко шије за господу и одакле се набављају материјали, шта је модни хит сезоне и још много пикантерија које је упознала до сржи.

Кроз читаву књигу осећа се њено настојање да Зајечар прикаже у најбољем светлу па јој, треба и то приметити, недостаје доза критичности. Јасно је да Ирена није историчар, нити претендује на то да пружи историјска тумачења, већ да попут уметника, виртуоза речи и фотографија, прича и слика прошлост коју доживљава и у коју се уживљава, воли маргиналне ликове које спомиње и период о коме пише. Књига одише љубављу и представља лирску причу о животу током једног временског периода.

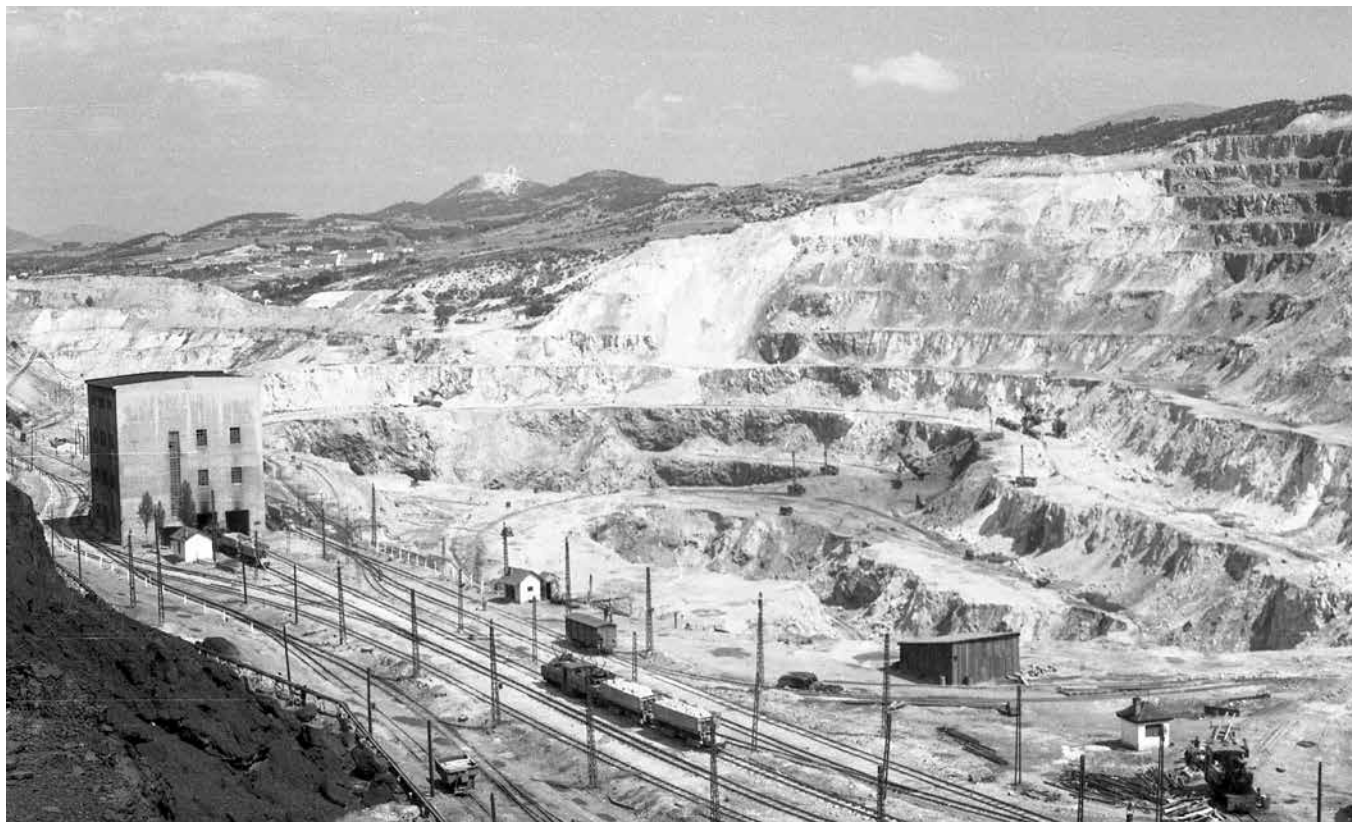
У предговору ауторка се сама ограђује што у књизи не постоји научни апарат јер су текстови писани за потребе ТВ серијала, а било јој је немогуће накнадно тражити изворе и литературу, мада су подаци које износи веродостојни и проверљиви, а стручној јавности нису непознати. Тим пре што сви који је познајемо, знамо колико прилежно прилази сваком подат-

Прикази, читања, расветљења

ку, преиспитује га, а на крају књиге наводи и имена својих сарадника и институције из којих је те податке добила. У стручном музеолошко-историјском погледу, значајније од информација које износи у тексту јесу фотографије. Међу њима има и неких потпуно непознатих не само широј публици, већ и стручњацима, професионалцима запосленим у зајечарским институцијама културе, те отуда представљају изузетан документарни садржај и допринос у познавању прошлости.

Приметила бих да није било лако снимити серијал емисија „Ногу пред ногу”, али чини се да је тада било више разумевања и ентузијазма читаве друштвене заједнице, јер је таква подухват укључивао већи број људи и у основи био скупљи. Док је, пак, писала књигу, ауторка је остала сама, не током истраживања, већ у настојањима да књигу објави. И као што су крајем XIX и почетком XX века аутори махом сами финансирали своја дела, а новац покушавали да поврате од пренумераната, тако се и Ирена Јовић Станојевић нашла у ситуацији да, као и у времену када су њени јунаци живели, сама финансира и објави књигу, после неколико година чекања на зајечарске институције културе. Поврх свега, када је требало књигу промовисати, затекли смо се у специфичним околностима изазваним епидемијом ковида-19, па је и њено представљање публици постало изузетно тешко и у пракси наизглед неизводљиво. У условима „изврнуте стварности” 2020. године, остаће запамћено, а сада и записано, да је управо књига о свакодневном животу у прошлости била прва књига у Зајечару чија је промоција уприличена *онлајн*. Прошлост за будућност у правом смислу речи.

На нашој стази

Драган Стојменовић, Народна библиотека Бор

„У сусрет” стогодишњици површинске експлоатације руде у Бору

„Проклети део”* – доходак самоуправне безинтересне заједнице или лонац за „клин-чорбу”

*Жорж Батај у својој књизи *Проклети део: есеј из омишле економије: ѿишошња*, принцип потрошње богатства образлаже као принцип који у општој економији преовладава у односу на принцип производње. Не чини то са циљем да кроз „рачуницу” води своју тезу, већ да кроз своју интерпретацију природних закона кретања енергије на површини земље разоткрије законе опште економије. Батај, чини се, не дозвољава да концепција економије преваада у потрошњи природних ресурса, тако да чврсто повезане друштвене процесе производње и потрошње избегава да припише природним процесима. Стога природи приписује три вида „органског – природног” луксуза (расипања) односно „потошње”: једење, умирање и размножавање. Организми (па и човек) примају знатно више енергије него што им је потребно за одржање живота, па се тај вишак (богатство) може искористити за раст неког другог система, али „ако систем не може више да расте, или ако вишак не може у потпуности да се утроши за раст, обавезно се мора изгубити без добити, потрошњи, вољно или не, славно или на катастрофалан начин”¹. Економија корисности ствара притисак добити, чувања или раста чија су последица ширење и потрошња. Ширење је најинтензивније преко рада и технике, а најлуксузнија и најскупља потрошња међу поменутиим природним луксузима (једење, размножавање и смрт), везана је за смрт. Индустијском производњом ствара се све више и више вишкова, које је све теже потрошити, а задатак тржишне економије се састоји у „замагљивању основног кретања које тежи враћању богатства својој функцији дару и расипању без накнаде”². У овом тексту, „проклети део” конципиран је, као код Батаја, као вишак богатства који се негде акумулира и не расподељује у систему где је настао, не користи се за његово одржавање. Међутим, наведени израз се употребљава и у једној слободнијој интерпретацији Батајевог термина којом се тежи представљању тог реално заосталог вишка, што ће, надамо се, имати рефлексивну сазнајну вредност – као „проклети део” који остаје у виду хибридних вештачких и природних објеката, рупа и празнина. Овај својеврсни животни циклус хибридног објекта и мисаоне рефлексije нас на адекватан начин подсећа на ограниченост природних ресурса, али и на друштвене и адаптивне потенцијале, који ће неминовно доћи до свог краја или довести до потпуно нових, преображених, „постапокалиптичних” облика живота и окружења, на које помало подсећа наша савременост у Бору, тако да нам можда остаје само да пронађемо када се, у ствари, десио тај историјски тренутак славног или катастрофалног краја. Да увидимо да се дешава управо сада, или – да га још мало сачекамо. Употребом синтагме „безинтересне самоуправне заједнице” не реферише се на одређено друштвено-политичко уређење као на узрок проблематизације, већ на директно аутопоетично конструисање позиције хипотетичког мисаоног разумевања укупне повезаности произведене локалности природе и културе на овом конкретном примеру.

¹ Жорж Батај, *Проклети део : есеј из омишле економије : ѿишошња* (Нови Сад: Светови, 1995), 18.

² Исто, 36.

³ О преузимању улога на локалној „сцени” говоримо у ситуацији када се Бор представља као стратешки важно место на Новом путу свиле, када приватизацијом компаније РТБ Бор улази у глобалне привредне и економске токове, фронтове и ривалства између Истока и Запада. „Када космичка позорница на којој смо некада фигурирали постаје већа, ми не одбацујемо идеју ма какве такве позорнице. Уместо тога видимо се као скврчене лутке и, коначно као мрави или бактерије, који још увек изводе представу на истој позорници која се шири. Зато што је то неиздрживо људи трагају за против-симболом, за причом која би некако могла да прође као дословно научна, а која нам ипак враћа нашу кључну улогу у овој драми.” Meri Midžli, „Крај antropocentrizma”, у *Životna sredina: moralni i politički*

Бор има нешто свима познато и доступно, тако рећи универзално усађено у свест и егзистенцију – рупу. Она је најупечатљивији део локалног индустријског пејзажа, као огромна цивилизацијска празнина коју у последње време са намером и алтруистички делимо са свима. Просторна целина испражњена од конкретних употребних вредности и смисла (јер је очигледно непотребна и сувишна, па је у току њена интензивна рекултивација), устаљена у свом историјском трајању, превелика је за било какву санацију а да се макар једнака штета не направи на другом месту. Периферна локација испражњена и од времена – геолошког и друштвеног – уједно је и почетна обесмишљена позиција, као реално онтолошко упориште на којем је рупа тачка ослонаца линеарног или цикличног животног тока или циклуса, тачка из које све почиње или око које се све врти. Третираћемо је као антропоцентричну и екоцентричну мисаону конструкцију која приказује стања и процесе човека и природе у реалном времену и на конкретном месту, али и као тачку од које се сукцесивно удаљавамо са аналогно тахографски измереним параметрима кретања чију прецизност диспичери у матичним станицама, сходно кафкијанској бирократској традицији, не анализирају, а уколико се и издвоји неки случај, морао би се поново започети исти *процес*.

Наш аналогни тахографски запис помало подсећа на нешто старије мапе неба и има чудну рупу неправилног облика у средини. Изгледа да се увек нешто окреће и бележи око рупе. Белешка нам у овом случају не говори искључиво о позитивним исходима технолошких процеса доминантне привредне делатности, као што се то приказује у јавности, већ о константним и будућим процесима девастације. Ипак, тај песимизам, негативитет, осећај безизлазности из технолошке петље девастације природних ресурса ради преживљавања не сме се искључивати из животног процеса и стања само зато што је нерепрезентативан, већ се мора користити као устаљена противтежа преовлађујућим тржишним принципима надања, испуњавања жеља и привредних планова. Саживљеност са таквим негативитетом из прве руке, необјективно – урођенички наивно, испоручује вам ову компликовану конструкцију проблема хибридне рупе Старог борског површинског копа и као конкретног, физички материјализованог објекта и као, у извесној мери, локалном логиком, персонализоване празнине.

У коезистенцији локалног становништва и рупе непланирано се формира нова атрактивност – туристичка. Место на којем се проводило радно време у блиској прошлости неочекивано је постало простор слободног времена туриста, који су се чудили величини и бизарности, не разумевајући уложени рад, конкретну историчност рупе, њен локални реални и симболички значај. Задивљеност је у том тренутку постала заједничка, испреплетана од бизарности чуђења и бизарности локалне носталгичне „свођености” са рупом. Ту врло очигледну, из-

азовну и занимљиву тачку прекида „еколошке свести” са „локалном логиком”, испреплетане инструментализације бизарности и носталгије са њеном историјском важношћу, учојавамо из нама савремене иницијалне ситуације саживљености са рупом. Ова претпостављена блискост локалног становништва са рупом угрожава се њеном убрзаном рекултивацијом, због које, услед екстензивне експлоатације других рудника, настаје све више јаловине којом се пуни стари борски коп, тако да у извесном смислу постоји и страх од могућег потпуног попуњавања рупе и њеног нестанка. Била би то иницијална позиција која нам даје извесну улогу³ у тој драми и инспирише даље размишљање, али пре свега поставља дилему: да ли је то што ћемо изгубити ту нама блиску рупу добро или лоше и шта ћемо са другим рупама које се умножавају у околини? Оваква сведена опозиција намерно је више „мистична” него прагматична, више „културно” кодирана него механички програмирана бинарна опозиција, пре свега због тога што је намештена односно већ обликована прецизно утврђеним пројектом и технолошким процесом који ће, као „за пример”, бити завршен рекултивацијом – враћањем терена у првобитно стање. Већ је, дакле, објашњена, тако да је, сходно принципу тумачења културе, који Клифорд Герц означава као „намигивање на намигивиње”, потребно објашњавање објашњења, како бисмо успоставили једну комуникациону везу, додуше, са сложеном инфраструктуром.

Користи од експлоатације рудних богатстава је, историјски гледано, очигледно било, само је питање какве и ко је колико добио; да ли је добијена вредност рационално и праведно расподељена и искоришћена; да ли је макар део искоришћен за концепцију одрживости природних ресурса и заједнице, а да то није било само симболично, као што је и ова рекултивација – крпљење рупа? Остаће, извесно је, те празнине и девастирани предели. Лутаће и шириће се по околини. А неко ће, и то је извесно, изгубити једну блиску празнину, коју је стварао, од које се живело, на којој се радило и живело.⁴ Природа, једнако као и људи, уосталом, проналази своје токове и пукотине. Људи опстају и преживљавају на ободима девастираних пејзажа, у таквим, „другачијим” околностима и ти пејзажи им могу постати у извесном смислу важни. Другим речима, и у таквим „неприродним” окружењима и ситуацијама је могуће производити и изводити извесна шира значења и приписивати себи улоге од „историјске” важности.

Рупа сама, природним процесима, клизиштима, почиње да једе град који је стварао и постаје органски и физиолошки жива. У њој је похрањена колонијална историја града, цело село Бор, готово цела раднична колонија Француског друштва Борских рудника, обрушило се све са литице, као да никоме до тога није стало. Изгледа да није било тешко заборавити на прву колонијалну управу да би се ускоро успоставила слична. Прилагођени смо, а већ зрели за нову рекултивацију и враћање у првобитно стање промењеног састава и исцрпљених вредности.

izazovi, pr. Jelena Đurić, Srđan Prodanović, Predrag Krstić (Beograd: Službeni glasnik: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2012), 29–39.

⁴ Притом треба разумети дубину и комплексност рударског посла и живота која је повезана са целокупним техничким и технолошким циклусом, јер је реч о привредној грани у којој су потребна дугорочна (некада деценијска) улагања да би се достигла исплативост искоришћавања, тако да су наднице углавном и константно ниске у односу на тежину посла и ризик угрожавања живота. У таквом свакодневном мукотрпном и тешком, ризичном физичком раду развија се висок ниво солидарности међу рударима, као и константни осећај преживљавања. У том смислу је и адекватна батајевска „органска” генерализација потрошње као луксуза у односу на уложени рад потребан

за преживљавање, која на крају обликује специфичан облик радничке културе карактеристичне за локалну заједницу.

Боље речено, у сталној смо промени и драматичним обртима, како бисмо играли какву-такву улогу у тренутку када се „наш познати свет” преображава и нестаје. Да ли бисмо у том случају могли рећи да, у ствари, не губимо ништа? Или нам се тиме одузима и могућност да мислимо о том дуготрајном и суморном процесу одузимања од природе, једнако колико и од културе? Да ли се у том смислу некаква равнотежа одржава међусобним исцрпљивањем и преживљавањем? Можда ћемо сачекати да те празнине, сада већ као извесни саставни делови наше људске природе, новим онтолошким заокретом, разумевају нас?

Град Бор има отворени површински коп, рупу са ивицама и ободом као уоквирену студију случаја – урбану и индустријску, просторно планирану целину која је и услов и последица његовог постојања, али и његов најупечатљивији „празни означитељ”, којем непрестано додајемо значења. Између услова и последица планираног стварања нечега што на крају неће имати никаквог садржаја и чему ћемо приписивати значења и смисао, налази се историјски процес реализације тог ничег – процес који се одвијао на одређеном месту, у историјским и друштвеним околностима којима разумевањем придодато тумачења и значења, вредности и функције. У овом случају, са искреном намером и директном експлоатацијом насловљене теме, настојимо да рупу ослободимо свих тих значења и веза, тако да може да остане онаква каква је без нас и наших асоцијација, каквом је знамо и памтимо, чему је сама својим универзалним физичким законима, у корелацији са нама и нашим културним диверзитетом (научним, техничким, технолошким, радничким, грађанским ...) тежила – извесном крају технолошког и сазнајног циклуса, са повременим клизиштима као изненадним обесмишљењима услед лоше планираних стаза (метода) којима извозимо „мисаону руду”. Тежићемо објашњењу које ће на компликован и комплексан начин дати један једноставан закључак са циљем и једином преосталом могућношћу у оваквој ситуацији – интерпретативном конзервацијом површинског копа у Бору.

Рупа је овде јако „упадљива”, док је на другим местима, као интимни, нежељени и отрпљени друштвени производ – скривена. Неко ће је сматрати опасним руглом, неко извором зараде, неко згодним простором за депоновање, неко добро указаном приликом за рекултивисање, политичком и туристичком атракцијом, уметничком инспирацијом, а неко, можда, каквим-таквим културним наслеђем. У сваком случају можемо сматрати да, као таква, има и извесних сазнајних потенцијала а не само привредних, економских, културних и друштвених. Надајући се, потајно, да ћете је открити и препознати и код себе или у неком свом окружењу, можда макар на озонском омотачу, или као рупу у зиду коју зовемо прозор, одлучно крећемо стазом универзализације, зато што нам је доста те искључености из глобалних токова географски изоловане, историјски партикуларне „локалне логике” репродукције производних одно-

са, поделе рада и редистрибуције добара, која утиче на целокупни друштвени и културни систем; доста нам је тих замршених, скоро необјашњивих друштвено-историјских веза између „рационалног” искоришћавања локалних природних ресурса у име „стопе привредног раста” и њиховог утицаја на друштво и његову животну средину, која све више изгледа као ирационални луксузни трошак током празничних дана. Упориште те клацкалице лежи на апсурду као поступку интерпретативног онеобичавања.

Рационалне и ирационалне динамичке везе друштва, привреде, економије и културе директно зависе од искоришћавања природних ресурса и неминовних друштвених последица – сваковрсних загађивања животне средине, нарушавања здравља, одузимања смисла постојања; у вези су са процесима експлоатације рада, свеобухватним и комплексним обезвређивањем као „свођењем на апсурд”, са одузимањем смисла и тим празнинама, отвореним пустим просторима, јаловиштима, планирима и рупама као „палеоиндустријским” пејзажима. Стога ће борска рупа, као просторна целина, бити и терен етнолошког истраживања: покушаћемо да уђемо у ту универзалну редистрибуцију апсурда из још увек специфичне антропоцентричне перспективе, са „надмодерне” позиције или из замишљене улоге урођеника неместа.⁵

Да би се попунила једна празнина, настала сада наизглед безобзирним израбљивањем, мора се направити друга, која настаје наизглед једнако безобзирним израбљивањем или, што је вероватније, знатно технички и технолошки напреднијом и драстичнијом експлоатацијом. Реченица делује логично, с тим што је намера да се поменутом безобзирношћу истакне значајно одступање од претпостављеног „обзирног” плана привредног раста и профитирања, а то што је само „наизглед” безобзирно, што нам се таквим чини у нашој савремености, у основи је имало некакав план контроле искоришћавања ресурса, али се резултати тог плана нису остварили или се нису испољили на планирани начин, зарад истих незаситих интереса који су се пролонгирани транзицијом, нестајали у компликованим процедурама стабилизације, реструктурирања, приватизације и који се, свеједно, „свемоћном” људском природом остварују на неком другом месту и у другом времену, приближавајући се свима нама као претећа празнина и нова пустош. Мора се притом признати да се, још увек, због тога не може заузети одређени став, с обзиром на то да се план рекултивације старог копа, на којем су радиле генерације инжењера, ипак остварује и да се тиме сасвим извесно завршава и та прича и један технолошки циклус. Међутим, шта ће бити са другим коповима у нашој непосредној близини, с Великим Кривељом и Церовом, који су у овом тренутку знатно већи од Старог борског копа?

Безобзирност доводи до бесмислености. Без реализоване и конкретизоване уравнотежене бриге о другима и својој околини, културном и биолошком диверзитету, свака производ-

⁵ Концепција надмодерности изведена је, на основу убрзавања времена, преобила исконструисане историчности и окупирања јавних простора искључиво тржишном актуелношћу и концепцијама маркетиншке репрезентативности, у есеју „Блиско и далеко” Марка Ожеа (Mark Ožé, *Nemesta : uvod u antropologiju nadmodernosti* (Beograd: XX vek, 2005), 31–32), и искомбинована је са његовом концепцијом неместа у синтетизовану критичку позицију „урођеника неместа” у тексту „Индустријско наслеђе у индустрији наслеђа” (Драган Стојменовић, *О фото-документацији Француској друштва Борских рудника* (Бор: Народна библиотека Бор, 2020), 11–40).

на интеракција постаје експлоатисање, изабљивање ради тренутне добити и његово устаљено понављање оставља за собом пустоши као последице мегаломаније индустријализованог „друштва изобиља”. О каквом „вишку вредности” као заједница можемо мислити у заиста уско детерминисаном систему профита и ренти које директно зависе од неплаћеног рада? О каквом „здрављу” можемо мислити без „еколошке свести”? Да ли заиста зарадом можемо платити лечење и здравље? Да ли смо заиста исплаћени за сав рад и живот у загађеној средини, толико да не би требало да се осврћемо или директно сведочимо о непоштовању неких основних принципа услед прелажења преко симболичких и нормативних граница угрожавања здравља људи и животне средине? Како све то утиче на социјалну екологију и локалну културу? Можда такво исцрпљивање доводи до стварања нечег застрашујуће великог и задивљујућег што условно речено нема никаквог садржаја – девестираног пејзажа у којем се гаји нада, узгајају нојеве, премештају гробља по ко зна који пут и прави стратегија развоја „еко-етно” туризма? Надамо се да овим не исцрпљујемо и вашу пажњу, пошто је сада сасвим очигледна намера да се тематизује нешто важно, не нужно и искључиво вредно, нешто што можда само „наизглед” нема никаквог „конкретног” садржаја. Директно речено, полазиште јесте искоришћавање природних и културних ресурса, које оставља за собом рупе и пуне просторе, али су исходи изгледа универзално бесмислени, тако да се напакон окрећемо њима, покушавајући да разумевамо њихову сазнајну важност.

Репродукује се и редистрибуира, дакле, некакав систем који ствара празнине и оставља пустош, док се произведени вишак искључиво финансијске вредности не задржава у заједници планираним улагањем у јавна добра и квалитет живота, него већим делом одлази власницима и бројним посредницима у пословању са јавним и природним добрима. Где је ту план? Које остављамо те празнине које производимо и које постоје да би се испуњавале другим празнинама? Шта ће остати када исцрпимо све те „вредности” и зашто последицама као реалним „вишковима” дајемо овакву тематску „важност”? Како би нам, у овом конкретном случају, свођење на апсурд допринело у сазнајном смислу? Можда тако што бисмо ту празнину и „велико ништа” могли сматрати „нашим” друштвеним дохотком и зарадом за поверење које смо дали концепцији надања, развоја и напретка, али без преузетих моралних обавеза, солидарности и етичких полазишта ограничавања експлоатације зарад друштвене, културне и природне равнотеже и одрживости? Да ли се онда рекултивација може посматрати као, условно речено, адаптивна технологија или само као симболички чин враћања терена у „првобитно стање”?

Када се живи поред рупе, то велико ништа и та празнина се, све до коначног испуњавања другом непотребном огромном количином ничега, затрпава непотребним и одбаченим, поне-

кад и невидљивим симболичким садржајима, отрпљеним прекорачењима вековног загађивања, компромисима „еколошке свести”, смислом свакодневног живота или „друштвено несвесним” остацима очекивања „бољег живота”. Значајан део друштвене добити из рупе – финансијских средстава директно уложених у јавна добра – на крају нестане у истој таквој, бесмисленој празнини као што је ова. Да ли је то још једна рупа на коју би требало да обратимо пажњу? Да ли она има дупло дно као мађионичарски шешир? У процесу „пресипања из шупљег у празно”, на принципу „спојених судова” настајао је и нестајао тај „проклети део” политичке и сазнајне економије (експлоатацијом искључиво „корисних” тема) – „проклети део” који се једнако безобзирно трошио и односио, тако да се више није разазнавало који је сегмент живота постајао празнији, физички – материјални или друштвени – нематеријални. Сада знамо да ће то велико ништа затрпати производња других празнина, бушењем нових рупа, проширивањем старих и експлоатацијом нових рупа и копова које ћемо ускоро добити у околини, мада још увек нисмо сигурни да ли ће се тине заиста а непотребно затрпати ова постојећа, нама блиска празнина и колико ће то бити погубно или корисно за нас који смо са њом расли протеклог века – одрастали тако што су простори детињства и проживљене историје нестајали ерозијом у рупи за само пар година. Можда је развојно гледано то био простор нестајања детињства човечанства – сазревање, одрастање и нестајање глобалних размера. Нама, „урођеницима неместа” који смо савременици „гропе” (или „гауре” – рупа на влашком) делује „нелогично” (због многих других примера немара према јавним добрима) то што се она све брже попуњава и прети да нестане као важан део града и рударења, неких већ персонализованих историја једног хибридног објекта и феномена. У међувремену смо добили доста тога у културном диверзитету и „симболичкој” размени, што је потпуно у духу нашег места, али како ћемо се носити са тим уколико се оно не сматра заједничким местом за живот, већ само пролазном станицом, на којој можемо лако замислити љубазног пензионисаног отпремника возова који, још увек из љубави, у изношеном службеном оделу, посматра композиције различитих вагона и живи у службеним просторијама које су изгубиле своју „логистичку” функцију. Ипак, на том путу или на тој станици, морамо некако опстати уз помоћ рекултивације и редистрибуције поменутог апсурда и разматрати га са становишта сазнајних потенцијала – искористити све те локалне одлике и „унутрашњу” логику система како бисмо сам апсурд као материјалну актуелну просторност, емпиријски и материјалистички поставили и као метод својеврсног „теренског” истраживања места коме свеопшта „рационализација” прети „нестанком”.

Сада смо сведоци тога да се рупа заиста смањује; не видимо директно одакле је друга празнина, али изгледа да „ради”, без обзира на то што је део нама блиски свет, па нестају Ста-

⁶ Реч је о селима и градским општинама на територији Града Бора која су директно угрожена последицама актуелних пројеката рударења. Кривељ је село у непосредној близини рудника „Велики Кривељ”, који се експлоатише површинским откопавањем од осамдесетих година XX века и којем у овом тренутку прети колективно исељавање. Метовница, Слатина и Брестовац су села тренутно најближа новом кинеском руднику на богатом рудном телу Чукару Пеки.

⁷ „Vučić o загаđenju: 'Vazduh je lošiji za onoliko koliko nam je standard viši'”, *Blic* (15. 1. 2020), preuzeto 20. 1. 2021, ;<https://www.blic.rs/vesti/drustvo/vucic-o-zagadjenju-vazduh-je-lošiji-za-onoliko-koliko-nam-je-standard-vedi/xnpsqlb>; Aleksandra Popović, „Prikrivanje podataka o загаđenju еколошки суицид под патронатом државе”, *Danas*

ра колонија и насеље Север – свет који се сада зове Кривељ, а сутра ће се звати Слатина, Метовница или Брестовац.⁶ Због тога морамо искористити још само ту коначну опцију рационализације бесмислености која друштву оставља искључиво безинтересну сазнајну вредност, искључујући га из процеса одлучивања, „ирационалне” економије убирања профита, безобзирности експлоатације природних ресурса, бахате карневализације и сапунизације политичке сфере, која све то омогућава, а од остатка становништва захтева да се сви колективно жртвују тако што ће пристати да трпе константно загађивање, експлоатацију свог рада, живота и животне средине. Бесмисленост политичких одлука које померају дозвољене границе загађења ваздуха у корист загађивача право је лице такве јавне политике. Изјава председника Републике: „ваздух нам је лошији за онолико колико нам је стандард виши”⁷, своје мишљено тежиште држи на претпостављеном финансијском животном стандарду, а не на равнотежи у животном стандарду, а као реакцију и решење уводи повећавање дозвољених граница загађења ваздуха, односно и управо снижавање тог и тако ниског животног стандарда. Без ваздуха се преживи неколико минута, а без животног стандарда се преживљава.

У том распону између рационалне економије привреде и преживљавања, чекао се момент када су се у повољној констелацији нашли кључни елементи савременог друштва: растурене институције радничког организовања, дубока поларизованост друштва и сада већ, након исцрпљивања вишедеценијском транзицијом, изражена амбивалентност према јавним интересима. Деградирају се са извесном намером јавни, еколошки, привредни и егзистенцијални планови, у сваком смислу, тако да, парадоксално, бесмисленост може имати сазнајну вредност колико и друштвени или уметнички концептуализовани апсурд, на пример, који у овом случају можемо посматрати као наш реалан животни апсурд – велико ништа које опстаје и остаје, очекујући нашу жртву у уметности, науци и свакодневной егзистенцији. Друштвени апсурд има своју техничко-историјску компоненту концептуализације а уметнички – културно разгранату и вредносно потврђену употребу аутореференцијалности и корисност директног извођења у нашој савремености. У том смислу, било би можда корисно размишљати о техничко-историјској компоненти, која апсурдност не узима као оперативни појам због тога што, уопштено, он нема никаквих практичних и употребних вредности али га, као што видимо, може створити, тако да га ипак на неки начин „изводи” и „производи”. Апсурд је тако директан и очигледан, само треба размишљати о начинима његовог „извођења” и испољавања, можда и о креативној замени улога које нам се намећу у таквом сценском извођењу. Он ће постојати и када ми нисмо у Бору, постојаће независно од нашег сазнања, као културноисторијска емперијска чињеница коју тек треба да откријемо. Постојаће као универзална категорија сада

већ глобалне илузије о напретку и могућности акумулације вредности без дељења. Постојаће, коначно, и тако што рачуна на нашу пасивност. Чекаће нас, дакле, и у будућности, не само у сећањима. Можда је управо то условило реакцију у виду концептуализације апсурда у уметности као могућег безинтересног приступа неком садржају који је упадљиво бесмислен и испразан, али претећи, стога изоловано неутрализован, ограђен као опасан, на крају и као критички добронамеран – само зато што је слабо разумљив и политички неупотребљив. Приметићемо да се такав однос према апсурду и апсурдности прелива на уметничке концептуализације бесмислености, па се она баш и не сматра посебно наративно вредном и употребљивом, осим у критичким закључцима, више као „збуњујући” него као конструктивни догађајни или естетски чинилац. Међутим, интегрално постављен у Бекетовим делима, на пример, апсурд и данас опстаје и ишчитава се као немушт, неизрецив или неименљив, авангардан, да не би био разоткривен као чист реализам, онакав „какав јесте” и као незаобилазан у безнадежном тражењу смисла или препознавању друштвених вредности презрених уметничких или сазнајних истина. И такав апсурд, као и рупа, у ствари, долази из будућности. У том смислу су и фотографије на таблама у овом броју *Бележнице* изабране с намером да прикажу нашу будућност – уместо да „окидају” сећање, оне треба да подстакну тренутну реакцију и активност утицаја на будућност.

Покушаћемо да апсурд и апсурдност у овом случају „применимо” у том безинтересном интегралном облику, са извесним сазнајним симпатијама према њему, и да га повежемо са историјски релевантним објектом локалне културе – рупом (Старим борским копом) и оним што она „садржи”, чиме се пуни, са оним што неко сматра да недостаје и апсурду и рупи, производњом још веће количине ничега, празнином која зјапи свакодневно и која се репродукује на њеним ободима и у њеној близини. У том смислу делује претећи то што се попуњава другим непотребним садржајима и што постепено нестаје на том месту, опстајући негде у близини. Посматраћемо апсурд и рупу као нашу физичку локацију и део животног простора. Својом величином и истрајношћу она парадоксално скрива и разоткрива систем репродукције капиталистичких односа, у којем је апсурд артифицијелни цивилизацијски објекат, а не појам или феномен, реторички алат, не филозофски концепт, нихилистички или егзистенцијалистички. Тако опредељен, није више условљен нашим сазнањем и сада постоји независно од нужности нашег сазнања, као и сви други објекти, само наизглед је саморазумљив и његова нужност постојања није у нашој свести, перцепцији или разумевању, већ у његовом безинтересном опстајању и постојању, које може да нас погоди и у које можемо да упаднемо. Апсурд као рупа и празнина, дакле, део је цивилизацијске заоставштине који најчешће опажамо, осећа-

(8.12.2020), preuzeto 20. 1. 2021, <https://www.danas.rs/drustvo/prikrivanje-podataka-o-zagadjenju-ekoloski-suicid-pod-patronatom-drzave/>. J. Subin, “Zagađeni vazduh odjednom postao ‘prihvatljiv’: Agencija za zaštitu životne sredine na svom sajtu promenila granične vrednosti”, *Novosti* (9.12.2020), preuzeto 20. 1. 2021, <https://www.novosti.rs/vesti/drustvo/942950/zagadjeni-vazduh-odjednom-postao-prihvatljiv-agencija-zastitu-zivotne-sredine-svom-sajtu-promenila-granicne-vrednosti>.

⁸ Смелост да се концепција текста води универализацијом проблема отворених копова мотивисана је и емотивно, открићем (2012) презентације о судбини рудника Пајн Поинта и истоименог насеља на северозападу Канаде, који је имао свој површински коп, настао експлоатацијом руде олова и цинка у периоду од 1952. до 1988. Видети: <https://pinepoint.nfb.ca/>.

⁹ Maršal Salins, *Zapadnjačka iluzija o ljudskoj prirodi : sa osvrtom na dugu istoriju hijerarhije, jednakosti i sublimacije anarhije na Zapadu i uporednim zapažanjima o drugačijim shvaćanjima ljudskog stanja* (Beograd: A. Goljanin, 2014), 19.

мо и напoкoн сазнајемо чулима, органима, „стомаком”, понекад, а у нашем случају и најчешће, „плућима”. Апсурд и рупа се на крају тако лако прожимају и мешају да стварају довољно празног простора за настајање локалног колектора за колективно несвесно – место сећања на пасивност и потискивање искустава, сазнања, прошлости и будућности у садашњости и нашој савремености. Та метафизика апсурда и реалитичност бесмилености безобзирне експлоатације природних ресурса дају нам наду да их макар можемо разумевати, док се хране нашим животима, нашим сећањима, нашем материјалном и нематеријалном културом. И, као што апсурд и рупа једу нас, пошто смо их, делом, створили, док можемо, грицнућемо мало и ми то велико ништа, питајући се: шта ћемо на крају добити када ту празнину и то велико ништа сравнимо са земљом? Да ли ћемо се напoкoн тиме заситити? Вероватно нећемо, јер она није више ни као таква наша, али ћемо засигурно добити као заоставштину прегршт сличних апсурда и рупа. Да ли се тиме очекује признање „логичке грешке” која принудно активира општи „ресет” да би се покренуо исти систем?

Покушај универализације је у темељу односа које проналазимо у концепцији илузије о „људској природи” као оној која тежи да покори или превлада природне услове животне средине. Можда је наведена представа о људској природи исувише огољена и похлепна, антропоцентрична, али надамо се да се може усвојити и као добра критичка позиција, коју свакако можете и психологизовати, доживети је као својеврсну адаптивну субјективистичку интерпретацију знатно озбиљнијих теоријских и реалних еколошких проблема који би се, можда, адекватније решавали са позиције екоцентричности. Међутим, с те позиције, апсурд би био невидљив.

Понекад је, не замерите, немогуће заузети дистанцу према теми када, условно речено, живите од ње; немогуће је одвојити се од себе и свог непосредног окружења, тако да ћемо можда коначно и у теоријском смислу истањити границе између природе и културе, више техничким поступком који има одређени циљ (аристотеловски *poiesis*).⁸ Људска природа коју овде разматрамо синтетизована је из опозиције природе и културе, карактеристичне за антропоцентричне западњачке културе, које теже покоравању природе и које се не могу мерити са другим културним традицијама по „презиру према човечанству, по том непрекидном скандалу људске похлепе”⁹. У том смислу, искуствено материјалистички приступ култури у глобалним токовима, поред нормативних закона тржишне економије, преузима и стратедије симболичких обележавања култура и територија (нпр. трагање за „културним језгром”, што је овде усвојено заједно са западњачком илузијом „људске природе”, која се упорно испољава према искоришћавању природних ресурса). Такви приступи односно теорије, поред оперативно-

функционалних улога почетака и краја технолошких процеса у реалним историјским контекстима, културама придају и симболична значења језгра или завичаја, са могућношћу измештања значења центра и периферије у односу на, на пример, искоришћеност животне средине. Таква испреплетаност реалних и симболичких функција глобалних токова нам омогућава, може се рећи, и механичко преузимање тог техничко-технолошког модела затварања циклуса исцрпљивања природних ресурса и измештања „културног језгра” приликом ове специфичне „производње локалности”¹⁰, у нашем случају више као сазнајног критичког модела представљања устаљености живота у девастираној средини палеоиндустријског пејзажа са рупама и јаловим пустошима као етнолошког терена, него као смисленог и одрживог или развојног културног, политичко-економског или еколошког концепта. Због тога са намером и по „обичају”, са извесним сазнајним еланом, мешамо проблем са методом, историјску материјалност са интерпретацијом тј. продукт површинске експлоатације руде (рупа) са изгледа извесним, историјски материјализованим поступком свођења на апсурд, иако би можда нека стимпанк футуристичка визија била прихватљивија ширем кругу заинтересованих. Надамо се да је свођење на апсурд филозофски и уметнички већ довољно утемељен поступак да бисмо могли рећи и да је сазнајно и релацијски „операбилан” на овом конкретном, борском случају.

Културна екологија нам у тој намери такође може помоћи, тако што ће нам обезбедити алате за детаљну анализу специфичности локалне културе, настале у интеракцији са индустријски окупираном и девастираном околином, не баш онако како је замишљена и примењена на премодерним традиционалним друштвима у „природној” средини, већ у „културно-историјски” реално индустријски-природној. Културна екологија је „хеуристички изум” антрополога Џулијана Стјуарда, којим се омогућава разумевање утицаја природне средине на културу односно откривање процеса прилагођавања – својеврсних адаптивних интеракција одређене културе и животне средине, у којој човек опстаје као „надоргански” чинилац културе који једнако утиче и на „нит живота у његовој укупности” и на себе самог.¹¹ Биолошке, физичке и културне одлике интеракција у одређеној животној средини обично су крајњи циљеви културно-еколошких истраживања, при чему културне обрасце не можемо изводити „генетски”, на основу биолошких објашњења, и додељивати им „органске” карактеристике, већ се мора прецизније одредити шта је основна јединица проучавања. У овом случају „живе рупе” или „материјализоване апсурдности”, то јесте проблематично, али је сазнајно изводљиво на конкретном примеру и терену. Ова основна јединица проучавања, хипотетички подложна синтетичком уопштавању девастације и експлоатације свог окружења у поменутој „технолошкој петљи”, у социјалној екологији је сведена на појам заједнице, за коју Џулијан Стјуард каже да је као појам

¹⁰ Ardžun Apaduraj, *Kultura i globalizacija* (Beograd: XX vek, 2011), 265–296.

¹¹ Džulijan Stjuard, *Teorija kulturne promene : metodologija višelinijske evolucije* (Beograd: BIGZ, 1981), 53–60.

¹² Isto, 56.

апстрактна и бесмислена!¹² Покушаћемо да разумемо ову изјаву на врло конкретан и надамо се сазнајно релевантан начин, тако што ћемо се трудити да одредимо да ли претпостављена заједница успева да оствари и сачува своје заједничке интересе, међу којима је најважнији живот у здравом окружењу. У конкретној ситуацији немара и бесмислености, морамо поставити питања која укључују и одлучујуће друштвено-политичке чиниоце одређеног стања. Да ли су ингеренције политичких представника усмерене ка заступању локалних јавних интереса и животним стандардима или су јавни интереси занемарени и заиста остављени биолошким одређењима културе пуког опстанка и преживљавања?

Трагаће за „универзалним законитостима”, у овом случају, односиће се пре свега на главну линију привредне делатности коју омогућава природна средина са својим богатствима и на несагледиве последице инвазивне индустријске експлоатације, док ћемо у „културно језгру” заснованом на превасходно таквом начину привређивања откривати његове посебне одлике и појаве – откривати га као културно језгро у технолошкој „петљи” експлоатације и девастације. Природни услови су свакако и физички, имају своја ограничења и границе до којих су искористиви, тако да и степен искоришћавања ресурса утиче на промене и развој тог „културног језгра”. Стога би било корисно разматрати важност историјских чинилаца кроз друштвено-економске формације, покушавајући да разумевамо степене политичких и идеолошких утицаја на саму животну средину, али и на свеобухватну културну специфичност тог „културног језгра”, насталу у тим испреплетаним процесима. Џулијан Стјуард је споменуто „културну екологију” поставио и као проблем и као метод¹³; тој теоријској поставци можемо додати још и интерпретативну дилему између „порекла” и „последика”, која инспирише критичку позицију разматрања постављене теме, доживљаја бесмислености искључиво економског и привредног детерминизма, инвазивних технологија експлоатације животне средине и доспевања у апсурдну ситуацију немогућности њене било какве рекултивације без даље девастације. Позиција са које разматрамо постављени проблем има дакле утемељење у нама савременој стварности, актуелизованој садашњости. Полемички разматрајући концепцију специфичних стваралачких „културних образаца” којима заправо култура утиче на средину, док је сама средина споредна и „неделатна”, са извесним опрезом долазимо до „културно прописаних начина” коришћења животне средине – до извесних нормативних ставова и вредности по којима „се целокупан образац технологије, коришћења земље, земљишне својине и друштвених обележја сматра у целини изведеним из културе”¹⁴. С обзиром на то да смо у уводу покушали да исцртамо искуствену линију од „рационалности” и нормативности до „ирационалности” и безобзирности експлоатисања животне средине, покушаћемо да уведемо и један облик сазнајног

¹³ Isto, 64.

¹⁴ Isto, 65.

„веровања” у могућност затварања технолошког циклуса враћањем у првобитно стање односно у могућност рекултивације девастираног земљишта као апсурдног процеса и ургентног позива на директно деловање у нашој савремености. Са друге стране, морамо се осврнути и на постојање пропуштене могућности конзервирања и заштите Старог борског копа као просторне целине и врло специфичног индустријског пејзажа у склопу индустријског наслеђа и рударске/радничке културе.¹⁵ Биће ипак немогуће приказати заиста импозантну технолошку и техничку повезаност у областима рударства и металургије, које су успеле да створе сасвим специфичну, по неким „моноиндустријску” структуру, али можда би се пре могло рећи – задивљујућу „друштвену екологију” и историју.

Пред нама је значајан јубилеј – стогодишњица постојања Старог борског копа.^{**} Покушајмо због тога да одржимо ведрину и полет према теми и у приступу овом значајном јубилеју, пре свега зато што смо навикли на све то, што желимо да јубилеј несебично поделимо са вама, очекујући да ипак дестилацијом кондензујемо његову сазнајну вредност и продискутујемо о почетку и овом јубилеју док још увек постоји.

** Од открића рудних налазишта и почетка њихове индустријске експлоатације у Бору до технолошки организоване површинске експлоатације руде протекло је безмало двадесет година. Првобитна технологија рударења, започета 1903. у Шистековом окну на Чока Дулкану, била је јамског типа и преовладала је све до периода реконструкције рудника након Првог светског рата. Од 1909. на Чока Дулкану почиње искључиво ручна експлоатација, скидањем првих површинских слојева тог рудног тела, који се нису могли бити откопати јамским радом. Површинска раскривања руде радила су се убрзо парним багерима, а први багер фирме „Koppel” уведен је у производњу 1915, тако да се тада први пут помињу и његови скромни учинци. Планирани и систематични припремни радови на површинском копу Чока Дулкан почели су 1922, а најстарији сачувани извештаји о раду и производњи су из 1923, док се прва производња из посебног површинског ревира бележи 1924. Прве организоване радове на раскривци рудног тела, по извештају из јула 1923, обављала су три парна багера, који се услед разрађивања и вулканског стеновитог земљишта кваре, али се механизација постепено прилагођава и набавља се нова. Радне етаже су прилагођаване технологији рада – бушења, утовара и транспорта углавном парним машинама: бушење бушилицама са компресорима, утовар – багерима, а транспорт – парним локомотивама са вагонетима. На почетку је раскривка била трошна, али се продубљивањем налазило на стене које су се разбијале експлозивом. Што се више иде у дубину, због функционисања транспортних и радних етажа, коп се непрестано шири. Како ископавање напредује по дубинским kotaма до извесног степена ископавана рудног тела, повећава се и проценат племенитих метала по тони, самим тим и исплативост експлоатације. Претпоставља се да су рудна поља (у извештајима обележена словима а, б, ц) повезана на нижим kotaма, тако да се у производњи комбинује јамска и површинска експлоатација. Пажљиво се планирају извозни колосеци, косине етажа и подграде раскопа, а јаловина са раскривке користи се као засипни материјал за јаму.

¹⁵ О индустријском наслеђу више у: Слободан Наумовић, „Ресурс од кључног значаја: индустријско наслеђе Бора виђено из перспективе индустријске археологије, етнологије рударства, политичке антропологије и визуелне антропологије”, у *Добро је за мишљење, али је комликовано за јело: недовољно јасни појмови и појаве нашег замишљања, шумачени из ула етнологије и антропологије*, пр. Д. Стојменовић, 75–111 (Бор: Народна библиотека Бор, 2013).

¹⁶ „Izveštaj za septembar 1924”, u *Površinski kop u Boru : 1923–1941.: arhivska građa* (Bor: Časopis „Bakar”, 1986), 35.

¹⁷ Isto, 51–55.

¹⁸ Isto, 141.

На котама које су неприступачне парним багерима откопавање се обавља „ручно”. Упоредо се обављају и истражни радови тако да се откривају нова лежишта Огашу попи, Тилва мика и Тилва рош, на која ће се проширити даља површинска експлоатација. Узорци златоносног кварца узетог на Тилва рошу указују на жилу која је имала 9 г злата по тони¹⁶ односно 12 г злата и 2,68 г бакра по тони (по следећем извештају за октобар 1924). Најчешћи проблеми у том периоду били су у вези са радном снагом, која је често обустављала и напуштала рад због тешких услова рада и незадовољства висином личних доходака, али и због временских услова током касне јесени и зиме, када су се парни багери, бушилице и ударни чекићи често залеђивали због кондензоване воде у цевима. У том почетном периоду, 1924. и 1925, од механизације на копу је радио пет парних багера (од којих су „Egie”, произвођача Viscugus Egie, и још три „Копела” били гусеничари, а пети је био карактеристичан по томе што се кретао шинама), три парна чекића X–70, парна локомотива са 40 вагона (од којих је било могуће користити само одређени број, најчешће десетак). Просечни радни учинак радника у једној смени био је 4,56 т материјала по раднику, док је, на пример, у априлу 1925. на копу произведено 6.668 т топиве руде, за коју је искоришћено 334 г експлозива по тони руде.¹⁷ Почетком тридесетих година површински коп се шири према истоку, ка рудшту Тилва мика и западу, према насељеној зони села Бор и колонији, тако да минирање и децентрације представљају све већи проблем. Током економске кризе тридесетих година XX века, значајнији губици се спречавају експлоатацијом рудног тела Тилва мика бр. 2¹⁸, које остварује добар принос руде. Због техничких (малих капацитета механизације) и финансијских проблема, обустављена је производња на површинском копу од 1935. до 1937, али се свакако планирао даљи рад чишћењем централног откопа и раскопима јаловине, репарира се механизација, планира се проширење копа и изграђује нова инфраструктура на површинском копу, инсталирају се нови колосеци и нови извозни пут „Свзница”. Нови циклуси радова на копу успешно су започети почетком 1938, али се убрзо, већ следеће године, због почетка Другог светског рата поново смањује производња, мада се не прекида са радом. Укупни приходи са површинског копа су око 10% од целокупне производње руде. Након окупације 14. априла 1940, током Другог светског рата, на површинском копу наставља се несметано са радом, док су други, углавном металуршки погони били оштећени минирањем. Окупатори знају да ће планском површинском експлоатацијом смањити трошкове производње руде, тако да је проширују и истражују нова рудна поља. Окупатори Немци 1942. пројектују нови коп на Тилва мики и поред Чока Дуљкана експлоатишу и Тилва рош. Да би постигли већу продуктивност на тешким пословима у руднику, отварају и радне логоре, у којима је током окупације био сталан прилив принудних радника не само са ових простора, већ и из Мађарске, Италије, Грчке, Пољске, тако да их је било од 10.000 до 12.000. Пред крај рата производња опада, тако да се пред крај 1944. поново обустављају радови на површинској експлоатацији. Током окупације, од 1941. до 1944. у Немачку је отпремљено 11.953 т анодног и 14.268 т катодног бакра, 6.375 т бакренца, 571, 5 т цементног муља, 5.340 т концентрата бакра и 59.175 т концентрата пирита, као и 2.094 кг злата, док су током повлачења однели још око 307 кг злата. (Кордић, 84) Након рата, Народна ослободилачка војска Југославије преузима Борске руднике и уводи своју принудну управу, која има задатак да обнови производњу. Највећи проблеми били су инфраструктурни и металуршки, док се производња руде обављала више јамском него површинском експлоатацијом. Планском привредом и увођењем петогодишњих планова 1947. постижу се значајни резултати, али се увиђају и озбиљнији недостацици у погледу савремене техничке опремељености и технолошких процеса. Упоредо се развијају и јамска и површинска експлоатација. Започиње се изградња нове свознице 1949,

на западној страни Тилва мике, која ће почети да ради 1953. и биће у функцији све до 1972. У јуну 1950. усвојеним *Законом о управљању државним привредним предузећима*, управљање се поверава радничким саветима (централни и погонски) и управним одборима, који су се бирали на годину дана. Током Прве фазе реконструкције и изградње рудника, од 1954. до 1961. највећи проблеми били су са новом планираном раскривком и досецањем веће дубине на рудном телу Тилва рош. Проширивањем површинског копа, због физичких и механичких особина земљишта, показало се да су неопходни мањи завршни углови од планираних, тако да су спроведени реконструкција и проширење. Нови план експлоатације и пројекат површинског копа припремљен је 1957. и њиме се прелази са брдског типа копа на дубински, зато што се ниво ископавања спустио испод нивоа тока Борске реке (која је била на коти 325 м). Тим пројектом предвиђа се и обнова механизације већег капацитета, која није текла по плану: од 20 камиона стиже само 6, а од 3 наручена багера стиже само један. Скоро иста ситуација је и са бушилицима, тако да је раскривка значајно заостајала у односу на ону која је предвиђена планом, али је и поред тога продуктивност рада порасла за 16%, због специфичне организације Покрета за високу продуктивност рада односно ударништва. По завршетку те Прве фазе ипак се постижу жељени резултати и у року се отварају планирани инфраструктурни индустријски објекти и борско, мајданпечко и праховско предузеће се интегришу у јединствену организацију Рударско-топионичарски басен Бор. Друга фаза реконструкције и изградње рудника (1965–1974) била је фаза проширења и развоја, а поред привредних инвестиција подразумевала је и важне инфраструктурне и непривредне инвестиције. По том плану, површински коп је представљао значајну, стратешку производну јединицу, која је требало да повећа производњу руде са 2,5 милиона на 3,5 милиона тона руде годишње, док је површинском експлоатацијом требало да се годишње произведе 2,5 милиона тона руде. Према главном пројекту проширења површинског копа усвојеном 1966, планирало се проширење копа на рудно тело Тилва рош и даље према северу до коте -35 м. У том периоду се и железнички транспорт руде замењује камионским, који је повећао транспортне капацитете и продуктивност. У односу на „Прву фазу”, ова „Друга фаза” је успешно започета добијањем нове механизације, неопходне за радове на даљој раскривци (камиони, багери, грејдери, ваљци, бушилице и др.), која је пред крај ове фазе већ дотрајала. Планирани приноси руде са површинског копа се не остварују услед честих кварова и спорог пристизања нове механизације, као и због све мањег садржаја бакра у руди. Због тога је требало ископати много више руде и уклонити више раскривке, тако да је са повећањем дубине површинске експлоатације, повећаван и ризик од стварања одрона и клизишта. „Борски површински коп био је тада један од најдубљих у свету, а његове етаже, због велике искошености биле су сужене, стрме и нестабилне.”¹⁹ Због све чешћих одроњавања обустављала се и производња, а клизишта у зони рудних поља су представљала посебан проблем, тако да се већ тада и у таквим условима преиспитују даље перспективе површинске експлоатације. Усваја се нови инвестициони програм за период 1976–1984. Процене и прогнозе у инвестиционим програмима, засноване на континуираним истражним радовима, сада су већ знатно тачније захваљујући раду научне установе јединствене на овим просторима – Институту за бакар (основан 1962), тако да се и процене радног века рудника константно продужавају, али захтевају и нове инвестиционе циклусе. Продуктивности је једнако допринио и Технички факултет у Бору (основан 1961), који је обезбеђивао научне и стручне кадрове. У том периоду се предвиђало да ће површинска експлоатација бити исплатива до 1988, после чега би се прешло на јамску производњу. У другој половини седамдесетих година у производњу се уводе и нови типови транспортних камиона великих капацитета „Dart

¹⁹ Rade Kojdić, *Otkriće i eksploatacija borskog ležišta bakra* (Bor: Rudarsko-topioničarski basen Bor, Institut za bakar, 1999), 110.

²⁰ Isto, 113–115.

²¹ Isto, 115

²² Каргонаути су део реализованог пројекта Логистички свет: инфраструктура, софтвер, радна снага (Logistical Worlds Infrastructure, Software, Labour), заснованог на сазнањима до којих се дошло проучавањем улоге Кине у процесима глобализације кроз анализу инфраструктурних интервенција на Новом путу свиле. Каргонаути су представљени у склопу видео-игре, а крајње поједностављено речено, чине логистичку радну снагу у капиталистичком систему, која се појављује на „интерфејсу између инфраструктуре, софтверских протокола и дизајна”. Конструисани су на основу модела рада у великим лукама, страте-

105” и „Unit Rig 120”. Новим циклусом је планирано довршавање система за одводњавање и пуњење, који су били планирани раније, али и проширење радова на северној страни копа, набавка нове механизације са већим капацитетима транспорта и запошљавање нова 934 извршиоца. Планирана дубинска копа била је на –35 м, док је планирана годишња производња руде износила 4 милиона тона, што је подразумевало и додатних 50 милиона кубних метара раскривке. Међутим, приликом реализације овог производног и инвестиционог циклуса, било је доста непредвиђених тешкоћа, од којих је најзначајнија све мањи садржај бакра у руди, тако да у том циклусу површински коп улази у завршну фазу експлоатације. Са повећањем дубине ископавања, повећавала се и сливна површина, коју су пратила клизишта. Санирање тих клизишта захтевало је додатно ангажовање људства и опреме на рашчишћавању одрона. Све чешће су и штете од поплава, које су пуниле дно копа, а то је проузроковало и додатне тешкоће у јамским ископима испод копа, тако да је сливање воде и муља све чешће потапало јамске тунеле.²⁰ Санације тих поплава су скоро увек трајале дуже него што је планирано, тако да су представљале озбиљан проблем. Осамдесетих година XX века, због проширења површинског копа, „предстојало је измештање сервисног окна, купатила и других објеката из старог јамског дворишта, као и постављање нових инсталација за електричну енергију. Због ширења копа било је планирано исељење 420 домаћинстава, за које је требало обезбедити нове станове и пратеће комуналне објекте.”²¹ Упркос свему, биланс те фазе на површинском копу био је само за 10% мањи од планираног. Приноси експлоатације борског копа су, дакле, све мањи али се производња ипак одржава, док се упоредо планирају и отварају нови рудници у Великом Кривељу и Церову, који су погодни за површинску експлоатацију. Деведесетих година XX века производња се са повећаним ризицима све теже одвија. Производња на копу је из године у годину била све мања: 1991 – 2.202.045 тона, 1992 – 1.152.081 тона и 1993 – 213.597 тона руде. На Борском копу се производња обуставља крајем 1993. а механизација се премешта у нови рудник „Церово”. Површинска експлоатација се дакле даље наставља у новим оближњим рудницима „Велики Кривељ” и „Церово”.

Није уобичајено да се текст којим се тежи досезању неког сазнања започиње *памфлетним* сањем, али је свакако практично и послужиће искреној и отвореној намери да одмах сазнате са чиме ћете се сустрести уколико наставите да читате, или вам просто омогућава одустајање од даљег читања након оваквог увода.

Да бисмо доследно извели бесмисленост процесуалности и извођења некаквог искуственог закључка, мораћемо да сачекамо следећи број *Бележнице* и остатак текста, а до те блиске будућности и проживети то сада, зато што – уколико покушамо да поновимо овај експеримент са истим „састојцима” и другачијим уводом – вероватно нећемо добити исте резултате. Мораћемо, дакле, сасвим је извесно, после тако инспирисаног уводног текста, наставити истраживање другим, конкретнијим методама, анализом историјских извора, дескрипцијом техничких и технолошких знања, визуелизацијом и дескрипцијом стања и „терена”, поткрепљивањем постојећих сазнања искуствима и сећањима локалног становништва прикупљеним интервјуима и анкетама, као и неким једва досегнутим теоријским спекулацијама.

Други разлог *џамфлейџања* је тај што је немогуће заузети неутралну и дистанцирану позицију када је главна тема, у ствари, директно испреплетена са личним и професионалним -учешћем и скорашњом локалном „ренесансном” културом и политиком у палео- и постиндустријском, посткапиталистичком/неофеудалном и неоколонијалном душтвеном, превасходно привредно–тржишном систему. Трећи разлог је тај што је све то сада увезано са глобално актуелном ситуацијом на „Новом путу свиле”, због које смо тему намерно предочили као универзалну, због њених геополитичких сазнајних вредности, „производње локација” и нових „суседа”. Опет, у том контексту, врло смо инспирисани поступком „свођења на апсурд” и скривеним прижељкивањем да на том путу Бор заузме некадашњу, ренесансну позицију Венеције, у којој ћемо се бранити од поплава јаловином, а до индустријских хала и постројења (као до локалних знаменитости, задужбина, храмова и тргова) долазити уским улицицама са контејнерима за становање радника и „каргонаута”,²² док ће се објекти из периода социјалистичке изградње посматрати као реликти барока²³, до којих ће вас водити нова развијена услужна делатност незапосленог локалног становништва, које ће вас дочекивати на аеродрому, железничкој или аутобуској станици. Да ли заиста имамо права и снаге да замислимо ретроградну периодизацију која би нас из „социјалистичког барока” транзицијом водила у ренесансу²⁴, а из ренесансе у феудализам? Тако би, можда, изгледала визура наше заједничке будућности са нашим пријатељима са истока, којима смо ми најзападнија тачка, уколико је усвојимо и проишемо као такву локацију, док нашим пријатељима са запада, сасвим је извесно, одговара да имају већ створену блиску периферију, у којој ће и они препознавати некакав изоловани претећи апсурд као „празни означитељ”, којем могу додељивати различите улоге, по својим потребама, као што и ми сами, између осталог, додељујемо слична значења нашој блиској периферији, о којој овде говоримо. Ипак се не може одолети изазову усвајања и додељивања улога у таквим „клизавим” друштвеним представама. Колико је сада ту проблематична мотивацијска позиција издржљивости или очекивања „навиклости” на све то? Како изгледа тај друштвени профил са таквим карактером?

Изреченом ретроградном периодизацијом се не прижељкује селекција читалаца и потрага за истомисљеницима, али вас то свакако, надамо се, провоцира да искритикујете овакав приступ и извлачи из вас опаску: па, то „нема смисла”. То ће дакле бити и предмет и тема – бесмисленост мегаломаније и непоштовања нормираних и симболичких граница, основних начела очувања сећања, јавних добара и заштите животне средине. Прелажење нормативних и симболичких граница издржљивости друштва и природе је овде кључно, тако да ћемо покушати да их пређемо самим позиционирањем и производњом такве, можда нове локације, истражи-

шким локацијама на Новом путу свиле: Пиреј, Валпараисо и Калката. Више на: <https://logisticalworlds.org/concepts>, посећено 12. 2. 2021; вид. и: „Cargonauts”, <https://cargonauts.net/about/>; о пројекту у: *Logistical Worlds: Infrastructure, Software, Labour* (Novembre 1, 2014), преузето 18. 1. 2021, https://logisticalworlds.org/wp-content/uploads/2015/04/535_UWS_Logistical-Worlds-digest-2014-v10-WEB.pdf

²³ Историчар уметности Бранислав Јаковљевић у својој књизи *Уметности одлуке* примењује и разрађује концепцију „социјалистичког барока” (Бранислав Јаковљевић, *Уметност одлуке: performans i samoupravljanje u Jugoslaviji, 1945-91.* (Београд: Orionart, 2019), 85, 150):

²⁴ Deana Jovanović, *Bor Forward >> Zamisljanje budućnosti* (Бор: Narodna biblioteka Бор, 2013).

- ²⁵ Marina Simić, „On the Borders with Culture: or who are the ‘Green’ Natives”, *Гласник Етнoграфскої инстiтyтy САНУ* год. 62, бр. 1 (2014): 87–98, доступно и на: <http://www.ei.sanu.ac.rs/index.php/gei/article/view/332/273>.
- ²⁶ Драган Стојменовић, нав. дело, 11–41.

вачког терена или места за живот. У том смислу, можда ће бити корисна још једна изoштrena разлика између природе и културе, која је са друге стране (у односу на антрополошку симболичку универзализацију), као политички концепт још увек употребљива и примењена у програмским актима еколошких невладиних организација којима се бавила Марина Симић²⁵. У тим програмским актима су наглашене границе у смислу да премодерна или неиндустријска друштва поседују „примитивну еколошку мудрост” и, условно речено, органску везу са природом, која их покреће на борбу за њено очување и одрживост. У нашем случају то заoштраване граница се такође „преузима” са позиције „надмодерне” културе, неoколонијалне, палео- и постиндустријске културе Бора, као и хипотетички постављене „аутопоетичне” концепције урођеника „неместа”, којима је палео- и постиндустријско окружење већ „природно”, који би вероватно безуспешно покушавали да Стари борски коп разумеју у кључу локалног културног наслеђа – прецизније одређеног концепцијама „радничке културе и индустријског наслеђа”²⁶. У том смислу, сáм аутор лицемерно проговара са позиције библиотекара и приписује себи улогу активног урођеника, а у ствари је некакав „шраф” у механизму јавних политика, које покушава да критикује „изнутра”. Намера је, дакле, можда лицемерна, али је мисаоно и добронамерно самокритична и критичка, усклађена са временом у којем живимо, и зато је слободно можемо сматрати наметањем нативне „саморазумљивости” стомаком и плућима, а не мозгом, очигледно без „политичких коректности”. А фразирање у наслову, означено наводницима, „у сусрет”, иронично нам испоручује будући „јубилеј” са историјском важношћу, који би некако да се избегне, нарочито у оваквом „универзалистичком” и „историјски еволутивном” контексту који је управо предочен и који нам, вероватно, заслужено следи.

На крају се, ето, можда са извесним разочарањем, разоткрива цео поступак свођења на апсурд као форму нарације која нас, као у причи о „клин - чорби”, заводи да ни од чега направимо нешто. Као да нас је сáм изненадни гост водио да ипак пронађемо све остале састојке за чорбу и на крају само извадимо „клин” и добијемо готово јело, што је вероватно у основи сваког интерпретативног наративног поступка. Сити поједеног времена које је, парадоксално, у доба пандемије и изолованости, када живот какав познајемо очигледно неће трајати још дуго, родило толико обилно да смо на концу успели везати чвор и закрпити рупу на празном лонцу који нам, на крају, ипак остаје.

ЛИТЕРАТУРА

Apaduraj, Ardžun. *Kultura i globalizacija*. Beograd: XX vek, 2011.

Избор бележнице

Ана Коларић, Универзитет у Београду – Филолошки факултет

Женски покрет (1920–1938): библиографија

Библиографија часописа *Женски покрет*, ауторки Јованке Пољак и Оливере Иванове, изашла је у едицији Историја српске књижевне периодике Института за књижевност и уметност у Београду. Повод за објављивање ове библиографије било је обележавање стогодишњице покретања часописа *Женски покрет*, првог у целини феминистичког часописа на југословенском простору. Публикацију *Женски покрет (1920–1938): библиографија*, која се састоји од уводне студије Јелене Милинковић и Жарке Свирчев, те библиографије часописа којој претходи предговор Јованке Пољак и Оливере Иванове, уредила је Јелена Милинковић.

Истраживања женске и феминистичке периодике започета у радовима Слободанке Пековић на Институту за књижевност и уметност у Београду још осамдесетих година 20. века, а настављена у двехиљадитим у радовима млађих истраживачица, како у оквиру пројекта на Институту (Улога српске периодике у формирању књижевних, културних и националних образаца) тако и у оквиру пројекта на Филолошком факултету (Књиженство: историја и теорија женске књижевности на српском језику до 1915. године), оцртавају шири теоријски, методолош-

ки, те образовно-педагошки контекст у ком се појављује библиографија *Женског покрета*.

Библиографија часописа *Женски покрет* представља један сегмент у оквиру пројекта Женски покрет 2020, који је, поред објављивања библиографије, обухватио и дигитализацију часописа *Женски покрет*, као и организовање научног скупа о овом часопису у октобру 2020. године. Пројекат Женски покрет има своју интернет страницу¹, на којој се налазе: дигитализовани бројеви часописа, библиографија часописа у pdf формату (будући да је библиографија најпре објављена као штампано издање), илустрације (насловне странице и илустрације из часописа), постојећи секундарни извори о часопису (текстови у pdf формату и линкови који воде ка текстовима објављеним у електронским часописима), обавештење о међународној научној конференцији (октобар 2020) у целини посвећеној овом часопису, као и програм конференције и књига сажетака, те одељци „галерија” и „новости”, у оквиру којих се прате актуелна дешавања у вези са пројектом и часописом. На трагу сличних пројеката, попут научноистраживачке и образовне платформе *Modernist Journals Project*², пројекат Женски покрет 2020 нуди модел за система-

¹ <https://www.zenskipokret.org/>

² <https://modjourn.org/>

тично и одговорно проучавање домаће (женске и феминистичке) периодике: видљивост, доступност, критички апарат. У том смислу, овај пројекат може да послужи као узор за дигитализацију других (женских и феминистичких) часописа на српском језику.

Јелена Милинковић и Жарка Свирчев у уводној студији истичу разлоге за објављивање библиографије *Женској њокреји*, указујући на научноистраживачку и друштвену релевантност тог чина: систематизована и потпуна библиографија часописа треба да подстакне и омогући темељно научно истраживање, али и да подигне видљивост и доступност овог часописа у широј јавности. Феминистичко знање које је *Женски њокреј* производио у међуратном периоду представља важан део женске односно родне историје, али и културне историје уопште која се проучава у оквиру образовних програма на факултетима друштвене и хуманистичке оријентације. Уколико то знање није видљиво и доступно, јавља се могућност да у образовном процесу буде маргинализовано или заборављено.

Поред тога што публикација пружа детаљну личну карту и библиографију часописа *Женски њокреј*, ауторке уводне студије указују на контекст у ком је часопис покренут, кључне проблеме и теме које је обрађивао, као и на везу *Женској њокреји* са недавном прошлостју, односно мировним активизмом из 90-их година двадесетог века, те

садашњим тренутком. У том смислу, Јелена Милинковић и Жарка Свирчев истичу национални и трансационални аспект часописа (иако фокусиране на проблеме унутар локалне заједнице, уреднице и сараднице *Женској њокреји* биле су свесне значаја интернационалног женског покрета, те су градиле везе са феминисткињама широм света), као и увођење идеологеме „нове жене” посредством приказа превода студије о „новој жени” Александре Колонтај, социјалистичке и комунистичке.

С обзиром на то да библиографија *Женској њокреји* излази у едицији фокусираној на књижевну периодику, ауторке уводне студије скрећу пажњу на објављивање књижевних прилога (женске књижевности) и књижевне критике (феминистичке критике) у овом часопису. Тај чин је од пресудног значаја за промишљање и реконцептуализацију историје (српске) књижевности, посебно у оквиру образовних програма усмерених на проучавање – пре свега или искључиво – српске књижевности, пошто се често не узимају у обзир релевантне чињенице о књижевницама и критичаркама из прошлости.

Женски њокреј (1920–1938): библиографија, као и пројекат Женски покрет 2020, могу се видети као савремена реализација феминистичких упутстава из текста „Значај и потреба листа” Катарине Богдановић, објављеног у првом броју часописа 1920. године: дужност (да се жена еманципује), од-

Избор Бележнице _____

говорност (за динамику процеса еманципације), иницијатива (да се покрене тај процес) и солидарност (односно, удруживање са другим женама сличних настојања). Када је реч о женском и феминистичком знању, исти савети важе и данас, а односе се пре свега на

жене запослене у научним и образовним институцијама, местима производње, легитимизације и дисеминације знања. Објављивање публикације *Женски њокреї* (1920–1938): *библиографија* представља добар пример за то.

Весна Тешовић, Народна библиотека Бор

Чувари баштине

(Наташа Стоиљковски, Предраг Јерemiћ: *Кашалої сїарих и рейких књиїа Градске народне библиоїеке „Жарко Зрењанин”, Зрењанин, 2020*)

Кроз историју, јавне библиотеке су представљале јавно лице локалне управе. Зрењанин је град са дугом и богатом историјом, а догађаји из завичајне историје имали су пресудан утицај и на формирање градске библиотеке и њених фодова. Од кад је крајем 18. века Велики Бечкерек административном реформом Хабзбуршке монархије постао центар жупаније, створени су услови за културни напредак града. Већ од 1837, када је основана Касина – грађанска читаоница, па у наредних десет година, становници су добили и књижару и гимназију са библиотеком и штампарију. Требало је да прође још десет година па да Бечкерек добије и прве градске новине и прву књигу на српском језику *Србско-народни великобечкеречки календар за јодину 1858*. Одмах по ослобођењу, 1944, формирана је Градска народна библиотека и у њу су се слиле књиге из разних предратних установа и удружења, али и различитих послератних конфискација (1.000 књига из антикварнице „Планета”). Зато не изненађују богате збирке старе и ретке књиге које се чувају у Градској народној библиотеци „Жар-

ко Зрењанин” и вредни и савесни појединци окупљени под кровом зрењанинске библиотеке, који својим радом доказују да се књигом гради како индивидуални тако и колективни идентитет.

Својеврсни допринос изградњи идентитета представља и публикација *Кашалої сїарих и рейких књиїа Градске народне библиоїеке „Жарко Зрењанин”* (Зрењанин, 2020), чији су аутори дипломирани библиотекарки Наташа Стоиљковски и Предраг Јерemiћ.

Пред читаоцем је невелика публикација дизајнирана с мером и укусом, и на начин који доприноси „ароми” старог. Тврдо укорењених и прошивених 117 страна пуног колора на кунстдруку, својим ликовним решењем подражавају текстуру и боју старог папира. Занимљиви формат (17 x 24 цм) формом подсећа на стари албум за фотографије. А читалац ће се уверити да се у овом „албуму” и налазе фотографије – насловних страна старих књига и илустрације и вињете преузете из Збирке старих књига, али и још много тога.

Кашалої сїарих књиїа, поред Доситејево посвете и „Речи аутора” на почетку, садржи

каталожке описе 79 јединица, који су организовани у два дела: *Каталоги књига (1801–1867)* и *Књига на немачком језику 16. век*. Уз сваку описану јединицу дата је фотографија насловне стране, а тамо где је могло и фотографија аутора или неки други детаљ из саме књиге. У свему су се пратила правила Међународног библиографског стандарда за опис старих књига ISBD(A). Аутори су се определили да јединице унутар каталога организују по азбучном реду, опис је рађен писмом публикације и поред општих напомена садржи и податке о особености самог примерка. Наводе се и подаци о томе шта у конкретном примерку недостаје, која су оштећења. Цитирају се посвете, потписи, печати, што свакој публикацији истиче идентитет а истовремено говори о културолошком богатству и духовној дубини тадашњих Бечкеречана. Описује се повез, казује се начин набавке. Кад смо код овог последњег, најчешће ћемо прочитати да нема података о начину набавке, или да је публикација поклон било појединца, било установе. Међутим, открићемо да је неколико публикација очигледно спасено јер су купљене од предузећа „Отпад” што ненаметљиво, али довољно гласно сведочи о трновитом путу књиге и ванредној агилности библиотекара.

Читаоцу ће потрагу за информацијом у *Каталогу* олакшати и постојање шест регистара: ауторски, по насловима, хронолошки,

личних имена у записима и печатима, сигнатура, преглед печата на књигама.

У уводној „речи” аутори подсећају на „један од најважнијих и обавезујућих задатака у библиотекама”, који су регулисани Законом о старој и реткој библиотечкој грађи (Сл. гласник РС бр. 52/2011) и указују на неке важне историјске периоде који су утицали на формирање културолошког профила локалне заједнице и библиотеке. С нескривеним поносом указују на најстарију књигу коју библиотека поседује, која је палеотип и припада категорији културног добра од изузетног значаја (*Хроника свештске историје* Себастиана Франка штампана у Улму 1543) и то је једина публикација на страном језику која се нашла у каталогу. Истичу и најстарију књигу на српском језику – *Апискинд и Напшалија* Атанасија Стојковића, која је штампана у Будиму 1801. Међутим, професионални приступ Наташе Стојиљковски и Предрага Јеремића зачињен је огромном људском пажњом, љубављу и поштовањем не само према артефакту који описују, већ и према онима који су се раније бавили старом и ретком књигом у зрењанинској библиотеци, почев од колегинице Душице Цвејић, која је и формирала овај фонд, до колега који су им помагали да *Каталоги старих књига* има овакв квалитет.

Каталоги старих књига јесте део завршне фазе Пројекта заштите старе и ретке књи-

ге који ГНБ „Жарко Зрењанин” континуирано реализује последње четири године (од 2016). У сарадњи са Одељењем старе и ретке књиге и легата и Одељењем заштите публикација Библиотеке Матице српске, а уз финансијску помоћ Министарства културе и информисања, конзервисана је и рестаурисана читава збирка.

Пронашавши своје место у фондови-

ма јавних библиотека широм Србије, овај *Катало* чини да „скривено благо” зрењанинске библиотеке постане видљивије и доступније заинтересованим читаоцима. Нама преостаје да им пожелимо срећан рад на планираним пословима дигитализације збирке старих и ретких књига и израде каталога старих књига које се чувају у осталим установама културе у Зрењанину.

Ирена Зечевић, Библиотека Матице српске, Нови Сад
Александар Радовић, Библиотека Матице српске, Нови Сад

Крушевачка културна бројаница

Поводом 37. броја *Савремене библиотеке*

Од „Билтена Заједнице библиотека општине Крушевац” из 1978. године, преко *Годишњака Народне библиотеке Крушевац* пет година касније, до *Савремене библиотеке*, која је под садашњим називом покренута 1986. године, ниже се културна бројаница највећег града Расинског округа. Данас је стручно гласило у издању Народне библиотеке Крушевац модерно дизајниран часопис из области библиотечко-информационе делатности са сталним рубрикама (Токови, Из наше библиотеке, Завичајна мрежа, Трезор, Прикази, Калимахови настављачи, Догађања) и отворен за сарадњу стручњацима из земље и иностранства. Часопис излази једном годишње под уредништвом Милице Стевановић, а пред читаоцима је 37. број *Савремене библиотеке*.

Пандемија изазвана новим вирусом короне знатно је утицала на културу и рад културних институција код нас и у свету. О промени начина библиотечког пословања у новонасталим ситуацијама и прилагођавању кроз проналажење адекватних решења, ауторским текстом „Библиотеке у доба коро-

не” Даниела Скоковић започиње рубрику „Токови”. Као примере добре праксе наводи Ифлу као водећу међународну струковну асоцијацију, која је преко мејлинг-листе и друштвених медија пружала неопходне информације, уз њихово редовно ажурирање и допуњавање. Многе библиотеке код нас и свету су у оквиру својих дечјих одељења организовале онлајн читања и причања прича за најмлађе, док је Конгресна библиотека у САД-у одржавала онлајн разговоре са писцима. Међу библиотекама које су учествовале у „пандемијским условима” је Национална библиотека Француске, која је организовала виртуелне изложбе, а значајне активности је забележила и Јавна библиотека у Њујорку. Ауторка наводи примере добре праксе и код нас, почевши од Библиотеке града Београда, Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” у Чачку, Градске библиотеке Новог Сада до других библиотека широм земље које су својим креативним способностима у специфичним условима биле на висини задатка и у служби својих корисника.

У истој рубрици Ајхан Туглу прилаже рад под називом „Народна библиотека у „Председничкој палати“. Осврћући се на историјат библиотекарства у Турској, почевши од библиотеке у палати Чанкај, Ататуркове библиотеке и државне Председничке библиотеке, о којој је у овом тексту реч, представља њене фондове, смештајне капацитете, изложбене просторе и разне делатности, дајући комплетну слику ове националне библиотеке.

Да библиотеке могу да плене својом лепотом и једноставношћу и када нису смештене у монументалним грађевинама и вишемилионским градовима уверава нас у рубрици „Токови“ Јованка Козловачки Дамјанов текстом „Четири кинеске библиотеке на необичним местима или Прича о нади“. Илуструјући своје тврдње, ауторка најпре представља „Библиотеку са погледом или најусамљенију библиотеку на свету“, минималистичку бетонску зграду на обали Бохајског мора, ауторско дело архитекте Гонга Донга, препознатљиву по хармонији архитектуре и пејзажа. „Библиотека међу облацима“ смештена је у провинцији Џеђанг. Постављена на високим дрвеним стубовима, сва у прозору, уз природно осветљење прати и традиционалан начин градње тог краја. Још једна у низу ових драгуља је и „Библиотека и хотел“, која се налази у руралном подручју, смештена је у провинцији Џеђанг. Топлини унутрашњег простора свакако доприноси намештај од природних материјала и унутрашње

степенице налик на планинске стазе, па такв пријатан амбијент позитивно утиче да се у њој корисници опусте и уживају. „Библиотека од пружа“ изграђена је 2011. ентузијазмом младог архитекте Лија Ксиаодонга, а налази се на два сата од Пекинга. Мотив пружа доминира архитектонским решењем библиотеке, а књижни фонд се попуњава поклонима посетилаца из читавог света.

„Истраживање и опис српских рукописних књига у иностраним збиркама према пројекту Библиотеке Српске патријаршије“ текст је Душице Грбић, археографа саветника у Библиотеци Матице српске. У тексту су сумирани резултати дугогодишњег пројекта који је, уз благослов Светог архијерејског Синода Српске православне цркве, покренут са циљем евидентирања српских рукописа у иностраним културним средиштима. У тренутку када је ауторка писала текст за *Савремену библиотеку*, као резултат досадашњег рада у издању Библиотеке Српске патријаршије, објављена су два каталога рукописних књига – *Српске рукописне књиге у Чешкој* (аутори Ирена Шпадијер, Владан Тријић, Зоран Ракић и Зоран Ранковић, Београд, 2015) и *Српске рукописне књиге у Словачкој* (аутори Зоран Ранковић и Бранислав Тодић, Београд, 2016), као и публикација *Српске рукописне књиге у Мађарској: илустрације и илустрачки албум* (приредио Зоран Ранковић, Београд, 2018), а при крају је била и припрема за штампу каталога Ср-

¹ Душица Грбић, „Истраживање и опис српских рукописних књига у иностраним збиркама према пројекту Библиотеке Српске патријаршије“, *Савремена библиотека*, бр. 37 (2020): 17. Публикација у међувремену изашла из штампе (COBISS.SR-ID 273906956).

йске рукописне књије у Мађарској – пише Душица Грбић¹, уз напомену да су завршена и истраживања српских рукописа у Аустрији (преко 160), Швајцарској (3), Пољској (7) и Француској (14).

Последњи у рубрици „Токови” је текст Соње Вељковић „Библионет 2020”, у којем је представљен Четрнаести стручно-научни скуп Заједнице матичних библиотека, одржан од 1. до 3. октобра 2020. у Народној библиотеци „Бора Станковић” у Врању, под радним називом „Сарадња и партнерства: креирање нове заједничке визије за библиотеке”. Вељковић је указала на квалитетне теме и радове који су представљени на овом скупу у пандемијским условима и заједничку жељу свих учесника за даљим успешним пројектима, сарадњама и партнерствима установа културе у земљи и окружењу.

Први у рубрици „Кроз наше библиотеке” је текст Светлане Вистаћ под називом „Библиотека Југословенске кинотеке”, а прати историјску нит развоја овог националног споменика културе. Зграда у којој се данас налази Југословенска кинотека подигнута је 1846. године, а некада је била седиште Београдске општине. Хронологију развоја Југословенске кинотеке и њене библиотеке представила је Вистаћ до данашњих дана, уз евиденцију фондова и корисничких услуга, те подсећање да је ова установа главна музејска и архивска институција Србије за филм и кинематографију.

„Нека се врти Чигра!”, поручује Даниела Скоковић, преносећи нам своја драгоцене искустава током двомесечног усавршавања у Међународној библиотеци за децу и младе у Минхену, из којих се изнедрила идеја о афирмацији и популаризацији сликовница и литературе за најмлађу популацију и код нас, а реализовала на Међународном фестивалу сликовница *Чиџра*, под покровитељством Народне библиотеке Пожега.

Укључивање шабачке библиотеке у процес дигитализације документује текст „Реч-две о дигитализацији у Библиотеци шабачкој” Небојше Цвејића. Аутор наглашава да је процес дигитализације покренут 2004. године, када се најпре дигитализовала грађа завичајног фонда: монографске публикације завичајних стваралаца, локална периодика и стара књига, чиме је путем *Дијшталне библиотеке* дигитализована грађа постала видљива и доступна корисницима.

„Заштита културног наслеђа кроз призму јагодинске библиотеке” заједнички је рад Сузане Танасијевић и Наде Димитријевић у рубрици „Кроз наше библиотеке”, којим презентују два важна пројекта јагодинске библиотеке: „Оживљавање прошлости за будућност – старе рукописне и штампане књиге на територији Поморавског округа” и „Презервација старих црквених и богослужбених књига на територији Архијерејског намесништва беличког”. По речима ауторки, пројекти су реализовани уз помоћ Мини-

старства културе и информисања РС и имали су за циљ да библиотеку представе као важан фактор у очувању, заштити, презервацији и промоцији старе и ретке рукописне и штампане црквене књиге.

Радам „Прилози за крушевачку библиографију”, Снежана Б. Ненезић заокружује рубрику „Кроз наше библиотеке”, а чине га 102 по азбучном редоследу поређане библиографске јединице издавачко-штампарске продукције Крушевца у 2019. години.

О Жичком сабору библиотекара, у рубрици „Завичајна мрежа”, говори истоимени текст Љубице Петковић, који подсећа на стручни скуп одржан у Народној библиотеци „Стефан Првовенчани” у Краљеву, 6. и 7. октобра 2020. године, под радним називом „Сарадња јавних библиотека са библиотекама традиционалних цркава и верских заједница”. Коментаришући излагања на овом стручном скупу, Петковић закључује да је сарадња јавних библиотека и традиционалних верских заједница неопходна, будући да су на заједничком задатку, а то је очување националне и верске баштине.

Ирена Зечевић и Александар Радовић су у рубрици „Трезор” приложили текст под називом „Лазар Хребењановић у Посебним збиркама Библиотеке Матице српске”. Књижном и некњижном грађом и изворима из Посебних збирки Библиотеке Матице српске, аутори су кроз историјске чињенице оживели историјски и митски лик кне-

за Лазара. Такође су одабраним примерима представили грађу о кнезу Лазару и Косовском боју у фондovima Посебних збирки Библиотеке Матице српске са примерима обраде (изложбени каталог, компакт-дискони, календари, аудио-касете, плакат, LP плоча, разгледнице, географска карта), и тиме потврдили богатство њених фондова.

Рубрику „Прикази” чини више прилога аутора који јавности представљају значајне публикације из библиотечко-информационе делатности. Рубрику отвара Дубравка Илић текстом под називом „Библиотечке компетенције за XXI век: приручник за школске библиотекарe”, представљајући нам публикацију групе аутора, у издању Градске библиотеке „Владислав Петковић Дис” у Чачку, која је дефинисала нове облике рада школског библиотекара, „упутства” за делатност библиотекара, разне законске регулативе, библиотечко-информационе прописе, те је кроз велику популарност, као квалитетан приручник, нашла примену међу библиотечкарима.

Своје виђење књиге Драгане Д. Јовановић *Универзум информација: библиотека у свету савремених медија* изнела је Татјана Богојевић у тексту „У мисији преношења информација”. Ауторка подсећа да је наведена публикација настала на основу докторске дисертације Драгане Д. Јовановић под називом „Функције савремених медија у унапређењу библиотечко-информационе делатности: упоредна анализа искустава

у Србији и Француској”, одбрањене на Катедри за библиотекарство и информатику Универзитета у Београду, 2016. године. Фокус истраживања Драгана Д. Јовановић су медији и новине које они доносе савременом друштву, као и библиотеке и њихова мисија да буду у служби посредника између информација и корисника, запажа Татјана Богојевић.

Рубрици „Прикази” придружио се и рад „Библиотекарство Српске”, који потписује Ирена Зечевић, а говори о истоименом зборнику радова у издању Друштва библиотекара Републике Српске у Вишеграду. Чини га 27 одабраних реферата са стручног скупа под називом „Савремени токови у библиотекама”, одржаног 18–19. априла 2019. године у Теслићу, уз учешће библиотекара народних, школских, високошколских и специјалних библиотека у Републици Српској, Србији, Црној Гори и Федерацији БиХ. Реферати су обухватили теме: завичајни фондови, посебне збирке и школске библиотеке, потенцирајући примере добре праксе, пословање библиотека у дигиталном амбијенту, као и развој корисничких услуга уз примену нових технологија у библиотечно-информационој делатности.

Важан сегмент сваке библиотеке је и њена издавачка делатност. Сведочанство о издавачким подухватима Народне библиотеке „Радислав Никчевић” у Јагодини јесте књига Марије Црнковић и Данице Вуковић Стојко-

вић *Издавачка делатност Народне библиотеке у Јагодини (1980–2020)*, о којој пише Ивана Пешић у рубрици „Прикази”. По речима ауторке текста, књига прати издаваштво завичајних аутора у поменутом периоду, тематски и жанровски подељених публикација, заокружених у 178 приказа са описима дела и биографијама аутора, које уз библиографски опис и анотације садрже и скенирану насловну страну. Овом библиографијом је скренута пажња на завичајно стваралаштво.

Рубрика „Калимахови настављачи” намењена је представљању неких угледних личности из културног живота Србије. У овом броју реч је о библиотекару саветнику Милоју Радовићу. У богатој радној биографији наводи се да је био запослен у Народном музеју Краљево као управник, организатор и библиотекар, а од 2000. до 2020. године радио је у Народној библиотеци „Стефан Првовенчани” у Краљеву. Био је аутор бројних библиотечких пројеката, радионица и предавања и учесник на бројним стручним скуповима код нас и у иностранству. Осим библиотекарским позивом, бави се и писањем. Потврда о значају његовог књижевног стваралаштва јесте и чињеница да је добитник више књижевних награда, превођен је на енглески, руски, македонски и бугарски језик, и заступљен у националним и иностраним антологијама, те је редакција, заокружујући портрет Милоја Радовића, објавила и неколико песама из његовог књижевног опуса.

Тридесет седми број *Савремене библиотеке*, гласила Народне библиотеке Крушевац, затвара рубрика „Догађања”, а реч је о приказу културних збивања у земљи и иностранству у којима је Библиотека учествовала. Сазнаје се да су библиотекари ове установе културе у октобру 2019. године учествовали у раду Првог фестивала библиобуса у Кладову, а „Догађања” се завршавају информацијом да је Завичајно одељење Народне библиотеке Крушевац, у новембру 2020. годи-

не, приредило изложбу о Шкотској женској болници која је у граду радила током Првог светског рата.

Квалитету стручног гласила *Савремена библиотека*, издању Народне библиотеке Крушевац, већ деценијама доприносе прилози библиотечко-информационих и других стручњака из Србије и иностранства. Сарадња библиотекара из Крушевца са колегама је одличан путоказ ка стварању још бољих пословних резултата у стручном раду.

Ствари које су прошле

Ствари које су прошле _____

ОСМИ КОНТИНЕНТ

Надреализам по други пут у Буску

Гласом тихим као да допире до најскривенијих дубина потсвести, коју је тумачио с похвалном истрајношћу, одржао је у Београдском универзитетском спортском клубу један од престоничких надреалиста г. Ване Живадиновић-Бор предавање о надреализму и психоанализи. Предавао је у сали, која је задржала видно обележје ономадашњег Бусковог карневала „Седми континент”. Неуклоњени декор (слонови, зебре, жирафе, змије, жабе) још увек је потсећао на Земљу Дембелију, коју су Бусковци, ношени плимом балске сезоне, покушали прошле суботе да дочарају.

Прошло предавање у Буску, предавање г. Милана Дединца о надреализму, значило је за један део слушалаца – то ће и они признати ако нису непријатељски расположени према истини – седми континент. Са одушевљењем једног Колумба, г. Бор кренуо је синоћ у друштву ових слушалаца, са седмог континента на осми – на континент надреалистичких тумачења психоанализе.

Чим се г. В. Ж. – Б. појавио, електрика на подиуму отказала је послушност. Угасила се. Предавачу, иако је говорио о мраку потсвести, није, како изгледа, било најзгодније да говори у мраку, али после два-три секунда осветљење се ставило у службу надреализму и потсвести, односно г. Боровом предавању.

Предавач је ишао храбро кроз густе шуме потсвести, наоружан аутоматским текстовима уместо аутоматских пиштоља. Поставио је и једну једначину: уношење елемената потсвести у свест равно је уношењу свести у потвест. Тумачећи аутоматске текстове, доказивао је да шуме потсвести нису непроходне. Један текст о „рибама које оживеше у успоменама дечаштва”, уз наглашавање његове клиничке интересантности за психоанализу, тумачен је са подиума уз констатацију да садржи огромно богатство слика, поређења и метафора. Г. Ване Живадиновић-Бор нагласио је да овај текст пружа класичарима материала за три – четири песме. А када је предавач констатовао да би се из једночасовног читања аутоматских текстова могао добити материјал за сто песама, присутни песник г. Панић-Суреп дигао је главу и задрхтао од радости, уверен да га у будуће криза надахнућа неће погодити. Тако је г. Бор са својим слушаоцима ишао кроз потвест, одушевљен другом посетом надреализма Буску. Може се очекивати, свакако, и трећа посета. На пример, у облику предавања са темом:

– Надреализам и спорт.
Јер, ако нисте заборавили, Буск је спортски клуб.

Х.

Правда (2. 3. 1934): 8, преузето 15. 3. 2021,
[http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00042_19340302|page:8|](http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00042_19340302|page:8)

Раде Драинац

Анкета у Борском руднику

**Сељаци из околине, којима дим и гасови ниште усеве очекују
правичније решење од меродавних**

Биле су једно време протурене алармантне вести о Борском руднику како дим из рудничких ливница пустоши усеве земљорадницима у пречнику од 30 километара. Поводом тога била је чак дошла и једна депутација од тринаесторице сељака из села Слатине, недалеко од Борског рудника, која је код меродавних у Београду уложила протест и тражила заштиту. То је био повод да се кренем на пут и да направим једну анкету у Борском руднику, како би јавност знала тачно у чему је ствар.

Познато је да је Борски рудник један од најбогатијих у земљи и да је његово богатство у погледу бакарне руде чувено у целом свету. Акције овог рудника се котирају готово на свим светским берзама, а те акције у ове дане кризе, када је и цена бакру знатно пала, држе се на завидној висини, што потврђује добар профит од пласираног капитала у овај рудник.

Историјатом рудника од проналаска до преласка рудника у руке једне француске Компаније, ми ћемо се позабавити детаљно, како би се могла пластично створити слика о овом грандиозном предузећу модерног капитализма, у коме свакодневно ради 4000 радника и које сваке године повишава продукцију, а према томе, сходно устројству капитала, и зараду (профит).

Историја рудника

Још пре 1904 г. Ђорђе Вајферт, познати београдски индустријалац, истраживао је руду у пределу реке Тимок. Из Тимока су још Римљани вадили злато, испирајући песак, а читав тро-

Ствари које су прошле _____

угао источне Србије између Дунава и бугарске границе, вулканског терена, је необично богат разним рудама. Тако и данас у том крају се експлоатише злато, додуше у малим количинама, али се експлоатишу и друге руде: сребро, угаљ, гранит, бели кречњак за стакло, али у највећој мери бакар, помешан са приличним процентом злата.

Када је Ђорђе Вајферт пронашао у Бору руду бакра, околина Бора је била веома сиромашна. Сељаци су одлазили у печалбу, већином у Румунију, па је било тешко наћи радну снагу. Уосталом био је потребан и огроман капитал да се руда експлоатише, да се створе путеви и осигура транспорт руде до Прахова. Ђорђе Вајферт у то време није имао толико новца на располагању и потражио је једну страну групу која би могла рационално, тојест до крајњих граница, да експлоатише ту руду, да инсталира на терену потребне машинерије за такав, један компликован посао.

1904 тако рудник прелази у руке једној француској компанији, састављеној од богатог француског племства, разних грофова, међу којима и гроф Мирабо, која шаље стручњаке на терен и која одмах почиње да инсталише машине.

Посао је у почетку био тежак, нарочито с обзиром на мизерно стање путева и превозног средства. Компликоване машине, део по део, требало је пренети волујским колима, а пре свега осигурати путеве. Али, како су стручњаци одмах утврдили да је рудник богат, то компанија није жалила труда ни напора да све тешкоће савлада и да продукцију ове скупе руде попне да веома завидну висину.

Две године напорног рада пролазе у савлађивању примордијалних тешкоћа и 1906. фабрике почињу рад.

Све до 1912 (до Балканског рата) продукција је незнатна, тојест мала. Рат прекида развој рудника, јер велики број радника одлази на фронт, а такође и превозна средства се смањују на минимум. Одмах по Балканском рату долази и Светски рат, а затим и катастрофа. Рудник напуштају сви и он прелази у посед Немцима за све време окупације, који га експлоатишу на један уместан и зналачки начин. Но како је руда била неисцрпна, то је по свршетку рата француска компанија (1919) преузела радове и наставила експлоатацију руде.

Још 1911 Француска компанија је подигла пругу у дужини од 20 километара и везала се са пругом Параћин – Зајечар. После рата инсталиране су нове машине и рад је почео са куд и камо живљим темпом него ранијих година. И продукција се из године у годину пење до огромних количина.

Тако је у задњем моменту вредност унетог капитала који износи франака 15.000.000, подељен овако:

48.500 приоритетних акција (којима се прво исплаћује дивиденда).
91.500 обичних акција; и
10.000 (B. à vote plura[1])

Концесија

Концесија је утврђена за 50 година, која се проширује на ширини земљишта од 2400 хектара. Та концесија је проширена и на један терен од 6500 хектара вишка, на коме је дозвољено Француској Компанији да трага за рудом и да врши испитивања у том погледу. Сума сумарум ова компанија има права на 13000 хектара (општине: Кривељ, Бучје и Брестовац).

Имајући један завидан терен у рукама Компанија је недавно, пре три године, открила нови слој руде, који се не може исцрпсти још за 30 година најинтензивнијег рада.

Данас кроз такозвано окно Ђорђа Вајферта извлачи се дневно руде преко 5000 тона.

Рад у окнима

Рад у овим рударским окнима је знатно тежак и напоран. Руда се вади помоћу експлозива и бургија. Компримиран ваздух се шаље у окна под притиском од 6 кгс од три парна компресора и једног електричног. Окна су веома дубока и напор у њима је максималан. Дању и ноћу у тим окнима ради око 4000 радника.

Сирова руда се шаље у топионице и тамо се топи бакар. Стерили се одвајају помоћу најмодернијих машина.

И поред свих осигурања годишње се дешавају пет до шест смртних случајева. Нарочито је са огромним тешкоћама скопчан рад у ливницама, где је за време топлих дана неиздржљива врућина. Те су ливнице прави пакао на земљи. Дим и прашина гуше, а згура растопљена, која тече каналом као муња, сагорева све што стигне. Одиста међу тим пећима нисам могао да издржим ни неколико минута, а како је тек оним радницима који ту свакодневно раде?

Но тај посао је веома тежак по самој природи и он се са данашњим средствима технике не може другачије модификовати. Нарочито је опасна прашина, као и дим из огромних и високих димњака ливница и конвертитора.

Па ипак, по свему виђеном и простудираном, изгледа, да је рад у окнима најтежи, баш тамо где се само тражи гола човекова снага, која је, као и увек, најмање плаћена. Обични радници (за све) плаћени су веома мало: једва 20 динара. Међутим остали радници, мајстори, плаћени су нешто боље. Како рудник не смањује продукцију то радна снага долази свакодневно из свих крајева.

Ствари које су прошле _____

Боље положаје при раду заузимају странци: Французи и Немци, који су већим делом надзорници, или мајстори. Обични рудари се регрутују од оне пуке сиротиње. Има у Борском руднику Личана, Словенаца, Јужносрбијанаца, па чак и сиромашних Подринаца. А, наравно, из околине радници се увек примају. Радна снага је данас толико јевтина да се она може куповати за минималне наднице. То је уосталом у свим подручјима индустрије, па и у самом рударству.

Социално стање борских рудара није на завидном месту. Компанија би могла у том погледу, с обзиром на огроман профит, да поведе мало више рачуна. Рударски станови нису чисти и не води се довољно рачуна о хигијени. Напорни рад ових људи изискује бољу исхрану и бољи комфор.

Како дим уистину уништава усеве сељацима из околних села

Чим су у Бору почели да топе дим је почео да уништава усеве. Из тог дима се луче отрови: сумпорни диоксид и угљени диоксид. Дим је у почетку, док нису били подигнути високи димњаци, клизио по земљи и није се могао резорбирати ни на даљини од петнаест километара. Постепено овај дим је уништавао воћке, жито, једном речју усеве и поврће. Највише су од тога дима страдала околна села: Слатина, Кривељ, Оштрељ као и сам Бор.

Да би се сељацима надокнадила оштета још 1908 године изашла је једна комисија на терен да процени штету и одреди неку врсту тарифе по оштећеном хектару. Та тарифа је утврђена према зонама, јер у првој зони су највише страдала села, у другој мање, а у трећој најмање.

Тарифа оштете у првој зони одређена је комисијом од 40 динара по хектару, у другој зони 30 динара, а у трећој 20 динара.

Као што се види ова комисија није имала појма о вредности плода једног хектара. А то се десило, по причању људи, због тога што су извесни борски богаташи пред комисијом изјављивали да дим њиховим имањима ништа не шкоди. Ови који су овако изјављивали зарађивали су од компаније на другим разним пословима огромне суме.

Такве је изјаве Компанији давао и чика Сима Јовановић, поседник хиљаду хектара земље и огромног богатства, које су му појеле после рата бирачке масе, да чика Сима никад и не завири у парламент. Данас и он увиђа да је та комисија била неправична, благодаречи његовим тадањим „оптимистичким” изјавама.

Да малу штету плаћа, то је и Компанија знала. Она се управо чудила процени ове прве нестручне комисије. А сељаци, немајући другог излаза, ћутали су све до 1922 године, када је изишла нова комисија, која је и овог пута потврдила готово исту тарифу из 1908 године.

Опет сељаци нису били задовољни. Комисије нису биле правичне. Али сељаци нису могли ништа против озваничених одлука.

Најзад излази у 1927 поново комисија, која ни овог пута не уме да увиди штету, као и она последња која је изашла на терен у јулу месецу 1930. Последње комисије само су прошириле зону интересената за још 70 хектара и то је све.

Сељаци су при таквом стању ствари дигли руке. Дим из топионица и даље уништава усеве. Гасови формално убијају вегетацију. Са повећањем продукције повећавала се и штета и ако је Компанија подигла огромне високе димњаке, ипак облаци дима падају на усеве и биљке, тако да су у задње време сељаци озбиљно забринути и траже правичније решење и заштиту од родољубивих.

Сума сумарум страда од тога дима и гасова око 600 хектара земље.

Поред тога, Слатинска река је загађена тако, да у дужини од 20 километара из ње не могу сељаци да поје стоку.

Компанија сама увиђа неправилност решења комисија. Она би могла да плати мирне душе и већу оштету. Али комисије су тако неиздашне, да се сељаци налазе у правом чуду.

Компанија се брани тиме, што се бакар не може топити без дима, а сељаци пак кажу да не могу живети без хлеба. Цело решење би било у правичној оцени оштете од једне стручне комисије, која би увидела да су сељаци у већем праву од Компаније.

Онај који није видео ово грандиозно предузеће и његове топионице, тај не може себи створити слику о облацима дима који дању и ноћу сукљају из десетине огромних димњака. Тај дим се види са даљине од 20 километара, а ветар га који пут односи далеко, све до Вражогрнца, родног места Јеремије Живановића и пусте радикалије.

Требало би правично заштитити ове сељаке из околине Бора, добре и радне људе, којима је земља све и сва и којима треба осигурати насушни хлеб...

Ја рекох, а ви чините...

Правда (29. 4. 1934): 5, преузето 16. 3. 2021,
http://istorijskenovine.unilib.rs/view/index.html#panel:pp|issue:UB_00042_19340429|page:5

Уместо летописа

С обзиром на то да је у протеклих годину дана Народна библиотека Бор, као и већина библиотека у Србији и свету, радила или само онлајн или под забраном окупљања више од петоро људи у затвореном, уз шта, као додатну отежавајућу околност, треба споменути и велико смањење буџета за програме, културна и јавна делатност библиотеке значајно је редукована, многе активности су у потпуности замрле, док могућности за онлајн програме углавном нису коришћене, како због преплављености интернета таквом врстом програма и последичне презасићености корисника и јавности виртуелном стварношћу односно незаинтересованости за директно и активно учешће у онлајн књижевним и културним програмима, тако и због чињенице да је за дизајнирање, продукцију и реализацију таквих програма потребно да већи број библиотекара добро познаје и успешно користи низ различитих дигиталних алата, укључујући и оне у домену дигиталног маркетинга и различитих, а све бројнијих друштвених мрежа као места привлачења, анимирања, обавештавања и подсећања публике на активности и програме.

У самој библиотеци од априла 2020. реализована су свега два програма. Један од њих је запажена, потресна **изложба** младих за-

вичајних фотографа, камермана и филмских радника Стефана и Бошка Ђорђевића „Дневник о мами”, отворена **26. јуна 2020.** Други је **акредитовани семинар** за раднике у библиотечко-информационој делатности „Селфи из библиотеке: рад са децом и младима на промоцији читања”, чије су ауторке Милица Матијевић, дипломирани библиотекар саветник (Градска библиотека „Димитрије Туцовић”, Лазаревац) и Елизабета Георгиев, дипломирани библиотекар саветник (Народна библиотека „Детко Петров”, Димитровград), а који је одржан **15. октобра 2020.**

Уместо књижевних вечери, предавања и представљања нових наслова у самој библиотеци, Одељење посебних фондова и периодике промоцијом књиге и читања бавило се кроз серију онлајн прилога о писцима, књигама, појавама из света књиге, читања и књижевности; аутор већине чланака објављених **на сајту Народне библиотеке Бор** јесте Горан Миленковић, виши дипломирани библиотекар. С друге стране, покушај да се и публика заиста укључи у књижевни програм, те да се онлајн разговором о изабраним текстовима Шарла Бодлера, уз припремљене презентације неких аспеката његовог стваралаштва, обележи двеста година од рођења овог

неизмерно значајног француског песника, заказан за **16. март 2021**, скоро да и није нашао на одзив.

Током **октобра и новембра 2020**, у сарадњи са Асоцијацијом за развој Града Бора, за изабране ученике Гимназије „Бора Станковић” у Бору, једном недељно су се, путем Зума, одржавале радионице дебатована, које је водила др Виолета Стојменовић, дипломирани библиотекар саветник.

У **јулу 2020**. из штампе је изашао двоброј 39–40 *Бележнице*¹ а у **јануару 2021**. књига *О фото-документацији Француској друштва Борских рудника Драгана Стојменовића*, библиотекара Завичајног одељења.² Завичајно одељење је, у сарадњи са Народном библиотеком Србије, као партнером на пројекту представљања дигитализоване грађе везане за рад и индустрију на Европеани, учествовало и на стручној онлајн конференцији, тј. Саветовању „Завичајни фондови – развој, теме и тенденције: 2000–2020”, које је Градска библиотека „Владислав Петковић Дис” у Чачку организовала **26. и 27. новембра 2020**. путем Зума. Излагање „Индустријско наслеђе Бора: од завичајног фонда до Европеане” представља коауторски рад Татјане Домазет, Наташе Петровић (Народна библиотека Србије) и Драгана Стојменовића (НБ Бор)³.

Између два броја *Бележнице*, Завичајно одељење НБ Бор интензивно је сарађивало и са тимом који чине Ива Бекић, Ирена Гајић, Далиа Дуканац, Стефан Ђорђевић, Снежана Златковић, Мирјана Јешић, Христина Стојановић и Петар Цигић, чији ће мултимедијални рад „Осми километар”, посвећен Бору, представљати Републику Србију на 17. Бијеналу архитектуре у Венецији.

Од 27. новембра 2020. НБ Бор учествује и у реализацији пројекта архивирања личних прича везаних за пандемију ковида-19 „Приче између зидова” кинеско-америчке уметнице Џесфи Џенг, који је део сарадње НБ Бор и организације „Шта би културно могло/требало да буде” односно међународног пројекта **Новим путевима у нову будућност**.⁴ У оквиру овог пројекта, у периоду **од 3. до 31. марта 2021**. одржана је, уз учешће Завичајног одељења, и истоимена међународна онлајн конференција током које су учесници пројекта из Европе и Азије представили и продискутовали досадашње резултате својих истраживања ефеката кинеске Иницијативе Појас и пут на различите локалне средине и регионе.⁵

Виолета Стојменовић

¹ <https://www.biblioteka-bor.org.rs/2020/07/novi-dvobroj-beleznice-3/>

² <http://www.digitalnizavicaj.org.rs/index.php?query=ispisTextaIzKolekcije&idTexta=433#ad-image-o>

³ Текст излагања је објављен у 26. броју часописа чачанске библиотеке *Глас библиотеке*.

⁴ Више о томе на: <https://www.biblioteka-bor.org.rs/2020/11/price-izmedju-zidova-u-narodnoj-biblioteci-bor/>.

⁵ Више о томе на: <https://www.biblioteka-bor.org.rs/2021/03/medjunarodni-simpozijum-novim-putevima-u-novu-buducnost-online-od-22-do-31-marta/> и As you go... roads under your feet, towards the new future | Symposium (wscsd.com).

Упутство ауторима, преводиоцима и приређивачима

Да бисмо избегли извесне недоумице на које наилази редакција приликом приређивања текстова за штампу, али и ради једнообразности текстова, поготово када је реч о навођењу литературе и фуснота, молимо ауторе, преводиоце и приређиваче да се придржавају следећих упутстава:

- За *Бележницу* се пријављују радови чији садржај није објављиван;
- Радови (и други прилози) треба да буду достављени редакцији ИСКЉУЧИВО у електронској форми имејлом (nbbor@mts.rs), са ознаком „За Бележницу”, уређени у програму Microsoft Word;
- Све остале прилоге који иду уз текст – илустрације: шеме, дијаграми, табеле и сл. – треба доставити одвојено од текста, такође у атакменту, јасно обележене и саознаком у ком делу текста треба да буду штампане, најбоље што је могуће ближе тексту где се први пут помињу;
- Стране свих текстова треба да буду формата А4, текст у једној колони;
- Текст мора бити ћириличан (изузев неопходних термина и скраћеница који морају да буду на страном језику и ако је матерњи језик аутора – хрватски или бошњачки) – style:

Normal + Justified, font: Times New Roman (Serbian Cyrillic), font size 12, проред: 1;

- Текст треба организовати следећим редоследом: у истом реду – (титула) име и презиме аутора, (назив установе у којој је запослен), место; испод – јасно одвојени (наднаслов), наслов и (поднаслов), текст рада (са фуснотама); напослетку – (литература);
- За писање наслова књига и часописа у самом тексту треба користити *курзив (italic)*; за наслове песама, приповедака, текстова у часописима или књигама, филмова, позоришних представа, изложби и сл. користити наводнике као у примеру: „Искрена песма”, а у оквиру цитата, уколико је потребно – полунаводнике (апострофе): ‘Искрена песма’;
- У раду се могу користити искључиво фусноте обележене основним бројевима;
- Списак коришћене литературе је на крају текста; извори се наводе језиком и писмом коришћене публикације;
- Стил цитирања у фуснотама и литератури је Chicago Style (Humanities) и молимо ауторе, уколико их текст садржи, да се овог правила придржавају;

Упутство како се овај стил користи можете пронаћи:

- у тексту „Чикаго стил библиографског цитирања” Драгане Сабовљев у *Чииа-лишију*, број 34 (мај 2019): 67–80; доступно и на: citaliste.rs/casopis/br34/saboljev_dragana.pdf,
- на сајту <https://www.chicagomanualofstyle.org/home.html>
- Списак литературе треба саставити по азбучном реду или абецедном реду (зависно од писма публикације), узимајући у обзир прво слово презимена аутора или наслова анонимног дела; на крају списка иду URL адресе.

Редакција *Бележнице* ради лектуру и коректуру текстова и задржава право да у договору са аутором измени наднаслов, наслов или поднаслов текста, као и дискреционо право да рад процени и не објави уколико не одговара утврђеним критеријумима, квалитативним, садржинским и формалним.

Објављени радови ни на који начин не смеју повредити ауторска права других појединаца или организација. За право објављивања, оригиналност и квалитет радова одговарају сâми аутори. Аутори су одговорни и за чињенице, податке и ставове изнете у тексту, који не морају бити у складу са ставовима редакције.

Сматра се да су аутори своја ауторска права на текст (и фотографије), од тренутка кад су их послали, пренели на Народну библиотеку Бор као издавача часописа. Издавач ће радове објављивати у штампаном и електронском облику (на сајту Народне библиотеке Бор).

Текст објављен у *Бележници* аутор може објавити и у другим публикацијама, уз сагласност главног уредника и обавезно навођење извора, тј. броја *Бележнице* одакле је рад прештампан.